

PRZEWODNIK MIEJSC SPOCZYNKU ŻOŁNIERZY ARMII KRAJOWEJ

NA NOWOGRÓDCZYŹNIE
I GRODZIENSZCZYŹNIE

PRZEWODNIK
MIEJSC SPOCZYNKU
ŻOŁNIERZY
ARMII KRAJOWEJ

NA NOWOGRÓDCZYŹNIE
I GRODZIENSZCZYŹNIE

ZWIĄZEK WALKI ZBROJNEJ
I ARMIA KRAJOWA
NA GRODZIENSZCZYŹNIE
I NOWOGRÓDCZYŹNIE

NOWOGRÓDZKI OKRĘG ZWZ-AK

Podziemna praca niepodległościowa na Ziemi Nowogródzkiej rozpoczęła się w okresie pierwszej okupacji sowieckiej 1939-1941. Powstało wówczas kilka działających równolegle organizacji, stopniowo wchłanianych przez ZWZ. Były to m.in. Związek Patriotów Polskich (Lida), Polska Organizacja Wojskowa (Baranowicze), organizacja Kleofasa Piaseckiego i Polski Sztab Autonomiczny oraz szereg mniejszych grup podziemnych. Straty poniesione w wyniku działalności NKWD były ogromne, znaczna część struktur podziemnych została rozbita lub uległa dezorganizacji. Należy odnotować też, że na Nowogródczyźnie działała polska partyzantka zwalczająca sowiecki aparat represyjny i administracyjny (grupy partyzanckie działały m.in. w Puszczy Nalibockiej oraz w lasach powiatów lidzkiego i szczuczyńskiego). Większość z nich została rozbita już w połowie 1940 r., jednak kilka dotrwało do wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej w czerwcu 1941 r.

Zadanie odbudowy polskiej konspiracji niepodległościowej na Nowogródczyźnie przypadło mjr./ppłk Januszowi Szulcowi vel Szlaskiemu „Prawdzicowi”, „Borsukowi”, który sprawował tę funkcję w okresie od października 1941 do 12 czerwca 1944 r. Do grona jego najbliższych współpracowników należeli kpt. cc Stanisław Sędziak „Warta”, „Oset” (szef sztabu i jednocześnie Oddziału III - operacyjnego), kpt.

© Copyright by Fundacja Pomocy i Więzi Polskiej „Kresy RP”
Warszawa 2020

Autor: dr Kazimierz Krajewski
Redakcja: Aneta Hoffmann, Denis Zwonik
Projekt graficzny: Daniel Górnicki *Brand*

Str. I okładki: cmentarz poległych żołnierzy AK w Surkontach
i ppłk Maciej Kalenkiewicz na koniu (fotomontaż)

Wydawca:
Fundacja Pomocy i Więzi Polskiej „Kresy RP”
ul. Zielna 39, 00-108 Warszawa
<http://akfundacjakresy.pl/>
email: projekty@akfundacjakresy.pl

Druk: Marka Krzysztof Gąsior

ISBN: 978-83-959701-1-5

Władysław Stawowski „Sawa” (szef Oddziału I - organizacyjnego), kpt. Bronisław Wasilewski „Zoja”, „Bustromiak” (szef Oddziału II - wywiadu), kpt. Wacław Pecul „Krzysztof” (szef Oddziału IV - kwatermistrzostwa), por. Józef Orechwo „Już” (szef Oddziału V - łączności), pchor. dr Stanisław Wawrzyńczyk „Ligenza” (szef Oddziału VI - BIP), por. Józef Łubikowski „Sybirak” (szef Oddziału VII - saperów), adiutanci por. Jan Skorb „Puszczyk”, „Boryna”, ppor. Zenon Batorowicz „Zdzisław” i ppor. Wincenty Biruk „Orlik” oraz kapelan Okręgu ks. Gedymin Pilecki „Kazimierz”, „Długosz”.

Nowogródzki Okręg ZWZ-AK (kryptonimy: „Kurki”, „Cyranka”, „Nów”, „Las”, „L”, „Grzyb”) obejmował w ogólnym zarysie obszar przedwojennego województwa nowogródzkiego, powiększony o północny skraj województwa poleskiego (Iwacewicz, Hancewicz i Lenin). KG AK uznała bowiem, że Okręg Polesie jest zbyt słaby, by wykonać zadania dywersyjne na „poleskim odcinku” strategicznej szosy Brześć-Moskwa. Struktury konspiracyjne Okręgu „Nów” objęły też teren gminy Raków i miasteczka Dziewiniszki (woj. wileńskie). Z kolei w początkach 1943 r. na rozkaz Komendy Głównej (KG) AK przekazano do Wileńskiego Okręgu AK północną część powiatu wołożyńskiego wraz z miastem Wołożyn. Teren gminy Ejszyszki (pow. Lida), „zagospodarowany” organizacyjnie w latach 1941-1942 przez Wileński Okręg AK, został w grudniu 1943 r. oddany z powrotem do Okręgu AK Nowogródek. Ponadto Okręg AK Nowogródek wszedł organizacyjnie na teren wschodnich gmin powiatu Grodno, należącego do Okręgu AK Białystok (Skidel, Ostryna i Kamionka).

Do grudnia 1943 r. Okręg AK Nowogródek wchodził w skład Białostockiego Obszaru AK, obejmującego także okręgi Polesie i Białystok. W kolejnym okresie, do czerwca 1944 r., Okręg „Nów” uzyskał status jednostki samodzielnej, podlegającej bezpośrednio KG AK. W czerwcu 1944 r. podporządkowany został na czas operacji „Ostra Brama”, Komendzie Okręgu Wilno. Ów stan podległości utrzymany został także w warunkach ponownej okupacji sowieckiej i trwał już do końca działalności, do ewakuacji aktywów organizacyjnych za „granicę jałtańską” w lecie 1945 r.

Nowogródzki Okręg AK dzielił się początkowo na 8 obwodów, odpowiadających przedwojennym powiatom. Zimą 1943 r. został zreorganizowany i podzielony na 10 ośrodków o charakterze dywersyjno-partyzanckim, dywersyjnym i partyzanckim, w zależności od profilu wyznaczonych zadań. Były to następujące ośrodki: Lida (krypt. „Bór”), Szczuczyn (krypt. „Łąka”), Iwje-Juraciszki (krypt. „Brzoza” i „Cis”), Stołpce (krypt. „Słup”), Nowogródek (krypt. „Stawy”), Baranowicze (krypt. „Puszcza”), Nieśwież (krypt. „Strażnica”), Słonim (krypt. „Piaski”), Byeń-Iwacewicz (krypt. „Dąb”), Niedźwiedzica-Hancewicz (krypt. „Hart”). Najsilniejszymi jednostkami organizacyjnymi były ośrodki

Lida (łącznie 10 kompanii konspiracyjnych + jednostki saperskie), Szczuczyn (4 kompanie) i Baranowicze (7 kompanii).

Maksymalny stan liczebny Okręgu wiosną 1944 r. sięgał kilkunastu tysięcy zaprzysiężonych żołnierzy w strukturach konspiracyjnych, nie licząc kilku tysięcy żołnierzy walczących z bronią w ręku w oddziałach partyzanckich.

Okręg miał odtwarzać trzy pułki piechoty (pp) – 77, 78 i 79 pp AK oraz dwa pułki kawalerii – 26 i 27 pułki ułanów (p.uł.) AK. W praktyce okazało się, że odtworzono 77 pp o stanach ponadplanowych (łącznie 8 batalionów), batalionowy zawiązek 78 pp, czteroszwadronowy 27 p.uł. oraz 2 szwadrony 26 p.uł. Aktywa organizacyjne 79 pp (Słonim) nie wyszły z konspiracji.

W początkowym okresie pracy konspiracyjnej pod okupacją niemiecką ppłk „Prawdź” starał się wprowadzić ogniwo pośrednie pomiędzy Komendą Okręgu a obwodami – czyli inspektoraty, skupiające po 2-3 obwody. Ostatecznie ostał się tylko jeden inspektorat krypt. „Południe”, „C”, skupiający ośrodki położone na południowym brzegu Niemna (Nieśwież, Baranowicz, Słonim, Niedźwiedzica-Hancewicz i Byeń-Iwacewicz). Dowodził nim kpt. Ryszard Stopa „Maciej”, „Andrzej”, a po nim por./kpt. Andrzej Wierzbicki „Józef”. W grudniu 1943 r. przekazano mu także ośrodek Stołpce, odcięty od Lidy będącej siedzibą Komendy Okręgu olbrzymim masywem Puszczy Nalibockiej, opanowanej przez silną partyzantkę sowiecką.

INSPEKTORAT GRODZIENSKI AK

Powiaty Grodno i Wołkowysk, należące do przedwojennego województwa białostockiego, tworzyły w ramach Białostockiego Okręgu AK inspektorat Grodzieński, kryptonim „XII” i „Lasy”. W północno-wschodniej części inspektoratu znajdował się olbrzymi kompleks leśny Puszczy Grodzieńskiej. Na terenie tej jednostki organizacyjnej Armii Krajowej znajdowało się także miasto Grodno, jedno z największych miast Kresów Wschodnich i zarazem jeden z najważniejszych ośrodków polskiej kultury na tym obszarze. Po zagładzie społeczności żydowskiej w 1942 roku dokonanej przez Niemców miasto miało charakter niemal w stu procentach polski. Inspektorat miał odtwarzać dwie duże jednostki wojskowe - 81 pułk piechoty (pp) z Grodna i 3 pułk strzelców konnych (psk) z Wołkowyska. Funkcję inspektora „Lasów” pełnił od 1 maja 1942 roku do końca okupacji niemieckiej, a także w warunkach nowej okupacji sowieckiej kpt. Władysław Szymborski „Bąk”, „Okrasa”. Jego pierwszym zastępcą był

por. Adolf Szawel „Alf”, „Haraburda” (do czerwca 1944 r., kiedy to zginął w niewyjaśnionych okolicznościach). Funkcję szefa Kedywu inspektoratu sprawował ppor. Kazimierz Ponarad „Sęp”, szefa łączności zaś st. sierż. Jan Szczerbiński „Amper”. Inspektorat Grodno należał do solidnie obsadzonych i dobrze zorganizowanych jednostek Białostockiego Okręgu AK. W przededniu akcji „Burza” jego stany osobowe przekraczały 5.000 zaprzysiężonych żołnierzy — dla orientacji przypomnijmy, że cały Okręg Białostocki dysponował blisko 33.000 ludzi.

W maju 1942 roku rozległy i mocno zaludniony powiat grodzieński został podzielony na dwie odrębne jednostki organizacyjne szczebla obwodu. Obwód Grodno-Prawy Niemen kryptonim „Bekas” i „nr 13” (od września 1944 r. - „Świerki” i „nr 25”) obejmował tereny powiatu Grodno położone na prawym brzegu Niemna. Tworzyły go miasto Grodno oraz 16 placówek konspiracyjnych. Na terenie gminy Skidel organizacja grodzieńska nakładała się na struktury zbudowane przez Nowogródzki Okręg AK. Obwód „Bekas” organizacyjnie wchodził na przygraniczny teren Litwy Kowieńskiej, zamieszkały dość licznie przez Polaków (placówka AK Wiejsieje). W maju 1944 roku Obwód Grodno–Prawy Niemen został wzmocniony pięcioma placówkami terenowymi przekazanymi ze wschodniej części Obwodu AK Augustów. Wsparcie to wydatnie zwiększyło siły obwodu, dając mu ponad 300 żołnierzy ulokowanych w mocnym zapleczu, jako że tereny te zamieszkane były niemal wyłącznie przez Polaków. Obwód Grodno-Prawy Niemen dowodzony był przez ppor. Juliana Lubasowskiego „Dęba”, „Lecha”, „Tarana”. Jego pierwszym zastępcą był st. sierż. Franciszek Ziemkowski „Zmiana”, „Wroński”, funkcję drugiego zastępcy w odniesieniu do placówek przejętych z Obwodu AK Augustów - pełnił ppor. Bolesław Szamatowicz „Roslan”, „Sokół”. Pomimo strat spowodowanych wyspą organizacyjną (marzec-maj 1944 r.) Obwód Grodno-Prawy Niemen dysponował w końcowym okresie okupacji niemieckiej pokaźną siłą ponad 2.000 ludzi, w tym 25 oficerów, 38 podchorążych i 446 podoficerów.

Obwód Grodno-Lewy Niemen, oznaczony kryptonimami „Kozica” i „nr 14” (od września 1944 r. „Jałowiec” i „nr 26”), objął tereny leżące na lewym, południowym brzegu Niemna na odcinku przebiegającym przez przedwojenny powiat grodzieński. Nie było tu także większych kompleksów leśnych, które mogłyby stanowić schronienie dla własnych oddziałów dywersyjnych i partyzanckich. Funkcję komendanta Obwodu „Kozica” pełnił od stycznia 1944 roku por. Paweł Kotlarz „Brytan”, „Brylant”, „Wiesław”. Jego zastępcami byli ppor. Józef Pyszko „Jarosław”, „Sokół” i pchor. Leon Kaliński „Bolesław”. Obwód Grodno–Lewy Niemen według raportu stanów na dzień 30 czerwca 1944 roku liczył 1.142 ludzi, w tym tylko 8 oficerów i 10 podchorążych oraz 170 podoficerów, w większości rezerwy. Uzbrojenie pozwalało na wyposażenie jednej piątej stanów osobowych.

Obwód Wołkowysk kryptonim „Szakał” i „nr 12” (od września 1944 roku — „Sosny” i „nr 24”) pokrywał się z terenem przedwojennego powiatu wołkowyskiego. Funkcję komendanta obwodu pełnił od 1 czerwca 1942 roku kpt. Michał Stojanowski „Cygan”, „Krak”. Jego zastępcami byli: ppor. Władysław Piekarski „Pik”, „Ordon” (pierwszy zastępca) i por. Bronisław Szejk „Komar”, „Michał” (drugi zastępca). Istotną rolę w kształtowaniu polskiej konspiracji na tym terenie odegrał także kapelan obwodu ksiądz mjr rez. Antoni Bańkowski „Eliasz”, przedwojenny kapelan 3 psk. W skład Obwodu „Szakał” wchodziły miasto Wołkowysk (6 placówek konspiracyjnych) i 16 placówek na terenie powiatu. Oprócz Wołkowyska silnym oparciem dla budowy konspiracji była Świsłocz, gdzie przed wojną istniało gimnazjum kształcące młodzież z terenu powiatu. Południową część obwodu obejmowały lasy Puszczy Białowieskiej i stanowiąca jej skraj tzw. Puszcza Świsłocka. Według raportu stanów na dzień 24 kwietnia 1944 roku siły obwodu przekraczały 2.000 zaprzysiężonych żołnierzy AK, w tym 35 oficerów, 36 podchorążych i 472 podoficerów. Obwód dysponował też stosunkowo niezłym uzbrojeniem.

Dość długo akcja czynna Inspektoratu Grodno ograniczała się do likwidacji konfidentów dokonywanych przez patrole Kedywu i do akcji sabotażowych, zwłaszcza na grodzieńskim węźle kolejowym, prowadzonych stale przez zespoły sabotażowe Obwodu Grodno-Prawy Niemen. Patrolami Kedywu obu obwodów grodzieńskich dowodzili sierż. Adolf Utko „Wicher” i plut. Edward Grygieńcza „Mikoś”, a Kedywem Obwodu Wołkowysk - ppor. Henryk Łabudziński „Boruta”. Pierwszy oddział partyzancki został wprawdzie zorganizowany na terenie Obwodu Grodno-Prawy Niemen jeszcze w połowie 1943 r. pod dowództwem Mieczysława Niedzińskiego „Mena”, ale przeszedł on wraz z oddziałami UBK-AK (Uderzeniowych Batalionów Kadrowych – Armii Krajowej) na teren Nowogródzkiego Okręgu AK. Z ważniejszych akcji tej jednostki można wymienić przeprowadzony wspólnie z UBK wypad na Litwę Kowieńską skierowany przeciw policji w miasteczku Lejpuny.

Akcję partyzancką w obwodach grodzieńskich wznowiono dopiero z końcem zimy 1944 roku. Zorganizowany został wówczas 1 partyzancki pluton 81 pp AK dowodzony przez chor. Kazimierza Okulicza „Górę”. Spośród akcji AK wykonanych na terenie powiatu grodzieńskiego można wymienić walkę pod Sikorzycą, opanowanie osady Sopoćkinie i rozbrojenie Grenschutzu, opanowanie miasteczka Kopciowo (na Litwie), ponowny wypad na Sopoćkinie, rozbrojenie niemieckiego posterunku w Łabnie i zdobycie transportu amunicji na szosie augustowskiej.

ŻOŁNIERZE NOWOGRÓDZKIEJ I GRODZIENSKIEJ ARMII KRAJOWEJ

Ponieważ w latach 1939-1941 NKWD wyniszczyło przedstawicieli polskich warstw oświeconych wśród których znajdowali się oficerowie i podoficerowie rezerwy, a terror niemiecki doprowadził do eksterminacji resztek inteligencji, interesujący nas teren został w znacznym stopniu pozbawiony osób mogących odgrywać w życiu społeczności polskiej rolę przywódczą i organizatorską. Na tak znaczne aktywa organizacyjne przypadała niewielka ilość kadry oficerskiej. W Okręgu Nowogródek było około 130 oficerów, w tym około 40 przysłanych „kanałami konspiracyjnymi” przez KG AK z terenu Generalnej Guberni (w tym 19 „cichociemnych”), w Inspektoracie Grodzieńskim – 78 oficerów. Przeważającą większość żołnierzy AK stanowili miejscowi mieszkańcy. Ilość ludzi pochodzących z Polski centralnej lub z innych terenów kraju była nieznaczną. Największą grupę, zorganizowaną jako oddział „Uderzenia”, przyprowadził jesienią 1943 r. ppor. Bolesław Piasecki „Sablewski”; ludzie ci mieli za sobą szlak pełen zaciętych walk z Niemcami w Bezirk Białystok, w trakcie których poległo ponad 150 ich towarzyszy broni. Nabór do ZWZ-AK był w pełni ochotniczy. Każdy obywatel RP, bez względu na pochodzenie czy wyznanie, mógł wstąpić w szeregi podziemnego wojska. W Armii Krajowej obowiązywało obywatelskie podejście do żołnierzy - ochotników. W nowogródzkiej organizacji AK służyli zarówno katolicy, jak i prawosławni (np. w oddziałach partyzanckich: IV batalionie 77 pp AK – do 30% prawosławnych, w oddziałach 78 pp i 27 p.uł. AK – ponoć nawet do 40%). Warto podkreślić, że znaczna część nieorganizowanej ludności prawosławnej udzielała poparcia oddziałom polskim, widząc w nich zarówno siłę walczącą z Niemcami, jak też chroniącą ją przed uciskiem partyzantki sowieckiej.

Terenowa organizacja AK na Nowogródzczyźnie i Grodzieńszczyźnie dysponowała w początkowym okresie istnienia stosunkowo niewielkimi zasobami broni. Można oceniać, że wystarczały one na wyposażenie zaledwie około 1/10 stanów osobowych oddziałów konspiracyjnych. Specjalna komórka organizacyjna Kierownictwa Dywersji KG AK o kryptonimie „Start IV” przerzucała z Warszawy na Nowogródzczyznę broń, zaopatrzenie, środki medyczne (transporty te „legalizowano” na sfalszowanych papierach firm budowlanych współdziałających z Organizacją Todta). Można oceniać, iż tą drogą przerzucono na teren Okręgu Nowogródek około 200 ludzi, głównie kadry (oficerowie, podoficerowie, żołnierze „spalen”) w Generalnej Guberni, personel medyczny). Radykalną poprawę uzbrojenia przyniosła jednak dopiero zdobycz uzyskiwana w akcjach bojowych przeciwko niemieckim siłom okupacyjnym i białoruskim formacjom kolaboranckim w służbie hitlerowskiej. Można tu podać przykład oddziału por. Jana Borysewicza „Krysi”; gdy wiosną 1943 r. wyruszał w pole miał ze sobą 7 uzbrojonych podkomendnych. Po roku działalności dowodził 650-osobowym batalionem, którego uzbrojenie prawie w całości pochodziło ze zdobyczy.

Należy podkreślić, że praca organizacyjna i bojowa Armii Krajowej na Nowogródzczyźnie i Grodzieńszczyźnie prowadzona była w szczególnie ciężkich warunkach. Oprócz okupacyjnych sił III Rzeszy i białoruskich kolaborantów przeciwnikiem AK była tu partyzantka sowiecka, krwawo zwalczająca każdy przejaw polskiej pracy niepodległościowej.

FORMY DZIAŁALNOŚCI AK NA NOWOGRÓDZCZYŹNIE I GRODZIENSKO

Oprócz akcji zbrojnej wśród form działania AK na Nowogródzczyźnie należy wymienić wywiad, propagandę, legalizację, szkolenie, podziemny wymiar sprawiedliwości. Oddziałowi II Komendy Okręgu udało się wprowadzić „wtyczki” AK do większości instytucji i urzędów zorganizowanych przez niemieckie władze okupacyjne, a także do kolaboranckich instytucji utworzonej przez Niemców administracji i policji białoruskiej. Ludzie ci dość skutecznie informowali polską organizację podziemną o poczynaniach władz hitlerowskich. Umożliwiali też przeprowadzenie skutecznych akcji bojowych, dostarczając dane na temat sił niemieckich i ich dyslokacji. W Lidzie udało się zorganizować punkt konspiracyjny fałszujący większość wzorów dokumentów i urzędowych blankietów niemieckich, a także pieczęci używanych przez miejscowe niemieckie urzędy i instytucje.

Organem prasowym Okręgu AK Nowogródek było konspiracyjne pismo „Świt Polski” wydawane od listopada 1942 r. na terenie powiatu lidzkiego (nakłady od 300 egzemplarzy w 1942 r. – do 7.000 w czerwcu 1944 r.). Ponadto wydawano kilka tytułów prasy podziemnej w poszczególnych obwodach – ośrodkach (powiatach), m.in. „Wschód Polski”, „Sprawy Polskie”, „Sztafetę”, „Szlakiem Narbutta”, „Biuletyn Informacyjny Nadniemeńskiego Zgrupowania AK”. Na Nowogródzczyznę docierała także wileńska „Niepodległość” oraz w niewielkich ilościach - niektóre tytuły prasy centralnej AK - z „Biuletynem Informacyjnym” na czele.

Także Inspektorat Grodzieński AK posiadał własną prasę (w Obwodzie Grodno-Prawy Niemen wydawano pismo „Dekada” (od listopada 1943 r. – „Wiadomości”); w pozostałych dwóch – biuletyny z nasłuchu radiowego).

Ponieważ znaczna część kresowych żołnierzy, młodych ochotników, nie służyła przed wojną w wojsku, niezbędne stało się zorganizowanie szkolenia wojskowego. Prowadzono je w większości ośrodków

jeszcze w warunkach konspiracyjnych. Po uruchomieniu własnych oddziałów partyzanckich – szkolenie prowadzono w warunkach polowych (w nadniemeńskiej części powiatu lidzkiego zorganizowano ośrodek szkolenia w majątku Hołdowo). Prowadzono też specjalistyczne szkolenie w zakresie saperskim, dywersyjnym, obsługi broni ciężkiej (cekaemów, moździerzy i granatników).

Podziemny wymiar sprawiedliwości zorganizowany w ramach Okręgu „Nów” był jedynym przejawem polskiej aktywności na tym polu – na Ziemi Nowogródzkiej nie zostały bowiem powołane konspiracyjne sądy cywilne. Wojskowe Sądy Specjalne zostały powołane przy Komendzie Okręgu oraz przy Komendach Obwodów-Ośrodków i zgrupowań partyzanckich. Rozpatrywały zarówno sprawy karne uczestników konspiracji, jak też i niezorganizowanych obywateli RP.

Na Ziemi Nowogródzkiej, oprócz struktur ZWZ-AK, nie powstały żadne inne polskie konspiracyjne organizacje wojskowe czy polityczne. Głównym powodem tej sytuacji były skrajnie trudne warunki, w jakich prowadzona była tu polska działalność niepodległościowa oraz fizyczne wyniszczenie polskich elit. Jedynym wyjątkiem była tu próba zbudowania Okręgu NOW w niektórych powiatach województwa nowogródzkiego (Stołpce, Wołożyn, śladowo – Nowogródek i Baranowicze). Struktury te zostały całkowicie zdeorganizowane przez wielką niemiecką operację pacyfikacyjną w lecie 1943 r.

Na terenie Inspektoratu Grodzieńskiego AK funkcjonowała organizacja NSZ, rozbita przez „wspęg” w Grodnie wiosną 1944 r.

Należy też dodać, że aczkolwiek konspiracyjne struktury AK dominowały w podziemnej pracy Okręgu Nowogródzkiego, to powołane zostały tu także cywilne instytucje Polskiego Państwa Podziemnego – czyli Okręgowa Delegatura Rządu (ODR). Powstała ona ze znacznym opóźnieniem w stosunku do innych okręgów – dopiero we wrześniu 1943 r. Ppłk „Prawdź” po powstaniu ODR przekazał jej zorganizowane wcześniej, przy pomocy konspiracyjnych czynników wojskowych, polskie tajne szkolnictwo oraz komórki pomocy społecznej. Kolejnymi Delegatami Rządu na województwo nowogródzkie byli: Jan Trzeciak „Aleksander” (do maja 1944 r.) i Marian Jankowski „Habdank” (wytrwał on na swym stanowisku także w czasie ponownej okupacji sowieckiej i aresztowany w 1945 r. zginął w więzieniu NKWD).

Także w Inspektoracie Grodzieńskim AK zostały powołane obwodowe Delegatury Rządu.

DZIAŁALNOŚĆ BOJOWA ODDZIAŁÓW OKRĘGU AK NOWOGRÓDEK

Okręg AK Nowogródek już w okresie lat 1941 - 1942 dysponował patrolami dywersyjnymi, podlegającymi szefowi saperów okręgu. Jedną z większych akcji wykonanych w początkowym okresie działań było opanowanie 11 listopada 1942 r. stacji Bastuny, wysadzenie rozjazdów i urządzeń kolejowych oraz spalenie niemieckich magazynów. Jeszcze w 1942 r. komendant okręgu przystąpił do organizowania działań partyzanckich. Była to jego samodzielna decyzja, jako że w tym okresie partyzantka nie mieściła się w ramach działań planowanych przez Komendę Główną AK. Pierwsze oddziały partyzanckie AK, dowodzone przez por. Jana Skorba „Puszczka” i kpr. Bolesława Misiurę „Świerka”, zorganizowano już w połowie 1942 r. Wszelkie polskie akcje dywersyjne i bojowe przeciwko Niemcom wykonywane do wiosny 1943 r. były celowo zamaskowane jako działania partyzantki sowieckiej. Chroniło to polską organizację przed dekonspiracją, zaś ludność cywilną choć częściowo przed odwetowymi represjami hitlerowskimi. Po raz pierwszy oddziały AK wystąpiły jawnie, w polskich mundurach i z orzełkami na czapkach, dopiero 3 maja 1943 r.

Od wiosny 1943 r. działalność Nowogródzkiego Okręgu AK charakteryzowała się intensywnym rozwojem partyzantki. Działało wówczas już 8 stałych, dużych oddziałów partyzanckich, nie licząc 11 grup dyspozycyjnych Kedywu. W lecie 1943 r. z części sił Okręgu znajdujących się w polu utworzono dwa zgrupowania: Batalion „Zaniemeński” (utworzony z oddziałów partyzanckich nr 301 – „Puszczka”, 312 – „Ragnera” i 314 – „Krysi”) dowodzony przez rtm. Józefa Świdę „Lecha” operujący na terenach nadniemeńskich i Batalion „Stołpecki” działający we wschodniej części Puszczy Nalibockiej (kolejni dowódcy: ppor. Kacper Miłaszewski „Lewald”, mjr Wacław Pełka, por. cc Adolf Pilch „Dolina”). Oprócz nich działały mniejsze jednostki, wśród których można wymienić: oddział nr 311 „Zawiei” i oddział „Antoniego” w ośrodku Lida, oddział nr 313 „Sawki” w ośrodku Szczuczyn, oddziały nr 321 i 322 w ośrodku Iwje-Juraciszki, oddział nr 341 „Narcyza” w ośrodku „Hart” i lotny oddział Kedywu „Żala” Ośrodka Szczuczyn. W okresie tym w stałych oddziałach partyzanckich AK na Nowogródczyźnie walczyło z bronią w ręku blisko 1.500 żołnierzy. Niezależnie od nich w każdym ośrodku działały dywersyjne patrole Kedywu, a w niektórych – także specjalne jednostki saperskie.

Jesienią 1943 r. poszczególne oddziały otrzymały numerację batalionową przedwojennych jednostek Wojska Polskiego kwaterujących na tym terenie. W ten sposób powstały kolejne pododdziały 77 i 78 pułku piechoty (pp) oraz 26 i 27 pułku ułanów (p.uł) AK. Z Batalionu „Zaniemeńskiego” powstał I, II i IV batalion 77 pp, z Batalionu „Stołpeckiego” – I batalion 78 pp i czteroszwadronowy 27 p.uł. Oddział

UBK stał się zawiązkiem III batalionu 77 pp AK. Zimą – wiosną 1944 r. powstały kolejne jednostki: V, VII i VIII batalion 77 pp AK oraz dwa szwadrony 26 p.uł. AK. Wiosną 1944 r. utworzono pięć dużych zgrupowań partyzanckich:

- Zgrupowanie „Nadniemeńskie”, dowódca mjr cc Maciej Kalenkiewicz „Kotwicz” (I, IV i VIII batalion 77 pp oraz kilka mniejszych pododdziałów – ponad 2.000 żołnierzy).
- Zgrupowanie „Północ”, dowódca por. Jan Borysewicz „Kryśia” (II i V batalion 77 pp AK liczące 1.100 żołnierzy).
- Zgrupowanie „Wschód”, dowódca por. Stanisław Dedelis „Pal” (III i VI batalion 77 pp AK, łącznie 1.200 żołnierzy).
- Zgrupowanie „Zachód” - VII batalion 77 pp AK liczący 780 ludzi, dowódcy por. cc Jan Piwnik „Ponury” (+ 16 VI 1944), ppor. Bojomir Tworzyński „Ostoja”.
- Zgrupowanie „Stołpeckie”, dowódca ppor. cc Adolf Pilch „Góra”, „Pistolet”, „Dolina” (I batalion 78 pp AK, dywizjon 27 p.uł. AK, łącznie 880 żołnierzy).

Ponadto w dyspozycji Komendy Okręgu znajdowało się kilka jednostek szczebla kompanii lub szwadronu (dwie kompanie saperskie, kompania lotnicza, szwadron 26 p.uł. AK, oddział partyzancki Ośrodek „Hart”). W lipcu 1944 r. w ośrodkach Baranowicze i Nieśwież sformowano dwie jednostki batalionowe, liczące nie mniej niż 800 żołnierzy. Stan sił okręgu w polu wzrósł w ten sposób do około 7.500 ludzi.

Odpowiednio wczesne zadbanie o rozwój własnych oddziałów partyzanckich, sprawiło, że Okręg Nowogródek dysponował silnym i sprawnym aparatem walki. Prowadził skuteczne działania przeciw niemieckim siłom okupacyjnym, a także samoobronę przed wrogią partyzantką sowiecką, z którą od lata 1943 r. znajdował się w utajnym, a od grudnia tegoż roku w otwartym konflikcie zbrojnym. Jego dorobek bojowy jest doprawdy imponujący. Według niepełnych danych oddziały Nowogródzkiego Okręgu AK mają na swym koncie 459 akcji i walk z Niemcami oraz 335 z partyzantką sowiecką. Do akcji „Burza” i operacji wileńskiej Okręg Nowogródek wchodził jako jednostka silna i w pełni dyspozycyjna. Żaden oddział nowogródzki nie uchylił się od udziału w tej operacji. Że ich potencjał nie został należycie wykorzystany – to już zupełnie inna kwestia. Sam Komendant Okręgu, mimo niewątpliwych dokonań organizacyjnych i bojowych, został w ostatecznym efekcie oceniony przez KG AK nader krytycznie i w połowie czerwca 1944 r. odwołany z dowództwa. Bezpośrednim powodem tej decyzji była jego zbyt daleko posunięta, choć korzystna dla społeczności polskiej Ziemi Nowogródzkiej, samodzielność (chodziło o tolerowanie przez niego okresowych, czysto taktycznych

zawieszeń broni z Niemcami, zawieranych przez niektórych podległych mu dowódców polowych).

Wśród ich najważniejszych operacji bojowych wykonanych w 1943 r. należy wymienić m.in. likwidację przez Batalion „Stołpecki” garnizonu niemieckiego w Iwieńcu, rozbięcie niemieckich grup operacyjnych koło Derewna i na drodze Iwieniec-Naliboki, walki w Puszczy Nalibockiej z oddziałami niemieckimi prowadzącymi operację przeciwpartyzancką „Hernman”. Batalion „Zaniemeński” stoczył w 1943 r. m.in. walki z ekspedycjami przeciwpartyzanckimi koło wsi Lubarty, pod Berdówką i koło Dubicz, a z partyzantką sowiecką w Mociewiczach. Do największych akcji I batalionu 77 pp AK należą walki pod Sucharami, Oćminowszczyzną, Dyndyliszkami i Kwiatkowcami. II batalion 77 pp AK odbił 30 aresztowanych pod Wawiórką, rozbił więzienie w Lidzie uwalniając 70 więźniów, rozbił niemieckie garnizony w Horodnie, Raduniu i Ejszyszkach. III batalion 77 pp AK (UBK) rozbił niemieckie załogi w Kienie i Dworzyszczu, walczył w Burnosach, Windziunach, Wiksznianach i Trabach (rozbrojono tam batalion niemiecko-białoruski). IV batalion 77 pp ochraniał linię Niemna przed partyzantką sowiecką (walki w Dokudowie i Olchówce), atakował siły niemieckie w Szejbakach, Kięciach i koło Dajnowa. V batalion 77 pp walczył m.in. w Bieniakoniach, Podweryszkach i koło Ejszyszek. Do największych operacji VI batalionu 77 pp AK należy rozbrojenie garnizonu niemieckiego w Tenikowszczyźnie k. Juraciszek, akcje w Jagiełłach, Sobotnikach i Żemłosławiu. VII batalion 77 pp AK miał na swym koncie nieudaną próbę rozbrojenia niemieckiego garnizonu w Szczuczynie, akcje i walki w Szpilkach, Jachnowiczach i Bohdanach-Jewłaszach oraz pod Nowym Dworem. VIII batalion 77 pp AK rozbroił niemieckie załogi w Osmołowie i Brzozówce, walczył we Wsielubiu oraz pod Dokudowem. W czerwcu zlikwidowano siedem niemieckich strażnic granicznych pomiędzy Ostlandem i Bezirk Białystok.

OPERACJA „OSTRA BRAMA” I AKCJA „BURZA”

Nowogródzkie oddziały AK wzięły udział w operacji „Ostra Brama”, której celem było wyzwolenie Wilna siłami polskimi, jeszcze przed nadejściem armii sowieckiej. Ponieważ termin rozpoczęcia operacji został w związku z przesuwaniem się frontu przyspieszony, pod Wilno zdołały dotrzeć tylko te oddziały, do których rozkaz dotarł dostatecznie wcześniej. Były to cztery bataliony 77 pp AK (I, III, V i VI/77 pp AK), które miały do pokonania najkrótszą odległość. Liczyły one łącznie blisko 2 tys. partyzantów (tj. około 47 % sił użytych do ataku z zewnątrz). III/77 pp AK (UBK) nacierał 6/7 lipca 1944 r. na odcinku wsi Góry, gdzie zlokalizowany był jeden z niemieckich węzłów obrony Wilna. Po zaciętej, całonocnej walce wieś Góry została zdobyta przez UBK. I i VI bataliony 77 pp AK nacierały na odcinku przedmieścia Hrybiszki, przełamując pierwszą linię niemieckiej obrony. Jednak wobec ogólnego załamania

się polskiego natarcia, bataliony nowogródzkie otrzymały rozkaz odwrotu. Poniosły wówczas dalsze, wysokie straty. Można oceniać, że operacja wileńska kosztowała oddziały nowogródzkie około 100 poległych, nie licząc kilkakrotnie większej liczby rannych.

Po zakończeniu walk pod Wilno, na rozkaz ppłk A. Krzyżanowskiego „Wilka” przybyły kolejne jednostki nowogródzkie. Uczestniczyły w koncentracji, na którą stawiało się łącznie kilkanaście tysięcy żołnierzy AK z obu okręgów. Dowództwo połączonych Okręgów AK Wilno i Nowogródek prowadziło wówczas pertraktacje z dowódcą III Frontu Białoruskiego gen. Iwanem Czerniachowskim, dotyczące utworzenia z żołnierzy AK polskiego korpusu podlegającego legalnemu rządowi (na emigracji) w Londynie, mającego walczyć na froncie wschodnim u boku Armii Sowieckiej. Czerniachowski 17 lipca 1944 r. na polecenie najwyższych władz państwowych ZSRR złamał przyjęte ustalenia i podstępnie aresztował polskich oficerów, a następnie przystąpił do rozbrajania pozbawionych dowództwa oddziałów AK.

Oddziały Inspektoratu „Południe”, zmobilizowane w powiatach Baranowicze i Nieśwież wykonywały akcję „Burza” na swym macierzystym terenie. Do większych walk doszło koło Stołowicz. Skoncentrowane w Nowej Myszy pod Baranowiczami i w Klecku, zostały rozbrojone przez Rosjan, a żołnierze wywiezieni do łagrów.

Zgrupowanie „Stołpeckie” opuściło teren Okręgu i pokonując ogromne trudności zdołało przejść do Puszczy Kampinoskiej pod Warszawą. Oddziały 78 pp i 27 p.uł AK pod komendą por. cc A. Pilcha „Góry”, „Doliny” odegrały zasadniczą rolę w powstańczych działaniach AK na terenie Puszczy Kampinoskiej. Po rozbiciu „Grupy Kampinos”, w mocno uszczuplonym składzie dołączyły do zgrupowania 25 pp AK. Ostatni oddział kadrowy Zgrupowania dowodzony przez „Dolinę” kontynuował walkę z Niemcami na terenie Kielecczyny – do stycznia 1945 r.

Akcja „Burza” na terenie Inspektoratu Grodzieńskiego AK została wykonana w zakresie symbolicznym, co miało wpływ na znacznie mniejszą dekonspirację przed sowietami niż na terenie Nowogródzkiej. Mobilizację żołnierzy AK przeprowadzono tu w ograniczonym stopniu. Kilka niedużych oddziałów atakowało mniejsze grupki Niemców wycofujące się przez teren powiatu grodzieńskiego. W Obwodzie Wołkowysk dwa sformowane oddziały prowadziły takie same działania (jeden z nich dowodzony przez „Kłā” został częściowo rozbitý w walce z niemiecką jednostką zmechanizowaną).

W WALCE Z NOWYM OKUPANTEM

Rozbrojenie sił AK skoncentrowanych pod Wilnem nie oznaczało końca działalności Nowogródzkiego Okręgu AK. O skali trudności w pracy organizacyjnej pod nową okupacją sowiecką świadczy okoliczność, że okręg, który do końca okupacji niemieckiej działał prowadzony przez jednego komendanta, miał po lipcu 1944 r. sześciokrotną wymianę komendy! Po „Borsuku” funkcję dowódcy okręgu pełnili kolejno: ppłk dypl. cc Adam Szydłowski „Poleszuk” (12 czerwca - 17 lipca 1944), następnie - ppłk cc Maciej Kalenkiewicz „Kotwicz” (17 lipca - 21 sierpnia 1944), kpt. cc Stanisław Sędziak „Warta” (22 sierpnia - połowa listopada 1944), kpt. Bronisław Wasilewski „Bustromiak” (połowa listopada - połowa grudnia 1944), rtm. Jan Skorb „Boryna” (koniec grudnia 1944 - maj 1945), ppor. Ludwik Nienartowicz „Mazepa” (maj 1945 - sierpień 1945).

Nowogródzki Okręg AK działał w zorganizowany sposób do lata 1945 r. Ppłk „Kotwicz” i kpt. „Warta” zahamowali rozpad struktur organizacyjnych i podjęli samoobronę przed terrorem NKWD. Śmierć „Kotwicza” pod Surkontami, określanymi jako polskie, kresowe Termopile, ma dziś wymiar symboliczny. W walkach partyzanckich prowadzonych na Ziemi Nowogródzkiej z Wojskami Wewnętrznymi NKWD poległo w ciągu pierwszego roku po zakończeniu okupacji niemieckiej – około tysiąca żołnierzy AK. Gdy okazało się, że sowiecka aneksja Kresów będzie mieć charakter trwały, dowództwo Nowogródzkiego Okręgu AK przeprowadziło ewakuację części podległych sobie sił za linię Curzona. Większość oddziałów leśnych rozformowano. Oddziały złożone z całkowicie „spalonych” przebijały się na zachód z bronią w ręku. Pozostali akowcy lokowani byli, na fałszywych papierach, w transportach Państwowego Urzędu Repatriacyjnego (PUR) z ludnością cywilną.

Jednak także ta operacja nie oznaczała końca walki. Na Ziemi Nowogródzkiej pozostały całe fragmenty struktur AK, skupiające ludzi, którzy nie porzucili swej ojcowizny i walczyli o nią do końca. Największą organizacją wywodzącą się bezpośrednio z AK był dowodzony przez ppor. Anatola Radziwonika „Olecha” połączony Obwód Szczuczyn-Lida. Działał do wiosny 1949 r., tj. do śmierci swego dowódcy w walce z grupą operacyjną NKWD (13 maja 1949 r.). Ponadto na Nowogródzczyźnie pozostało wiele mniejszych grup i oddziałów nawiązujących do tradycji Armii Krajowej, m.in. oddziały Bukatki, Durysa, Rusielewicza, Jurgiela, Rymaszewskiego.

Także Inspektorat Grodzieński AK trwał w walce po rozwiązaniu AK – występując pod nazwą Armii Krajowej Obywateli (lub Obywatelskiej – AKO). Na terenie powiatu Grodno-Prawy Niemen

walczył oddział „Ossowskiego” (rozbity w lipcu 1945 r.) i patrole samoobrony poszczególnych kompanii terenowych. W Obwodzie Wołkowysk walczyły aż cztery oddziały: „Żagiew”, „Reduta”, Bojowy Oddział Armii (BOA) i oddział „Kwiata”. Trzy z nich zostały rozbite, tylko grupa BOA pod dowództwem Stefana Pabisia „Stefana” przebiła się przez jałtańską granicę. Jesienią 1945 i zimą 1946 r. trwała prowadzona w planowy sposób ewakuacja żołnierzy AK „na zachód”. Kilkuset spośród nich przeszło z bronią w rękę na teren woj. białostockiego.

Akowcy pozostali na terenie powiatu grodzieńskiego utworzyli Samoobronę Ziemi Grodzieńskiej, która w latach 1946-1948 walczyła z sowiecką przemocą pod dowództwem ppor. Mieczysława Niedzińskiego „Mena”, „Rena”, „Niemna”. Oprócz silnej sieci konspiracyjnej dysponował on składającym się z kilku oddziałów zgrupowaniem partyzanckim. Poległ wraz z oddziałem „Fali” w maju 1948 r.

W powiecie Wołkowysk ks. mjr. Antoni Bańkowski „Eliasz” powołał Samoobronę Wołkowyską. Oddziałami partyzanckimi tej struktury dowodził Bolesław Chwieduk „Cietrzew”. Zostały one rozbite w 1948 r.

Ostatnie polskie grupy zbrojne na Nowogródczyźnie i Grodzieńszczyźnie, cieszące się poparciem ludności, walczyły z sowiecką administracją i aparatem represji jeszcze w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych XX w.

ALFABETYCZNY PRZEWODNIK MIEJSC SPOCZYNKU ŻOŁNIERZY ARMII KRAJOWEJ*

NA GRODZIĘSZCZYŹNIE I NOWOGRÓDCZYŹNIE

BARANOWICZE (rejonowe miasto w obwodzie brzeskim, do 1939 r. siedziba powiatu baranowickiego)

W latach okupacji siedziba Inspektoratu Armii Krajowej krypt. „Południe” i Komendy Obwodu – Ośrodka Baranowicze krypt. „Puszcza”. Na terenie miasta zorganizowane były 3 kompanie konspiracyjne AK, pluton młodzieżowy wywodzący się z konspiracji Szarych Szeregów, grupa Kedywu. Wydawano tu również konspiracyjny biuletyn Obwodu „Puszcza”. Na terenie miasta oraz w najbliższych okolicach patrole Kedywu wykonały wiele akcji dywersyjnych przeciw Niemcom, zwłaszcza na liniach kolejowych.

Na cmentarzu prawosławnym zbiorowa mogiła Polaków aresztowanych w ramach tzw.

Polenaktion w dniach 26–30 czerwca 1942 r., rozstrzelanych w sierpniu 1942 r. przez Niemców i białoruskie kolaboranckie formacje policyjne. Ofiarami niemiecko-białoruskich represji padła wówczas głównie polska inteligencja z Baranowicz i miejscowości powiatu baranowickiego, słonimskiego i nieświeskiego, a nawet z terenu północnego Polesia (rozstrzelani pochodzili m.in. z Albertyna, Klecka, Lachowicz, Horodyszcza, Hancewicz, Iwacewicz, Liskowa, Słonimia, Mira, Wsielubia, Zaostrowiecza, Stołpców). Wśród rozstrzelanych znajdowali się także żołnierze konspiracji AK. W szeregu egzekucji przeprowadzanych głównie w sierpniu 1942 r. rozstrzelano wówczas co najmniej 400 Polaków, których zwłoki zakopano na wspomnianym cmentarzu. Obecnie zachowała się tylko część obszaru zajętego przez

**dostępne zdjęcia grobów umieszczone zostały poniżej nazw miejscowości, niektóre zostały opatrzone podpisem z nazwą miejscowości i komentarzem*

pochówki ofiar rozstrzeliwań.

Polenaktion polegała na planowym, fizycznym wyniszczeniu inteligencji polskiej, mogącej odgrywać w przyszłości rolę przywódczą i organizatorską w polskiej społeczności Nowogródzczyzny. Ogółem w skali całego województwa nowogródzkiego jej ofiarą padło co najmniej 1.000 osób z warstw oświeconych, aresztowanych głównie w dniach 26–30 czerwca 1942 r., a następnie rozstrzelanych. Wśród wymordowanych byli nauczyciele, lekarze, urzędnicy, prawnicy, gimnazjaliści, przedstawiciele duchowieństwa. Obok Polaków w liczbie represjonowanych znajdowali się Białorusini (obywatele RP) lojalni wobec Polski, a także polscy Tatarzy. Dla Nowogródzczyzny, której inteligencja została znacznie wyniszczona podczas pierwszej okupacji sowieckiej w latach 1939 – 1941, Polenaktion była strasliwym ciosem. Niechlubną rolę w realizacji „Polenaktion” odegrali działacze nacjonalistycznej, proniemieckiej Białoruskiej Narodowej Samoobrony (BNS), przygotowując listy osób przewidzianych do aresztowania, a także białoruskie formacje policyjne rozstrzeliwujące później wraz z Niemcami aresztowanych Polaków.

Także w późniejszym okresie w siedzibie SD przy ul. Ułańskiej zginęło wielu Polaków, w tym żołnierzy Armii Krajowej, aresztowanych i zamordowanych przez funkcjonariuszy Gestapo oraz białoruskiej policji. Stąd m.in. wywożono Polaków do obozu koncentracyjnego w Kołdyczewie.

BIELICA

(rejon Lida, obwód Grodno, do 1939 r. siedziba gminy w powiecie lidzkim)

W latach 1943–1944 teren gminy objęty był działalnością oddziału partyzanckiego AK ppor. Czesława Zajączkowskiego „Ragnera” – IV batalionu 77 Pułku Piechoty AK. Był to oddział niezwykle popularny wśród mieszkańców nadniemeńskich wiosek. Oprócz katolików służyli w nim bardzo liczni prawosławni (ponad 30% stanu osobowego). W szeregach tej jednostki znalazło się wielu młodych mieszkańców Bielicy. Wiosną 1944 r. miejscowość została zajęta przez oddziały IV/77 pp AK, które stacjonowały w niej do końca okupacji niemieckiej (stałe kwaterowała tu jedna z kompanii batalionu, okresowo mieścił się szpital polowy). W czerwcu 1944 r. oddziały IV/77 pp stoczyły tu walkę ogniową z użyciem ciężkiej broni maszynowej i moździerzy z atakującymi zza Niemna kolaboranckimi jednostkami RONA, złożonymi z obywateli sowieckich w służbie hitlerowskiej.

Na cmentarzu w Bielicy znajdują się cztery groby żołnierzy AK. Kilkanaście metrów na prawo od głównej ścieżki wiodącej do kaplicy cmentarnej - grób Stanisława Rudziewicza z oddziału „Ragnera”, zamordowanego przez partyzantów sowieckich. Napis na grobie: Ś + P/ STANISŁAW RUDZIEWICZ/ UR. 1920 R./ ZM. 1944 R./ POKÓJ JEGO DUSZY. ŻYŁ 23 L./ ZM. 8-II-1943 oraz: Ś + P/ BRAT/ JÓZEF/ ŻYŁ 27 L. ZM. 1-IV-46/ PAMIĄTKA OD SIÓSTR.

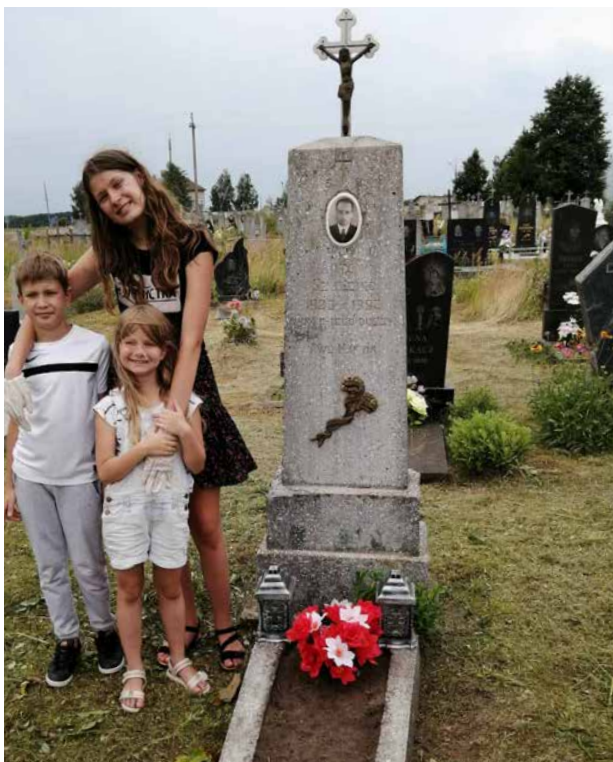
Kilka metrów na lewo od kaplicy cmentarnej kolejny grób żołnierza z batalionu „Ragnera” - z napisem: ANTONI/ KUCZYŃSKI/ UR. 1920 R./ ZGINĄŁ 1945 R./ CZEŚĆ JEGO PAMIĘCI/ KOLEDZY. Wspomniany kpr. Antoni Kuczyński „Tygrys”, pomimo kalectwa (był lekko garbaty), służył w IV batalionie 77 pp AK dowodzonym przez ppor. „Ragnera”, obsługując ręczny karabin maszynowy. Wyróżnił się w wielu akcjach i walkach. Aresztowany jesienią 1944 r. przez NKWD, został skazany na karę śmierci i powieszony w publicznej egzekucji na szkolnym placu

w Bielicy. Grób w obmurowaniu, z betonowym krzyżem wzniesiony został przez mieszkańców Bielicy i towarzyszy broni.

Na cmentarzu w Bielicy znajduje się także grób żołnierza IV batalionu 77 pp AK Jana Kasprowicza, który poległ 18 maja 1944 r. pod Olchówką.

Tereny zabudowy gospodarczej miejscowego kołchozu są domniemanym miejscem pochówku ppor. Czesława Zajączkowskiego „Ragnera” i kilku jego podkomendnych, poległych 3 grudnia 1944 r. w okrażeniu przez przeważające siły NKWD

pod chutorem Jeremicze koło Niecieczy (oddział „Ragnera” liczył wówczas około 30 partyzantów, sowieci do operacji przeciw niemu rzucili ponad 1.400 żołnierzy i funkcjonariuszy NKWD).

BOBROWICZE

(rejon Iwje, obwód Grodno, do 1939 r.
pow. Wołożyn)

W lesie za Bobrowiczami, około 3 km od wsi, na polanie w miejscu gospodarstwa spalonego przez NKWD, znajduje się zbiorowa

mogiła żołnierzy AK z grupy por. Kopaczka „Jodły” i pchor. Eryka Barcza „Eryka”, wchodzącej w skład 1 Oddziału Samoobrony Czynnej Ziemi Wileńskiej, poległych 14 września 1944 r. w walce z grupą operacyjną 32 zmotoryzowanego pułku strzeleckiego Wojsk Wewnętrznych NKWD. Wcześniej oddział ten spalił sielsowiet w Łazdunach i rozbił sowiecką obławę, zadając jej wysokie straty. Został jednak ponownie zlokalizowany i okrążony przez przeważające siły przeciwnika. Podczas kilkugodzinnej walki poległo według różnych źródeł od 11 do 24 żołnierzy AK.

Na podmurówce wyznaczającej lokalizację

mogily znajduje się pomnik w formie wysokiego kamiennego kopca z metalowym krzyżem na szczycie. Na kopcu tablica ze znakiem Krzyża Virtuti Militari i napisem: POLEGLI/ WIERNI BOGU/ I OJCZYŹNIE 15.09.1944 R./ POR. „JODŁA”/ STANISŁAW KUNICKI/ WŁADYSŁAW KUNICKI/ STANISŁAW KLIMASZEWSKI/ DEJLITKO „ŚWIERSZCZYK”/ KAPACZEL/ „CHORWAT”/ „LARWA”/ ORAZ 2 NN [nieznane imienia]/ CZEŚĆ ICH PAMIĘCI/ WRZESIEŃ 1996 ROKU.

Wymieniony na pomniku por. „Jodła” nosił nazwisko Kopaczek lub Kopaczel. Wspomniany NN „Chorwat” był w okresie okupacji niemieckiej partyzantem III batalionu 77 pp AK (Uderzeniowy Batalion Kadrowy). Wśród niezidentyfikowanych personalnie poległych było dwóch Niemców lub Polaków z ziem wcielonych do Rzeszy i zmobilizowanych do Wehrmachtu, którzy po ucieczce z wojska niemieckiego dołączyli do AK. Polegli, osłaniając odwrót niedobitków oddziału ogniem swego karabinu maszynowego. Rosjanie dobijali rannych partyzantów, aresztowali też 19 osób – oprócz ujętych żywcem partyzantów byli w tej liczbie także cywilni mieszkańcy Bobrowicz. We wspólnej mogile pochowano bezpośrednio po walce co najmniej 9 osób, jednak później podczas przeszukiwania zgłiszcz odnaleziono kości tych, którzy spalili się budynkach (prawdopodobnie był wśród nich NN „Chorwat”). Natomiast wymieniony na tablicy „Larwa” – to Larski, który przeżył i wzięty do niewoli został skazany na wieloletni pobyt w łagrach.

BOŻY DAR

(rejon Iwje, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Lida)

Miejsce pochowania (w polu) żołnierzy oddziału ppor. Hieronima Piotrowskiego „Jura” poległych w walce z NKWD dn. 4 sierpnia 1944 r.: NN „Pantery” i NN „Ikara”.

BRZOZÓWKA

(rejon Nowogródek, obwód Grodno, do 1939 r.
pow. Lida)

Na cmentarzu parafialnym, w północnej - starej części położonej na wypiętrzeniu terenu, na prawo od głównej ścieżki zlokalizowane są groby Polaków zabitych 28 stycznia 1944 r. przez partyzantów sowieckich. Groby są położone blisko siebie, w jednym rzędzie. Według informacji uzyskanych w terenie, byli to miejscowi mieszkańcy wzięci przez Niemców na podwody – jako woźnice. Zostali zastrzeleni w zasadzce przez bolszewików. Byli wśród nich uczestnicy miejscowej placówki konspiracyjnej AK – groby nie są jednak oznaczone jako groby akowskie. Nazwiska zabitych: Franciszek Glejzer, Czesław Gawryłkiewicz, Witold Filipowicz, Stanisław Łapato, Włodzimierz Łukaszewicz i Jerzy Ulrych.

BUCIŁY

(rejon Lida, obwód Grodno, do 1939 r.
pow. Szczuczyn)

Na wiejskim cmentarzyku pochowano Zdzisława Latkowskiego „Kompaczego” z 1 kompanii Batalionu Zaniemeńskiego AK, poległego 19 listopada 1943 r. podczas odpierania ataku partyzantki sowieckiej w Mociewiczach.

CZERESZLA

(rejon Nowogródek, obwód Grodno, do 1939 r.
pow. Nowogródek)

W lesie koło wsi - zbiorowa mogiła 6 mieszkańców Delatycz – żołnierzy konspiracyjnej placówki AK, uprowadzonych w marcu 1944 r.

i po okrutnym śledztwie zamordowanych przez partyzantów sowieckich, najprawdopodobniej z oddziału im. Kotowskiego. W mogile spoczywają: Jan Witkowski (nauczyciel z Delatycz), Ludwik Majcher (przed wojną kierownik służby na Szczarze), Leon Podborecki (kował), Stanisław Horoszko, Waław Jakobi, Jeżykowski. Jedyną „winą” zamordowanych była przynależność do Armii Krajowej.

Mogiła ziemna, otoczona metalowym ogrodzeniem, na mogile metalowy krzyż z tabliczką z polskim orłem i napisem: ŻOŁNIERZE ARMII KRAJOWEJ/ - PLACÓWKI DELATYCZE/

Czereszla, stan z 2011 i z 2012 (nowa tabliczka)

STANISŁAW HOROSZKO/ WAŁAW JAKOBI/ NN JEŻYKOWSKI/ LUDWIK MAJCHER/ LEON PODBORECKI/ JAN WITKOWSKI/ POLEGLI ZA OJCZYZNĘ W 1944 R. Do 2012 r. na grobie była umieszczona tabliczka z napisem w języku rosyjskim, w którym zamordowani przez czerwoną partyzantkę zostali określani jako „ofiary wojny 1941-1945”.

DAJNOWA

(rejon Werenowo, obwód Grodno, do 1939 r.
pow. Lida)

Dajnowa, miejsce pochówku Akowców - Piaskowce w lesie 1,5-2 km za wsią Dajnow

W lesie za wsią znajdują się dwie mogiły żołnierzy AK z oddziału Franciszka Weremowicza „Kuny” zamordowanych w marcu 1945 r. przez prowokacyjny oddział NKWD, udający rosyjskojęzyczną partyzantkę antykomunistyczną, tzw. „zielonych”. Grupa ta nawiązała kontakt z oddziałem „Kuny”, wykonywała nawet wspólnie z nim akcje, po czym wymordowała go podczas wspólnego noclegu w Piaskowcach (zabito 30 akowców). Następnie czekał mordowali zdekonspirowanych uczestników akowskiej siatki terenowej i podkomendnych „Kuny” powracających z patroli w terenie. W mogile koło Dajnowy spoczywają właśnie partyzanci z takich patroli, ujęci przez sowieckich prowokatorów.

Idąc drogą Zieniewicz-Piaskowce, 2 km za Zieniewiczami należy skręcić przy przydrożnych krzyżach w prawo, w pełną drogę wiodącą do Dajnowy. Od wsi, idąc ścieżką przez las, kierując się w prawo na skraj lasu i dalej 100 m w lewo, w głębi lasu – dwie mogiły usytuowane w odległości około 15 m od siebie. Mogiły ziemne w formie niskich kopców, na których postawiono metalowe krzyże z tabliczkami. Na pierwszym z krzyży napis: Ś. + P/ TU SPOCZYWAJĄ 8 ŻOŁNIERZY ARMII KRAJOWEJ/ ZAMORDOWANI PRZEZ NKWD/ 12/13 MARCA 1945 R./ CZEŚĆ ICH PAMIĘCI.

Na drugim krzyżu napis identycznej treści – z określeniem liczby pochowanych na czterech.

Mogiły zostały urządzone przez Towarzystwo Kultury Polskiej Ziemi Lidzkiej.

DEREWNO

(rejon Stołpce, obwód Mińsk; do 1939 r. pow. Stołpce)

Na cmentarzu parafialnym miejsce pochowania niektórych spośród 8 żołnierzy 1 kompanii Batalionu Stołpeckiego AK, zaś na cmentarzu przykościelnym 2 żołnierzy tej jednostki, zabitych 1 grudnia 1943 r. podczas zdradzieckiego napadu partyzantki sowieckiej i rozbrajania oddziałów AK. W Derewnie polegli wówczas i zostali pochowani między innymi: Marian Kułak, kpr. Bronisław Nicewicz, Stanisław Kruchliński, Wincenty Kulikowski. Plut. Stanisław Lembowicz został pochowany w Iwieńcu.. Przy kościele także grób ks. Pawła Dołżyka, rozstrzelanego w lecie 1943 r. przez Niemców. W 1998 r. na przykościelnym cmentarzyku został postawiony krzyż Straży Mogił Polskich na Wschodzie.

DOKUDOWO NAD NIEMNEM

(rejon Lida, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Lida)

Na cmentarzu we wsi znajdowały się groby żołnierzy AK. Pierwszego pochówku partyzanckiego dokonano w czerwcu 1944 r., chowając sapera AK (NN), który utonął w Niemnie podczas budowy polowej przeprawy przez rzekę. Następnie spoczęli obok niego żołnierze VIII batalionu 77 pp AK „Bohdanki” polegli w dniu 4 lipca 1944 r. w bitwie o przeprawę na Niemnie stoczonej z batalionem Wehrmachtu. Polegli i zostali pochowani wówczas w Dokudowie: plut.

Henryk Jakszewicz „Ultus”, plut. NN „Jenor”, kpr. Piotr Burdun „Jaskrzyc”, Jan Kuszel „Karp”, NN „Kawka” i Franciszek Chryszczanowicz. Groby skupione były w jednym miejscu na cmentarzu. Brak dokładnej lokalizacji.

Bitwę w Dokudowie zaliczyć należy do najciekawszych epizodów bojowych Nowogródzkiej Armii Krajowej. Batalion „Bohdanka” ochraniał przeprawę przez Niemen, umożliwiającą spodziewany ruch na północ oddziałów Baranowickiego Inspektoratu AK. Dysponowała dwoma drewniano – ziemnymi bunkrami ze stanowiskami ciężkiej broni maszynowej, a w końcowej fazie boju także zdobycznym samochodem pancernym uzbrojonym w działko 40 mm i ckm (pojazd został zdobyty w akcji na niemieckie siły policyjne pod Ogrodnikami). Niemcy atakujący pozycje „Bohdanki” od strony zachodniej dysponowali oprócz broni maszynowej moździerzami i granatnikami, z których ostrzeliwali partyzanckie pozycje. Utrzymanie placu boju w kilkugodzinnej walce z doświadczonym frontowym wojskiem niemieckim i zmuszenie przeciwnika do odstąpienia ze stratą kilkudziesięciu zabitych – świadczy o najwyższych walorach bojowych nowogródzkich żołnierzy „Bohdanki”.

DREWIZNA W PUSZCZY NALIBOCKIEJ

(rejon Stołpce, obwód Mińsk, do 1939 r. pow. Stołpce)

Przy drodze nad Kromań - krzyż Straży Mogił Polskich na Wschodzie postawiony w 1998 r. na wysokości obozowiska Zgrupowania Stołpeckiego AK z jesieni 1943 r. Do dziś w głębi lasu zachowały się widoczne zarysy ziemianek. W tym właśnie obozowisku w dniu 1 grudnia 1943 r. oddziały partyzantki sowieckiej dokonały podstępnej napaści na oddziały AK i rozbroiły

Drewizna, krzyż w miejscu obozu AK

je, pomimo zawartego wcześniej porozumienia o współpracy.

DUDY

(rejon Iwje, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Lida)

Przy kościele grób w którym spoczywa pięcioro Polaków zamordowanych przez partyzantkę sowiecką za współpracę z Armią Krajową. Grób ziemny otoczony niskim ogrodzeniem z metalowych prętów, na nim stela nagrobna z napisem:

Ś. + P./ KUCZYŃSKIE/ ZUZANNA/ MARIA/ WLADYSŁAW/ ROMUALD/ BOROWSKA ANNA/ ZGINĘLI ŚMIERCIĄ/ TRAGICZNĄ 24 MAR[CA]/ 1944 ROKU/ RODZINA.

Także na terenie przykościelnym znajduje się grób akowca Edwarda Szarłana, zamordowanego przez partyzantkę sowiecką (napis: EDWARD SZARŁAN/ ŻYŁ LAT 36/ ZMARŁ 25 V 1944 ROKU/ ŚMIERCIĄ TRAGICZNĄ) oraz grób braci Iwińskich z Ługomowicz, zamordowanych przez skomunizowaną bandę we wrześniu 1939 r.

DYNDYLISZKI

(rejon Iwje, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Lida)

Koło wsi, po prawej strony szosy wiodącej do Iwja, zbiorowa mogiła 8 żołnierzy I batalionu 77 pp AK poległych 24 czerwca 1944 r. w walce z Niemcami. Do walki doszło w następujących okolicznościach. W drugiej połowie czerwca 1944 r. mjr/ppłk M. Kalenkiewicz „Kotwicz” poprowadził z terenów nadniemeńskich (na płd. od Lidy)

improvizowane zgrupowanie o kryptonimie „Bagatelka” – w kierunku wschodnim – z zamiarem dotarcia do Puszczy Nalibockiej i zabrania stamtąd Zgrupowania Stołpeckiego AK. Marsz ten został jednak zakłócony pod Dyndyliszkami przez starcie z jednostkami niemieckimi stacjonującymi w niedalekim Iwju, które w wyniku donosu podjęły akcję przeciwko oddziałom AK. Wprawdzie strona niemiecka poniosła większe straty, jednak ta niezbyt fortunna dla partyzantów walka pokrzyżowała plany „Kotwicza”. Na grobie ziemnym postawiony czterometrowy drewniany krzyż z tabliczką informującą, że leżą tu żołnierze

AK. Całość otoczona ogrodzeniem. Napis na tabliczce błędnie określa ilość pochowanych: TU/ SPOCZYWA CZTERECH ŻOŁNIERZY AK/ KTÓRZY POLEGLI W/ WALCE Z/ HITLEROWCAMI/ W 1944 ROKU/ RODACY.

W rzeczywistości pochowano tu ośmiu żołnierzy AK, wśród których byli: bosm. Wacław Hamera „Gryf”, Jan Panasewicz „Cichy”, Michał Zdanowicz „Zefir”, kpr. NN „Burza”, NN „Pszczółka”, NN „Zagłoba” oraz dwaj NN, których pseudonimy nie zostały zapamiętane.

GRODNO

(rejon Grodno, obwód Grodno – siedziba władz obwodu, do 1939 r. pow. Grodno – siedziba władz powiatowych, woj. białostockie)

W fortach Naumowicze pod Grodnem w początku lat dziewięćdziesiątych XX w. wzniesione zostało upamiętnienie w formie wyniosłego kamiennego krzyża i pamiątkowej tablicy, poświęcone mieszkańcom Grodna i powiatu grodzieńskiego rozstrzelanym przez Niemców podczas egzekucji dokonanych w latach 1941 - 1943. Na tablicy napis: „BŁOGOSŁAWIENI KTÓRZY CIERPIĄ/ PRZEŚLADOWANIE DLA SPRAWIEDLIWOŚCI/ ALBOWIEM DO NICH NALEŻY KRÓLESTWO/ NIEBIESKIE/ MT5.10./ i poniżej: PRZECHODNIU ZATRZYMAJ SIĘ TU/ NIECH CHWIŁA ZADUMY I MODLITWY/ BĘDZIE HOŁDEM ZŁOŻONYM OFIAROM/ I PRZESTROGĄ DLA PRZYSZŁYCH POKOLEŃ”.

Spoczywają tu między innymi profesorowie Państwowego Gimnazjum Męskiego im. Adama Mickiewicza w Grodnie, rozstrzelani przez Niemców 20 października 1942 r.: Franciszek Dańko – nauczyciel łaciny, Jan Kochanowski – biolog, Zygmunt Mrozowski – nauczyciel wychowania fizycznego, Józef Wanatowski – nauczyciel rysunku. Wszyscy zamordowani profesorowie byli znakomitymi pedagogami i wybitnymi działaczami społecznymi. Wnieśli oni wielki wkład w rozwój życia kulturalnego Grodna w okresie międzywojennym. Jan Kochanowski był założycielem ogrodu botanicznego i zwierzyńca

Grodno, Naumowicze, zdjęcie archiwalne

(przekształconego w istniejący do dziś ogród zoologiczny), Józef Wanatowski był autorem szkiców i drzeworytów utrwalających piękno Ziemi Grodzieńskiej. Obaj wspomniani profesorowie byli też redaktorami krajoznawczo – przyrodniczego pisma „Niemen”. Na fortach w Naumowiczach pochowano też liczne ofiary egzekucji hitlerowskich dokonanych w lecie 1943 r., głównie przedstawicieli polskich warstw oświeconych z Grodna. Dokładna liczba ofiar zbrodni nie jest znana.

W dniu 1 września 2002 r., dzięki staraniom Stowarzyszenia Grodnian im. Elizy Orzeszkowej (z Warszawy), zostały odsłonięte i poświęcone trzy tablice upamiętniające ofiary egzekucji z lat 1941-1943. Tablice, ufundowane przez Radę Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa stanowią obecnie element opisanego powyżej pomnika. Treść napisu głównego jest dwujęzyczna – polska i białoruska: MIEJSCE UŚWIĘCONE KRWIĄ MIESZKAŃCÓW GRODNA I OKOLIC ORAZ LIPSKA n. BIEBRZĄ ZAMORDOWANYCH PRZEZ HITLEROWCÓW W LATACH 1941-1944 (obok napisu białoruski). Pierwsza z tablic poświęcona jest Polakom rozstrzelanym 20 X 1942 r.: MIESZKAŃCY GRODNA I OKOLIC ZAMORDOWANI 20 PAŹDZIERNIKA 1942 R./ MIECZYŚŁAW ALBRECHT/ STEFAN BARANOWSKI/ WŁODZIMIERZ BIESKE/ ALEKSANDER BRYZGIEL/ JÓZEF BRYZGIEL/ FRANCISZEK DAŃKO/ MICHAŁ FERDUŁA/ WŁADYSŁAW FERSTER/ WINCENTY GIEDROJC/ STANISŁAW JORCZYK/ JAN KOCHANOWSKI/ KAZIMIERZ KOZAKIEWICZ/

JÓZEF MROCZKOWSKI/ MICHAŁ PAWŁOWICZ/ FRANCISZEK SAROSIEK/ ROMAN SAWICKI/ EDWARD SIELICKI/ STANISŁAW SZOKALSKI/ EUGENIUSZ ŚWITO/ JÓZEF WANATOWSKI/ MIECZYŚLAW ZAWADZKI/ BOLESŁAW ŻURAKOWSKI/ I INNI NN.

Środkowa tablica upamiętnia mieszkańców Lipska nad Biebrzą, rozstrzelanych w lipcu 1943 r. (wśród nich znajduje się Marianna Biernacka beatyfikowana przez Ojca Świętego Jana Pawła II): MIESZKAŃCY LIPSKA N. BIEBRZĄ ZAMORDOWANI 13 LIPCA 1943 R./ BŁ. MARIANNA BIERNACKA/ MARIA ARCIMOWICZ/

Grodno, Naumowicze, stan obecny

LEONARDA ARCIMOWICZ/ WINCENTY ARCIMOWICZ/ FRANCISZEK ARCIMOWICZ/ STANISŁAW BARTOSZEWICZ/ WINCENTY BARTOSZEWICZ/ FRANCISZKA BĄDZYŃSKA/ ANNA BIAŁOUS/ STANISŁAW BIERNACKI/ STANISŁAW BUTKIEWICZ/ ELŻBIETA CZARKOWSKA/ ZOFIA CZOKAŁO/ FRANCISZKA CZOKAŁO/ ZOFIA FIŁON/ JAN FIŁON/ ANASTAZJA GRAMADZKA/ BRONISŁAW KALISZ/ REGINA KAMOZA/ ZOFIA KMITA/ KS. WITOLD ŻUKOWSKI/ PIOTR KWIATKOWSKI/ STANISŁAW LICHACZEWSKI/ ANASTAZJA MILEWSKA/ LIDIA MILEWSKA/ BOLESŁAW MILEWSKI/ BRONISŁAWA NARCISZKO/ KAROL NARCISZKO/ JAROSŁAW OLCHOWSKI/ EWA OMILIANOWICZ/ ANNA PANASEWICZ/ ELŻBIETA PANASEWICZ/ KONSTANTY PAWŁOWSKI/ KS. JÓZEF PŁOŃSKI/ STEFANIA ROSZKOWSKA/ KS. BRONISŁAW RUTKOWSKI/ ALEKSANDER SAWANIEWSKI/ FRANCISZEK SAWULEWSKI/ JAN SKARADZIŃSKI/ STANISŁAW SKARADZIŃSKI/ JÓZEF SKOKOWSKI/ WACŁAWA SZTUKOWSKA/ ANTONI SZTUKOWSKI/ JAN SZTUKOWSKI/ JÓZEF SZTUKOWSKI/ WŁADYSŁAW SZTUKOWSKI/ JAN WALENTOWICZ/ STANISŁAW WIERZBOŁOWICZ/ FRANCISZEK ŻELAZOWSKI/ ANTONI ŻURAWSKI/.

Trzecia tablica mówi o mieszkańcach Grodna, którzy zostali rozstrzelani przez Niemców w wielkiej egzekucji w lipcu 1943 r.: MIESZKAŃCY GRODNA I OKOLIC ZAMORDOWANI 15

Grodno, Naumowicze, stan obecny

LIPCA 1943 R./ BECZKOWSKI Z RODZINĄ – 2 OSOBY/ STANISŁAW BIAŁAS Z RODZINĄ – 3 OSOBY/ LUDWIK BUCHALI Z RODZINĄ – 5 OSÓB/ PIOTR CHOYNOWSKI Z RODZINĄ – 6 OSÓB/ MACIEJ FIL Z RODZINĄ – 6 OSÓB/ JANOWSKI Z RODZINĄ – 4 OSOBY/ O. DIONIZY KLIMCZAK OFM/ LUCJAN KRAJEWSKI Z RODZINĄ – 6 OSÓB/ JULIAN LINK Z RODZINĄ – 4 OSOBY/ JÓZEF ŁOZOWSKI Z RODZINĄ – 7 OSÓB/ JAN MUSIAŁEK Z RODZINĄ – 4 OSOBY/ SABINA NIEDŹWIEDZKA Z RODZINĄ – 2 OSOBY/ WACŁAW PANCERZYŃSKI Z RODZINĄ – 3 OSOBY/ KS. JUSTYN SKOKOWSKI/ JAN WASZCZUK Z RODZINĄ – 3 OSOBY/ JÓZEF WIEWIÓRSKI Z RODZINĄ – 8 OSÓB/ MICHAŁ WIŚNIEWSKI Z RODZINĄ – 7 OSÓB/ WITKIEWICZ Z RODZINĄ – 3 OSOBY/ KS. KAZIMIERZ SZYPIŁŁO/ I INNI NN/.

Napisy memoratywne nie wymieniają zapewne wszystkich osób zamordowanych przez hitlerowców w fortach Naumowicze. Prawdopodobnie w Grodnie zamordowana została część spośród żołnierzy (i ich rodzin) z kompanii „Moczary” Nowogródzkiego Okręgu AK, aresztowanych podczas wsypy organizacyjnej w rejonie Ostryny, Skidla i Kamionki. Można przypuszczać, że forty w Naumowiczach były także w okresie powojennym miejscem tajemnych pochówków ofiar terroru NKWD.

HAJKI (GAJKI)

(rejon Nieśwież, obwód Mińsk, do 1939 r. pow. Nieśwież)

W lesie Hajki, położonym koło dawnego majątku Malewo, znajduje się zbiorowa mogiła 72 Polaków z Nieświeża i okolic – m.in. ze Snowia i Grabowszczyzny - aresztowanych w ramach Polenaktion w dniu 28 lipca 1942 r., rozstrzelanych przez Niemców i policję białoruską 5 sierpnia 1942 r. W latach sześćdziesiątych XX w. mieszkańcy wzniesli tu krzyż z szyn kolejowych, który na polecenie władz sowieckich został zniszczony. Pozostałości tego krzyża widoczne są do dzisiaj. Władze sowieckie umieściły na mogile betonowy pomnik z płytą kamienną z inskrypcją informującą o zamordowanych tu „obywatelach sowieckich”. W latach dziewięćdziesiątych rodzina jednej z ofiar zamieszkała w USA ufundowała pomnik w formie kamiennego bloku na postumencie z umieszczonymi nazwiskami ofiar

egzekucji. W sierpniu 1997 r. Straż Mogił Polskich na Wschodzie postawiła tu także swój charakterystyczny metalowy krzyż.

HANCEWICZE, WIEŚ NAD NIEMNEM

(rejon Lida, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Lida)

Na cmentarzu grób ppor. Leszka Kozłowskiego „Gastona” poległego 8/9 czerwca 1944 r. podczas uderzenia VIII batalionu 77 pp AK – „Bohdanka” na niemiecko-białoruski garnizon w miasteczku Wsielub pow. Nowogródek. Ciało

oficera zostało zabrane przez podkomendnych, dzięki czemu można było zorganizować mu normalny pogrzeb.

HERMANISZKI

(rejon Werenów, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Lida)

Na cmentarzu, na prawo od bramy wejściowej przy murze w narożniku - mogiła żołnierza AK Stanisława Kłosa „Waltera”. Pochodził on ze wsi Jodkiszki. Był żołnierzem batalionu terenowego (konspiracyjnego) krypt. „Irena”

Hermaniszki, stan przed renowacją

i absolwentem Kursu Młodszych Dowódców Piechoty (szkoły podoficerskiej AK), prowadzonej przez ppor. Stanisława Szabunię „Licho”. Egzaminem końcowym był atak na umocniony posterunek policji litewskiej w obronnym dworze w Gojcieniskach. Akcja udała się, posterunek został zdobyty, akowcy zdobyli dużo broni, jednak śmiertelną ranę odniósł Stanisław Kłós „Walter”.

Na stelli nagrobnej z krzyżem z napisem: Ś + P/ STANISŁAW/ KŁOŚ/ ZM. ŚMIERCIĄ TRAGICZNĄ/ 1 I 1944 R. MAJĄC LAT 21/ POKÓJ JEGO DUSZY.

Całkowita renowacja pomnika została zrealizowana w 2020 r. w ramach projektu Fundacji

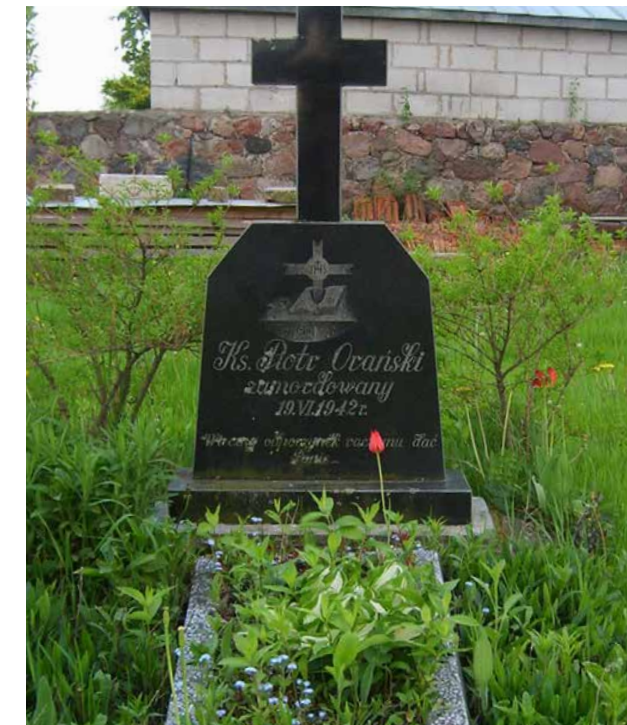
Hermaniszki, stan po renowacji

Wsparcia Historii i Kultury Polskiej „WOLONTARIAT DLA PAMIĘCI: Pamiętajmy o mogiłach walczących o Niepodległość” razem ze Związkiem Polaków na Białorusi. Projekt był finansowany z Programu Fundusz Inicjatyw Obywatelskich Narodowego Instytutu Wolności na lata 2014-2020.

HOLSZANY

(rejon Oszmiana, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Oszmiana, woj. wileńskie)

Na terenie przykościelnym, na lewo od bramy wejściowej, grób kapelana AK - ks. Piotra Woyno-Orańskiego z Trab, zamordowanego

przez partyzantów sowieckich. Mogiła ziemna, obmurowana, na niej niski pomnik z czarnego granitu z krzyżem i napisem: KS. PIOTR ORAŃSKI/ ZAMORDOWANY/ 19 VI 1942/ WIECZNY ODPOCZYNEK RACZ MU DAĆ PANIE.

Na przykościelnym cmentarzu znajduje się także zbiorowa mogiła ofiar NKWD z czerwca 1941 r.

HOŻA

(rejon Grodno, obwód Grodno, do 1939 r.
pow. Grodno)

Na cmentarzu groby żołnierzy AK. Na wprost bramy cmentarnej wspólny grób 5 mieszkańców wsi Budniki, którzy ukrywali się przed poborem do Armii Sowieckiej w pobliskich lasach i w 1945 r. zostali wytropieni przez funkcjonariuszy NKWD, po czym zamordowani (brak dokładnej daty). Byli to: Kazimierz Baro, Jan Hulnicki, Hipolit Janulewicz, Jan Janulewicz i Kazimierz Propejko. W pojedynczym grobie pochowany jest Edward Sigiel, żołnierz AK rozstrzelany przez NKWD 23 lipca 1945 r. (betonowy nagrobek z tablicą i krzyżem, otoczony metalowym ogrodzeniem).

W kościele w Hożej (z lewej strony głównego wejścia) tablica pamiątkowa poświęcona 14 osobom, które w latach II wojny światowej zginęły za wolność Polski na terenie gminy Hoża. Większość z nich to mieszkańcy Hożej i okolicznych wiosek, a także partyzanci polegli we wrześniu 1943 r. w walce pod Plebaniszkami Piotrowskimi.

IWIENIEC

(rejon Wołożyn, obwód Mińsk, do 1939 r.
pow. Wołożyn)

W miasteczku istniała silna organizacja konspiracyjna AK, tworząca jedną z kompanii terenowych Obwodu AK Stołpce – „Słup”. W dniu 19 czerwca 1943 r., w związku z zagrożeniem dokonania aresztowań żołnierzy konspiracji przez żandarmerię oraz ogłoszonym poborem ludności do białoruskich formacji kolaboranckich zmobilizowane oddziały AK zlikwidowały z zaskoczenia garnizon żandarmerii niemieckiej i policji białoruskiej w Iwieńcu (wydarzenie to określane jest jako „powstanie iwienieckie”). Przy stosunkowo niewielkich stratach wynoszących kilku poległych i kilku rannych zlikwidowano silną załogę żandarmerii i ochronę radiostacji wojskowej, rozbrojono kompanię policji białoruskiej i wyparto jednostkę lotniczą. Wzięto olbrzymią zdobycz, pozwalającą na sformowanie batalionu partyzanckiego AK liczącego około 600 żołnierzy. Później miało tu

miejsce jeszcze kilka akcji AK przeciw niemieckim siłom okupacyjnym (m.in. kilka potyczek z załogą policyjną i zaatakowanie kwatery oficerów niemieckich w październiku 1943 r.).

Na cmentarzu parafialnym znajdują się groby żołnierzy AK poległych w latach 1943-1944, m.in. plut. Stanisława Lembowicza (napis na steli nagrobnej: Ś. + P./ STANISŁAW LEMBOWICZ/ ŻYŁ LAT 22/ POLEGŁ NA POLU/ CHWAŁY DN. 1.XII.1943 R./ CZEŚĆ JEGO PAMIĘCI), Wacława Mikuckiego (napis na płycie nagrobnej: Ś. + P./ WACŁAW MIKUCKI/ ŻOŁNIERZ ARMII KRAJOWEJ/ ŻYŁ LAT 19/ POLEGŁ W M-CU

LIPCU 1943/ AVE MARIA), Stanisława Klinko (napis na tabliczce na krzyżu: TU SPOCZYWA/ Ś.P. STANISŁAW KLINKO/ ŻOŁNIERZ ARMII KRAJOWEJ W WIEKU DZIEWIĘTNASTU/ LAT 15 SIERPNIA 1943 ROKU Z PREMEDITACJĄ/ PO BESTIALSKU ZOSTAŁ ZAMORDOWANY PRZEZ/ ZBIRÓW HITLEROWSKICH/ CZEŚĆ JEGO PAMIĘCI/ ŚPIJ KOLEGO W CIEMNYM GROBIE/ NIECH SIĘ POLSKA PRZYŚNI TOBIE/ NIEZAPOMNIANA PAMIĘĆ RODZINY) i Janina Pilarska, która zginęła w wieku 18 lat (pochowana we wspólnym grobie z Bolesławem Pilarskim lat 23 i Antoniną Sajkowską lat 70).

Spoczęli tu także Anatol Aleksandrowicz i Zbigniew Niedźwiedzki polegli podczas ataku na garnizon żandarmerii niemieckiej 19 czerwca 1943 r. (Aleksandrowicz ranny śmiertelnie – zmarł następnego dnia z ran, początkowo pochowany koło szpitala, został później ekshumowany na cmentarz). Spoczęli tu także współpracujący z AK Kazimierz (brat Feliksa) i Łucja Dzierżyński (żona Kazimierza) rozstrzelani przez Niemców w czerwcu 1943 r. (Łucja, zatrudniona w instytucji niemieckiej, była informatorką wywiadu AK). Chowano tu także ludność cywilną zabita w wyniku represji niemieckich i sowieckich – liczne groby osób „zmarłych tragicznie” w stosunkowo młodym wieku, np. Romana Karpińskiego, Piotra Niedźwiedzkiego (51 lat – „zmarł tragicznie”), Stanisławy Boczkowskiej (30 lat), Józefa Szychiera (lat 21). Na cmentarzu stoi krzyż Straży Mogił Polskich.

JANCEWICZE

(rejon Lida, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Lida)

Na cmentarzu znajduje się zbiorowa kwatera żołnierzy AK. Zimą 1944 r. pochowano tu por. Aleksandra Warakomskiego „Świra” (w latach 1942-1943 komendanta Obwodu Stołpce, a następnie Obwodu Lida) oraz żołnierza AK Mariana Jończyka. Obaj zostali aresztowani zimą 1944 r. i zamordowani przez Gestapo w Lidzie w czasie śledztwa. Ich ciała zostały wykradzione z kostnicy przez żołnierzy lidzkiej konspiracji AK i pochowane na cmentarzu w Jancewiczach.

W sierpniu 1944 r. pochowano tu również czterech partyzantów poległych w boju z NKWD pod Surkontami, ekshumowanych przez rodziny. Byli to: ppor. Stanisław Dżwinel „Dzwon”, „Mrówka” (dowódca kompanii lotniczej Okręgu „Nów”), ppor. Walenty Wasilewski „Jary”, kpr. Kazimierz Ejsmont „Irak” i kpr. Jerzy Kaleciński „Kosinus”. Obecnie wszystkie wymienione pochówki znajdują się w obrębie kwatery w betonowym obramowaniu, otoczonej ogrodzeniem z betonowych słupków połączonych żelaznymi łańcuchami; w środku mogiły wysoki metalowy krzyż z tablicą nagrobną, na której wymienieni są wszyscy pochowani, ich pseudonimy i wiek. W kwaterze sześć betonowych krzyży z nazwiskami i pseudonimami poległych.

JODKIEWICZE

(rejon Brzostowica Wielka, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Grodno)

W polu, w niewielkiej grupie brzoź, murowana kapliczka z dwuspadowym daszkiem postawiona nad dwoma betonowymi płytami nagrobnymi. Pod jedną z płyt spoczywa dwóch żołnierzy Wojska Polskiego poległych w 1920 roku; na płycie napis: Ś.P. OBRONCOM OJCZYZNY 1918-20/ 15 VIII 1989. Na drugiej płycie widnieje napis: Ś.P. ADAM PACENKO UR. 1902. PADŁ Z RĄK FASZYZMU 15 VII 1944 R. (pochowano tu miejscowego Polaka, być może żołnierza konspiracji AK, który padł ofiarą niemieckich represji). Całość otoczona metalowym ogrodzeniem. Przed furtką w betonie wycięnięty ręcznie napis: OBRONCOM OJCZYZNY.

JOSIELEWICZE

(rejon Szczuczyn, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Szczuczyn)

Grób Tadeusz Białosiewicza „Joselewicza” z 1 kompanii Batalionu Zaniemeńskiego, poległego 23 października 1943 r. w Pasiekach-Gudzieniskach koło Zabłocia. Zwłoki poległego partyzanta zabrała spod Pasiek siostra i pochowała na cmentarzu w rodzinnej miejscowości. Brak dokładnej lokalizacji grobu.

JURACISZKI

(rejon Iwje, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Wołożyn)

Na miejscowym cmentarzu pochowano Iżę Godlewską „Iżę”, kurierkę Komendy Okręgu Nowogródek i Obszaru Białystok (żonę ppłk. Godlewskiego – dowódcy 14 Pułku Ułanów Jazłowieckich i Komendanta Obszaru AK Białystok). Zginęła z rąk Niemców, zabita podczas przewożenia materiałów organizacyjnych. Pośmiertnie została odznaczona Krzyżem Walecznych. Brak lokalizacji.

JUSZKIEWICZE

(rejon Baranowicze, obwód Brześć, do 1939 r. pow. Baranowicze)

Na cmentarzu groby mieszkańców, w tym żołnierzy konspiracyjnej placówki AK, zamordowanych przez grupę operacyjną NKWD z Baranowicz podczas pacyfikacji wioski w dniu 4 kwietnia 1945 r. Wioska została otoczona o świcie przez grupę operacyjną NKWD; sowieccy funkcjonariusze otworzyli ogień do uciekających ludzi. Zastrzelono wówczas 12 mieszkańców wsi, zaś 8 aresztowano i skazano na wieloletnie zesłanie do łagrów. Wśród zamordowanych 7 należało do konspiracyjnej placówki AK (Konstanty Niedzielko, Antoni Połojko – komendant placówki, Stanisław Gładki, Kazimierz Apanowicz, Jan Jakubowicz, Jan Hryszan, Kazimierz Zawistowicz). Pozostałe ofiary – m.in. kowal

Wacław Klimaszewski, Wiktor Okołotowicz, Antoni Bertosz i Stanisław Pietruszkiewicz – byli osobami przypadkowymi. W 2017 r. na cmentarzu parafialnym w Juszkiewiczach wzniesiony został pomnik poświęcony ofiarom pacyfikacji sowieckiej. Na prostokątnej kwaterze wyłożonej płytkami kamiennymi postawiono głaz z tablicą pamiątkową, przy nim wysoki metalowy krzyż z postacią Chrystusa. Po obu stronach po pięć krzyży przed którymi umieszczono tabliczki z nazwiskami i datami urodzenia zamordowanych. Na tablicy umieszczono tablicę z polskim orłem i napisem: BÓG – HONOR – OJCZYŻNA. Z prawej strony pod napisem: „CZAS ZACIERA/ NASZE IMIONA/ LECZ JAŚNIEJĄ NASZE CZYNY ...”. Poniżej: W HOŁDZIE/ NIEZŁOMNYM JUSZKIEWICZANOM/ ZAMORDOWANYM/ PRZEZ OPRAWCÓW Z NKWD/ 5 KWIETNIA 1945 ROKU/.

Poniżej: „PAMIĘĆ JEST ŚRODKIEM POKOJU I PRZYSZŁOŚCI”/ PAPIEŻ FRANCISZEK.

Pod napisem znak Polski Walczącej i napis: RODACY.

Lokalne władze białoruskie zakwestionowały treść tablicy, w szczególności zaś umieszczenie na niej polskich symboli narodowych i wskazanie funkcjonariuszy NKWD jako sprawców zbrodni. W efekcie musiała ona zostać usunięta.

KACZYCE I ROWINY

(rejon Korelicze, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Nowogródek)

W styczniu 1945 r. w Puszczy Nalibockiej skoncentrowane zostały dwa oddziały Samoobrony Czynnej Ziemi Wileńskiej (SCZW), złożone z akowców z Wileńszczyzny i Nowogródzczyzny – 1 Oddział SCZW rtm. Władysława Kitowskiego „Orlicza” – „Groma” i 2 Oddział SCZW por. Witolda Turonka „Tumrego” – „Tura”, w łącznej sile około 180 żołnierzy. Miały one za sobą wiele akcji i walk z NKWD. Obecnie otrzymały rozkaz podjęcia marszu „do Polski” – czyli za „linię Curzona”. Po wyjściu z Puszczy i po przekroczeniu Niemna zatrzymały się na postój we wsiach Rowiny i Kaczyce. Tam zostały zlokalizowane i otoczone przez jednostki wydzielone z trzech pułków Wojsk Wewnętrznych NKWD.

W wyniku zaciętej walki toczonej z przeważającymi siłami wroga w bardzo trudnych warunkach terenowych (śnieg po pas), poległo kilkudziesięciu partyzantów (według źródeł sowieckich 89), m.in.: Bogusław Borkowski „Gryf”, Gustaw Borkowski „Grom”, Gustaw Fiderkiewicz „Skat”, Janowicz „Ładny”, Jan Lewandowski „Lew”, „Lis”, Michał Marnatowicz, Marian Mickiewicz, Władysław Leszczewicz „Gołąb”, Henryk Pietruszewicz, Edward Pietruszewicz, Michał Sawicki „Młot”, por. NN „Orzeł”, NN „Lipa”, NN „Renata”, NN „Sulima”, NN „Wir” – pozostali NN nieznanych pseudonimów. Część żołnierzy AK okrażonych

po między Rowinami i Koreliczami wyprowadził z kotła ppor. Hieronim Piotrowski „Jur”, zastępca dowódcy 1 Oddziału SCZW (poległ w styczniu 1947 r. w walce z UB i KBW pełniąc funkcję komendanta Obwodu WiN Ostrów Mazowiecka). 25 żołnierzy AK dostało się do niewoli sowieckiej – większość z nich uwięziono w łagrach. Trzech funkcyjnych akowców skazano na karę śmierci (dwóm zamieniono ją na 25 lat łagru, natomiast wykonano wyrok na lejtancie Kalininie, rosyjskim antykomuniście, który przyłączył się do oddziałów AK).

Partyzanci, polegli w walkach pomiędzy Kaczcami i Rowinami, zostali pochowani na polach pomiędzy wsiami Rowiny i Kaczyce, najprawdopodobniej w trzech zbiorowych mogiłach, z których zlokalizowana jest tylko jedna. Odnalazł ją m.in. Julian Winnicki z Wrocławia i w 1992 r. wznosił krzyż Straży Mogił Polskich. Mogiła znajduje się za wsią Kaczyce, nie ma do niej dobrej

Kaczyce, kępa drzew z mogiłą

drogi dojazdowej. Dochodząc do końca wioski, należy skierować się na prawo i poprzez kołchozowe pola dojść do zalesionego i zakrzaczanego wąwozu, po wyjściu z którego osiąga się kolejne pole, na którym w odległości paruset metrów, w obniżeniu terenu, znajduje się spora kępa drzew. Na jej skraju znajduje się wspomniany krzyż Straży Mogił Polskich, ogrodzony łańcuchem na metalowych słupkach. Na krzyżu, na metalowej tabliczce napis o treści: ŻOŁNIERZOM ARMII KRAJOWEJ/ SAMOOBRONY ZIEMI WILEŃSKIEJ/ ODDZIAŁÓW TURA I GROMA/ ZABIITYCH W BOJU POD ROWINAMI/ 9.02.1945 [błędna data bitwy – przyp. autora]

Pomimo usilnych starań polskich instytucji rządowych i organizacji społecznych podejmowanych jeszcze w latach pięćdziesiątych XX w., władze białoruskie odmawiają zgody na ekshumowanie szczątków poległych i pochowanie ich na cmentarzu w Koreliczach, lub urządzenie kwater wojennych na dotychczasowym miejscu pochówku.

KAMIEŃ

(rejon Stołpce, obwód Mińsk, do 1939 r. pow. Stołpce)

Na cmentarzu kwatera partyzantów Zgrupowania Stołpeckiego AK por. „Góry” poległych w obronie osady przed atakiem bolszewickim. W miasteczku Kamień dowództwo Zgrupowania Stołpeckiego AK osadziło okresowo załogę, ochraniając ludność przed przemieszczającą się

Kamień, groby księży 1943 r.

stale na tym terenie partyzantką sowiecką. Żołnierze AK swą obecnością ukróćili grabieżcze wypadki bolszewików z Puszczy Nalibockiej. Nocą 14/15 maja 1944 r. oddziały wydzielone z Brygady Specjalnego Przeznaczenia NKGB ZSRR uderzyły na polską załogę Kamienia składającą się z 1 kompanii I batalionu 78 pp AK i plutonu wydzielonego ze szwadronu ciężkich karabinów maszynowych. Pomimo zaskoczenia oddziały AK utrzymały się i dotrwały do rana, kiedy to przybyła odsiecz. Walka była bardzo zacięta, chwilami dochodziło nawet do starć wręcz. Poległo lub zmarło z ran 21 polskich partyzantów, wielu było ciężko rannych. Podczas boju Sowietzi spalili kościół i znaczną część miasteczka, zabili też 20 cywilnych mieszkańców osady. Strona polska oceniała siły sowieckie uczestniczące w operacji na około 2.000 ludzi, zaś ich straty na 80 zabitych i rannych.

Obecnie na cmentarzu parafialnym znajduje się murowana mogiła postawiona staraniem środowiska żołnierzy por. „Góry”. Na płycie nagrobnej napis: ZGINĘLI/ WIERNI BOGU/ I OJCZYŹNIE/. W środkowej części płyty stylizowany znak orła w koronie. Poniżej napis: W HOŁDZIE/ 21 ŻOŁNIERZOM AK/ POLAKOM I BIAŁORUSINOM/ POLEGŁYM 15 V 1944/ ŻOŁ[NIERZE] AK I RODZINY

W zbiorowej, bratniej mogile spoczywają m.in. plut. Józef Zujewski „Mak”, kpr. Dominik Lipnicki, strzelcy: Walenty Puchacz, Kazimierz Grzyb, Mieczysław Bryczkowski, Stanisław Kondratowicz, Walenty Muchin, Stanisław Kalaczyk, Kasper Burak, Julian Bohdan, Albert Hołowacz, Lucjan Nowik. Natomiast kpr. chor. Józef Bryczkowski „Mszar” został pochowany przez rodzinę w innym miejscu, podobnie jak zmarli z ran Witold Bohusz, Leopold Dałkowski, Bronisław

Gąsiewski „Świerk”, Jerzy Górski „Jurek”, Bohdan Ignatowicz, Paweł Makowski, Adam Mazuro, Franciszek Sobolewski.

Kościół w Kamieniu, zniszczony przez bolszewików w czasie napadu, odbudowano w latach pięćdziesiątych XX w. Na terenie przykościelnym groby dwóch księży zamordowanych przez Niemców podczas akcji pacyfikacyjnej 24 lipca 1943 r. – ks. Leopolda Aulich (proboszcza) i ks. Kazimierza Rybałtowskiego (wikarego). Na kościelnym dziedzińcu wzniesiono w 1997 r. krzyż Straży Mogił Polskich na Wschodzie.

KAMIONKA

(rejon Szczuczyn, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Szczuczyn)

Na cmentarzu katolickim znajdują się groby żołnierzy AK z lat 1943-1944. W lipcu 1943 r. na terenie kompanii konspiracyjnej AK krypt. „Moczary”, należącej do Obwodu – Ośrodka Szczuczyn, obejmującej tereny włączone do Bezirku Białystok (Ostryna, Skidel, Kamionka) doszło do wyspy, która rozpoczęła się w Ostrynie i ogarnęła także inne tereny wspomnianej jednostki AK. W rezultacie szereg żołnierzy konspiracji AK z Kamionki został w dniu 29 lipca 1943 r. aresztowany przez żandarmerię niemiecką i Gestapo, a następnie rozstrzelany w rejonie Ostryny. W lipcu 1944 r. rodziny zdołały odnaleźć niektóre groby zamordowanych i ekshumowały swych bliskich na cmentarz w Kamionce. W południowo – wschodnim narożniku cmentarza powstała

w ten sposób kwatera, w której 26 lipca 1944 r. po ekshumacji i zidentyfikowaniu zwłok spoczęli: Stanisław Pietruszek, Helena Paramańczykowa, Jan i Jerzy Korczyk, Józef i Maria Bogdan z synem Marianem. Groby pozostałych żołnierzy konspiracji AK z Kamionki pozostają nieznane (byli to: Eliaś Bilan – komendant placówki AK i Ludwik Sielchanowicz „Sokolik”, zaś aresztowana Jadwiga Cholewina z córką z folwarku Makasiowszczyzna przewieziona do więzienia w Grodnie zaginęły bez wieści).

W końcu grudnia 1944 r. pochowano w tejże kwaterze żołnierzy z oddziału samoobrony AK, poległych w walce z wojskami NKWD w dniu 27 grudnia 1944 r. Na cmentarzu w Kamionce spoczęli wówczas: dowódca oddziału Bolesław Koleśnik „Smok”, Witold Sielchanowicz, Kazimierz Babicz „Pająk”, Julian Zdanowicz i Stanisław Sierchan.

KOŁDYCZEWO

(rejon Baranowicze, obwód Brześć, do 1939 r. pow. Baranowicze)

Miejsce największego na Ziemi Nowogródzkiej niemieckiego obozu koncentracyjnego, zlokalizowanego na terenie dawnego majątku Kołdyczewo, należącego do rodziny Szalewiczów. Pomyślany początkowo jako obóz pracy dla około kilkuset więźniów, szybko stał się obozem śmierci. Zginęło tu około 22.000 osób. Fizycznej eksterminacji poddawano tu Polaków, zwłaszcza inteligencję i aresztowanych przez Gestapo żołnierzy AK,

ludność żydowską, a także jeńców sowieckich. Tu ginęli m.in. akowcy aresztowani podczas „wsyp” w Baranowiczach i Horodyszczu. Załogę obozu stanowiła kompania 11 białoruskiego ochotniczego batalionu SS.

W lesie leżącym na północ od Kołdyczewa, w miejscu zbiorowej mogiły trudnej do ustalenia liczby Polaków (zapewne nie mniej niż kilkuset) rozstrzelanych podczas ewakuacji obozu, w dniu 26 czerwca 1994 r. odsłonięta została z inicjatywy Klubu Polskiego w Baranowiczach tablica pamiątkowa.

W lesie koło wsi, obok mogiły z drewnianym

Kołdyczewo zdjęcie archiwalne

krzyżem, postawiony został w dniu 16 sierpnia 1998 r. metalowy krzyż Straży Mogił Polskich, upamiętniający Polaków zamordowanych w obozie koncentracyjnym w Kołdyczewie, w tym pięciu księży katolickich.

W miejscu obozu zachowane fundamenty budynków obozowych. W samym Kołdyczewie władze sowieckie wzniosły standardowy pomnik w formie postaci kobiecej, poświęcony ofiarom obozu. W napisie nie ma mowy o Polakach, ani tym bardziej żołnierzach AK, jest natomiast informacja o zamordowanych tu przez hitlerowców sowieckich obywatelach.

KRZECZEWICZE

(rejon Werenów, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Lida)

Przy drodze z Radunia do Lidy, pomiędzy wsiami Paszkiewicze i Krzeczewicze (7 km od Radunia) w odległej o 350 m od drogi kępie drzew na polach, na starym cmentarzyku dworskim należącym do majątku Krzeczewicze, znajdują się 4 groby żołnierzy AK. Mogiły w betonowych obramowaniach z betonowymi krzyżami bez napisów. Spoczywają tu: Misiura „Lis” (poległ w zasadzce na grupę Niemców w wyniku eksplozji trzymanego w ręku granatu) oraz dowódca placówki Edward Kisiel „Dzik” i Czesław Wojtulewicz „Poniatowski” z Werenowa (polegli w okresie ponownej okupacji sowieckiej, podczas zasadzki na przejeżdżającą grupę sowiecką – brak dokładnej daty) a także Zaręba (poległ podczas akcji

rozbrajania sowieckich żołnierzy – brak dokładnej daty).

Groby, o których pamiętała miejscowa ludność, zostały urządzone w 2004 r. przez akowkich kombatanów z Lidy.

LACK

(rejon Szczuczyn, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Szczuczyn)

Na cmentarzu parafialnym grób ziemiańskiej rodziny Lisowskich, w której spoczywa m.in. Bolesław Lisowski, oficer I Korpusu Polskiego gen. Dowbora-Muśnickiego, współtwórca samoobrony szczuczyńskiej w 1918 r., poseł na Sejm, protektor szkół szczuczyńskich. W latach II wojny światowej związany z Armią Krajową, został zamordowany przez „nieznanych sprawców” 31 grudnia 1942 r.

Lack, grób Bolesława Lisowskiego

LEBIODKA

(rejon Szczuczyn, obwód Grodno, do 1939 r.
pow. Szczuczyn)

Pochowano tu we wspólnym grobie pod krzyżem na skraju wsi pchor. Jerzego Kleybora „Krawczaka” i Adama Sikorskiego „Adasia” z 1 kompanii III batalionu 77 pp AK (UBK), poległych w walce z Niemcami stoczonej 8/9 grudnia 1943 r. w Burnosach. Pchor. „Krawczak” został przeniesiony na cmentarz w Lebiodce. W latach dziewięćdziesiątych XX w. środowisko żołnierzy Nowogródzkiego Okręgu AK odnowiło jego mogiłę. Grób ziemny w obramowaniu betonowym, na nim metalowy krzyż. Na głazie pod krzyżem tablica metalowa z polskim orłem wojskowym i napisem: PPOR. BOHDAN KLEYBOR/ PS. „KRAWCZAK”/ ŻOŁNIERZ III BAT[ALIONU] UBK/ 77 PP AK/ POLEGŁ W WALCE Z NIEMCAMI/ 9 XII 1943 R. Stopień wojskowy

Lebiodka, grób Bohdana Kleybora Krawczaka

„Krawczaka” został określony błędnie (w rzeczywistości miał stopień kpr. podchorążego). „Adaś” został prawdopodobnie ekshumowany przez swą rodzinę z Druskiennik.

LIDA

(rejon Lida – siedziba rejonu, obwód Grodno, do 1939 r. siedziba powiatu lidzkiego)

Centralny punkt przedwojennego województwa nowogródzkiego. W latach okupacji miasto było siedzibą Komendy Obwodu – Ośrodka AK Lida krypt. „Bór”, a okresowo także Komendy Nowogródzkiego Okręgu AK. Zorganizowano tu

3 (okresowo nawet 5) kompanii konspiracyjnych AK, komórki wywiadu, wydawanie podziemnej prasy (komórka Biura Informacji i Propagandy [BIP] wydawała w Lidzie pismo „Wschód Polski”) i grupy dywersyjne (Kedyw). Na terenie miasta oddziały AK wykonały szereg brawurowych akcji, wśród których najsłynniejsze były: brawurowe uwolnienie ponad 70 więźniów z więzienia przy ul. Syrokomli dokonane w styczniu 1944 r. przez drużynę wydzieloną z II/77 pp AK, rozbrojenie komendantury Organizacji Todta w kwietniu 1944 r., rozbicie banku w czerwcu 1944 r., wrzucenie granatów do niemieckiego Domu Żołnierza jesienią 1943 r., wyroki na kilkunastu szczególnie

szkodliwych funkcjonariuszach policji i agentach Gestapo.

Na terenie Lidy najważniejszymi miejscami polskiej pamięci narodowej są dwa cmentarze: stary cmentarz katolicki (przy ul. Engelsa) oraz nowy cmentarz na Słobódce. Cmentarz przy ul. Engelsa, zamknięty przez władze w 1963 r., w 1983 r. przeznaczony został do likwidacji. W ramach prac porządkowych dokonywanych przez zakłady pracy władze zdołały zniszczyć część grobów. Obecnie proces dewastacji został powstrzymany. Na cmentarzu znajduje się kwatera żołnierzy poległych w latach 1919-1920, zakładników zamordowanych przez bolszewików w 1920 r. i polskich lotników pochowanych w okresie międzywojennym (przed wojną stacjonowała w Lidzie 11 eskadra, a następnie 5 pułk lotniczy). Murowane groby, z oznaczeniem pochowanych, zostały częściowo odnowione. Centralnym elementem kwatery jest okazały pomnik w formie obelisku zwieńczonego orłem. Kwatera lotnicza jest stopniowo odnawiana, zaś pomnik został poddany gruntownej renowacji w 2001 r. Pomnik został zrekonstruowany staraniem Podlaskiego Oddziału Stowarzyszenia „Wspólnota Polska”, która wyremontowała obelisk, i Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, która zleciła wykonanie wieńczącej go rzeźby orła.

Na starym cmentarzu pochowani zostali pierwotnie księża z terenu Lidy i Ziemi Lidzkiej, aresztowani przez Niemców i rozstrzelani 10 marca 1943 r. w Lidzie. Wobec zagrożenia likwidacją cmentarza, mieszkańcy ekshumowali ich

i pochowali na cmentarzu na Słobódce. Historia księży wiąże się z planową eksterminacją polskiej inteligencji przez hitlerowców – zapewne była jednym z elementów rozpoczętej w 1942 r. Polenaktion. Podobno niemiecki komendant chciał umożliwić księżom ucieczkę i wypuścić ich do parafii, każąc złożyć przysięgę, że po świętach powrócą do więzienia. Księża jednak nie złamali przysięgi. Można sądzić, że kapłani nie chcieli narażać swego otoczenia i parafian na niewątpliwie represje, jakie hitlerowcy zastosowaliby po ich ucieczce. Byli to księża: Aleksander Augustynowicz (proboszcz z Niecieczy), Alfons Borowski (proboszcz z Lacka), Franciszek Cybulski (proboszcz z Trab), Stefan Dobrowolski (proboszcz z Bielicy), Wincenty Łaban (proboszcz z Lidy), Lucjan Mroczkowski (wikary z Lidy), Jerzy Ożarowski (proboszcz z Lipniszek), Wincenty Strześniewski (proboszcz z Juraciszek) i Stefan Śniegocki (Wikary Fary Lidzkiej). Znajdują się tu także pojedyncze groby żołnierzy AK. M.in. pochowano tu kpr. Dionizego Kolesińskiego „Sęka” z IV batalionu 77 pp AK, poległego w marcu 1944 r. w boju pod Dokudowem. Usytuowana na cmentarzu murowana kaplica została zdewastowana w okresie powojennym. Dopiero w latach 2000-2001 ludzkie katolikom udało się ją gruntownie wyremontować i odnowić. W grudniu 2001 r. miała miejsce uroczystość przywrócenia dla kultu religijnego odnowionej świątyni. Obecnie na ścianach kaplicy umieszczane będą tablice memoratywne zawierające treści historyczne.

W 1988 r. na cmentarz na Słobódce staraniem

ludzkiego Klubu Miłośników Kultury Polskiej im. Adama Mickiewicza, wspartym przez Konsulat RP w Mińsku, przeniesiono ze starego cmentarza prochy uczestniczki powstania 1863 r. - Walerii Ciechanowicz. Wobec realnego zagrożenia likwidacją starego, zabytkowego cmentarza przez władze miejskie, przeniesienie wydawało się jedynym rozwiązaniem pozwalającym na uratowanie grobu tej narodowej bohaterki.

Na cmentarzu na Słobódce znajdują się także groby współcześnie zmarłych kombatanów AK, m.in. Anny Surowicz i Edwarda Sapieżko.

LIPKUŃCE

(rejon Werenowo, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Lida)

Na starym wiejskim cmentarzyku pochowani zostali żołnierze AK należący do oddziału Franciszka Weremowicza „Kuny” i miejscowej siatki konspiracyjnej, zamordowani 13 marca 1945 r. przez prowokacyjną grupę NKWD, udającą antykomunistyczną, rosyjskojęzyczną partyzantkę, tzw. „zielonych”. Według ustaleń Piotra Kuźmicza pochowano tu m.in. Stanisława Gremza, Kazimierza Gremza, Juliana Michnojcia z Lipkuńców i Stanisława Górskiego z Rukańców. Natomiast szczątki Jana Górskiego i Benedykta Wińczo zostały ekshumowane i przeniesione na cmentarz w Raduniu.

Przy ogrodzeniu cmentarnym, pomiędzy dwoma starymi nagrobkami wzniesiono

Lipkuńce, krzyż i tablica

metalowy krzyż z tablicą z polskim orłem, zawierającą napis: PAMIĘCI/ ŻOŁNIERZY ARMII KRAJOWEJ/ STANISŁAWA GREMZY/ MICHAŁA GREMZY/ KAZIMIERZA GREMZY/ JULIANA MICHNOJCIA/ STANISŁAWA GÓRSKIEGO/ POLEGŁYCH ZA OJCZYZNĘ/ 13 MARCA 1945 ROKU.

ŁAWŻE

(rejon Oszmiana, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Oszmiana, woj. wileńskie)

W strefie przygranicznej, koło granicy z Litwą, miejscu pochówku ofiar zniszczonej przez NKWD wioski Ławże usytuowany jest cmentarzyk z kapliczką. Teren cmentarzyka ogrodzony jest niskim, kamiennym murem. Kapliczka murowana – otynkowana na biało, słupowa, zadaszona, z figurą Chrystusa wykonaną ze sztucznego kamienia. W dolnej części kapliczki tablica z napisem: W TYM MIEJSCU/ BYŁA WIEŚ ŁAWŻE/ W NOCY Z 23 NA 24 LUTEGO 1945 ROKU/ ZOSTAŁA SPACYFIKOWANA/ PRZEZ WOJSKA NKWD/ ZGINĘLI MIESZKAŃCY WSI ŁAWŻE/ ORAZ STACJONUJĄCY ODDZIAŁ/ SAMOOBRONY AK/ CZEŚĆ ICH PAMIĘCI/ RODACY.

Pod tablicą umieszczony jest krzyż (stylizowany na Krzyż Armii Krajowej) z wizerunkiem Matki Boskiej Ostrobramskiej, znakiem Polski Walczącej i datami – 1939, 1945.

Z lewej strony kapliczki – pomnik z lastryka, na którym znajduje się tablica z białego marmuru

z napisem w języku białoruskim: **ЖЕРТВАМ
ВІОСКИ/ ЛАВЖЭ/ ЗАГІНУВШЫМ У ЧАС/
БАЮВЫХ ДЗІЕЯНІ 23 ІІ 1944 [sic] – co
w tłumaczeniu na polski oznacza: OFIAROM**

**WIOSKI/ ŁAWŻE/ ZABITYM W CZASIE/
DZIAŁAŃ WOJENNYCH 23 II 1944 R.**

W lutym 1945 r. w Ławżach kwaterował wileński oddział dowodzony przez Włodzimierza Mikucia „Wisia”, „Groba”, wywodzący się z 3 Oddziału Samoobrony Czynnej Ziemi Wileńskiej „Fakira”. Jednostka ta okresowo podporządkowała się nowogródzkiemu Zgrupowaniu AK „Północ”. Nocą 23 lutego 1945 r. wioska została okrążona przez znaczne siły NKWD. Opór partyzantów został szybko przełamany, czekiści spalili wieś i wystrzelali wszystkich ludzi znajdujących się w niej. Zginęło około 120 osób, w tym 53 żołnierzy AK z oddziału „Wisia”.

ŁUGOMOWICZE

(rejon Iwje, obwód Grodno, do 1939 r.
pow. Wołożyn)

Na cmentarzu pochowani liczni żołnierze polegli w różnych walkach, a także ofiary represji sowieckich i niemieckich. M.in. pochowano tu 7 żołnierzy AK Ośrodka „Cis”, ukrywających się w leśnym schronie koło wsi, zabitych 4 kwietnia 1945 r. przez grupę operacyjną NKWD: Edwarda Butryma, Edwarda Kuczyńskiego, Antoniego Kulpekszę „Wawra”, Bolesława Fedorowicza, Eugeniusza Kościuka, Józefa Łoćwina i Konstantego Kuczuka.

MACIUKI

(rejon Iwje, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Lida)

Na cmentarzu prawdopodobne miejsce pochówku komendanta miejscowej placówki AK Bolesława Matusa „Goryla”, który w 1946 r. osaczony przez NKWD po wyczerpaniu możliwości obrony zastrzelił się. Ciało pozwolono zabrać rodzinie.

NACZA

(rejon Raduń, obwód Grodno, do 1939 r.
pow. Lida)

Na cmentarzu parafialnym znajduje się kwatera II batalionu 77 pp AK, zlokalizowana obok ogrodzenia przy drodze, w środkowej części nekropolii. W obecnym kształcie została urządzona w 1994 r. staraniem środowiska kombatanatów

z batalionu „Krysi”. Składa się z 15 indywidualnych grobów ziemnych, otoczonych ogrodzeniem z metalowych słupków, połączonych prętem. W centralnym miejscu kwatery usytuowany jest głaz z marmurową tablicą memoratywną, na której napis: **TU SPOCZYWAJĄ ŻOŁNIERZE/
II BAT. 77 PP AK/ DOWODZONEGO PRZEZ
POR./ JANA BORYSEWICZA/ PS. „KRYŚIA”/
KTÓRZY POLEGLI/ W LATACH 1942-1945.**

Poniżej wymienione nazwiska i pseudonimy niektórych poległych, pochowanych w tej kwaterze: POR. MAKSYMOWICZ STANISŁAW „RUCZAJ”/ PPOR. JODKO EDWARD

„NARKIEWICZ”/ PLUT. BURY STANISŁAW „BURZYŃSKI”/ BANCEWICZ BOLESŁAW „TYGRYS”/ MISIURO LEON „RYSZARD”/ NN „ZDZISŁAW”/ NN „KWIATEK”/ KRASOWSKI STANISŁAW/ CZEŚĆ ICH PAMIĘCI

Za pomnikiem – głazem stoi krzyż Straży Mogił Polskich na Wschodzie z tablicą zawierającą napis: MIEJSCE WIECZNEGO/ SPOCZYNKU ŻOŁNIERZY/ ARMII KRAJOWEJ/ POLEGLI ZA WOLNĄ POLSKĘ/ CZEŚĆ ICH PAMIĘCI

Po lewej stronie pomnika 8 krzyży betonowych z napisem: Ś + P/ ŻOŁNIERZ/ NIEZNANY/AK.

Po prawej stronie 6 takich samych krzyży z identycznym napisem oraz jeden krzyż metalowy z napisem: Ś + P/ STANISŁAW HRYSZEL „ZAGŁOBA”/ZGINĄŁ Z RĄK HITLEROWCÓW W 1943 R./ŻYŁ LAT 19. W rzeczywistości wspomniany żołnierz poległ w styczniu 1944 r. w udanej akcji odbicia aresztowanych na drodze z Wawiórki do Lidy.

Na cmentarzu w Naczy pochowano także żołnierzy z innych oddziałów AK, m.in.: Gustawa Dobkiewicza „Sosnę”, „Brzozę” z oddziału ppor. Czesława Stecewicza „Śmiałego” poległego w walce z NKWD w Janiszkach w 1945 r. oraz Ksawerego Nowickiego, rozstrzelany przez bolszewików.

Około 30 m od kwatery II batalionu 77 pp AK znajduje się grób siedmioosobowej polskiej rodziny z kolonii Mieżańce, zamordowanej przez Niemców za udzielenie pomocy ukrywającym się dwóm Żydówkom. Na mogile ziemnej stella

zwieńczona krzyżem, na niej napis: Ś. + P./ RODZINA/ SIENKIEWICZÓW/ SIEDEM OSÓB/ ZGINĘLI/ 3 X 1942 R./ ŚMIERCIĄ TRAGICZNĄ/ PAMIĄTKA OD/ SIOSTRÓW [sic].

NALIBOKI

(rejon Stołpce, obwód Mińsk, do 1939 r. pow. Stołpce)

Miejscowość w Puszczy Nalibockiej będąca w latach 1939-1945 ośrodkiem polskiej działalności niepodległościowej rejon Stołpce (obecnie obwód miński, do 1939 r. pow. Stołpce). W okolicznych lasach już w latach pierwszej okupacji sowieckiej 1939-1941 r. działały polskie grupy

partyzanckie, w okresie okupacji niemieckiej oddziały Armii Krajowej. W dniu 8 maja 1943 r. partyzantka sowiecka (Brygada im. Stalina) pod pozorem zwalczania samoachowy (samoobrony) dokonała pacyfikacji miejscowości paląc ją w znacznej części i mordując wielu mieszkańców. Na cmentarzu parafialnym usytuowana jest zbiorowa mogiła ofiar tej zbrodni, wśród których znajduje się wielu żołnierzy konspiracyjnej placówki AK i miejscowej samoobrony oraz cywilnych mieszkańców (łącznie 127 lub 128 osób). Zginęli wówczas m.in. żołnierze AK: Józef Dubicki, Jan Forbotko, Karol Grygorcewicz, plut. pchor. Wacław Korzeńko, Anatol Korzeńko, Józef Łojko, Nikodem Makowski, Franciszek

Naliboki - grób Makowskich

Makowski, Wacław Szymaniec. Na tym samym cmentarzu także pojedyncze groby mieszkańców zamordowanych przez Niemców lub partyzantkę sowiecką. Pochowano tu księdza prałata Józefa Bajko i księdza Józefa Boradyna, zamordowanych przez Niemców podczas pacyfikacji Nalibok w sierpniu 1943 r.

W 1994 r. wzniesiony został pomnik wykonany z kamienia w formie obelisku zwieńczonego metalowym krzyżem. Na pomniku umieszczone są trzy metalowe tablice. Tablica pierwsza: W HOŁDZIE/ ŻOŁNIERZOM ARMII KRAJOWEJ/ POLAKOM I BIAŁORUSINOM/ POLEGŁYM I POMORDOWANYM/ W LATACH II WOJNY ŚWIATOWEJ/ TOWARZYSZE BRONI/.

Tablica druga: W HOŁDZIE/ KS. PRAŁATOWI JÓZEFOWI BAJKO/ KS. JÓZEFOWI BORADYNOWI/ ZGINĘLI 8 VIII 1943 R./ Z RĄK HITLEROWCÓW/ W OBRONIE WIARY I OJCZYZNY/ PARAFIANIE/.

Tablica trzecia: W HOŁDZIE 127 MIESZKAŃCÓW NALIBOK/ ZAMORDOWANYM 8 V 1943 R./ PARAFIANIE/.

Na cmentarzu pojedyncze groby ofiar masakry w dniu 8 maja 1943 r., m.in. Nikodema i Franciszka Makowskich, Józefa Sobola i osób z rodziny Farbotko.

W 1997 r. na centralnym pagórku nalibockiego cmentarza postawiony został charakterystyczny krzyż Straży Mogił Polskich na Wschodzie.

NIECIECZ

(rejon Lida, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Lida)

Na cmentarzu parafialnym kwatera żołnierzy IV batalionu 77 pp AK – „Ragnerowców” poległych w latach 1943 – 1944. Spoczywają tu także żołnierze I batalionu 77 pp AK polegli w walkach z Niemcami. Początek tej kwatery datuje się z końcem czerwca 1943 r., kiedy to pochowano tu pierwszego poległego z oddziału „Ragnera” – sierż. Władysława Miszczuka „Ojca”, który został śmiertelnie ranny 29 czerwca 1943 r. w zwycięskim boju z kompanią sowiecką z Brygady im. Lenina pod Pacukami. Następne pochówki miały miejsce już w lipcu i sierpniu 1943 r. (spoczęli tu wówczas partyzanci polegli w walkach z Niemcami pod Jamontami i Żamojdzia). W obrębie kwatery partyzanci wzniesli wysoki krzyż z napisem: DLA CIEBIE POLSKO. Łącznie spoczywa tu około 40 pochowanych, w tym z oddziału „Ragnera” m.in.: sierż. Władysław Miszczuk „Ojciec”, Aleksandra Wodniczko „Ola” (dwa osobne krzyże poza obrębem kwatery – w jej bezpośredniej bliskości), ppor. Piotr Niewiarowski „Szpak”, Witold Sokółowski „Witek”, Waław Brylewski „Zamry”, Aleksander Kuźmiaczenko „Szura”, kpr. NN „Pietka Pulemiotczyk”, Franciszek Czarniel „Gajowy”, kpr. Feliks Natola „Felek”, kpr. Tadeusz Frączkowski „Rys”, plut. Stefan Korobacz „Stiopka”, Bronisław Kozioł, Wincenty Łaniewski „Wincek”, Bolesław Olfirowicz, Józef Wodejko „Guzik” oraz bracia Rochatkowie. Z I batalionu 77 pp AK pochowano tu m.in.: Rudolfa Budrewicza „Rudolfa”,

Nieciecz, stan po renowacji (powyżej); porównanie przed i po (poniżej)

kpr. pchor.. Wiesława Nowocienia „Jastrzębca”, Czesława Rodziewicza „Sokoła II”, kpr. pchor. Wojciechowskiego „Poprawnego”, NN „Maćka”, kpr. NN „Powstańca”, NN „Romusa”, NN „Ułana”, NN „Zagłobę”, którzy polegli w maju 1944 r. w bitwie stoczonej z Niemcami pod wsią Suchary.

Nekropolia w ówczesnym wystroju została zdewastowana przez sowietów po ponownym zajęciu Nowogródzczyzny w lipcu 1944 r. Obecnie na cmentarzu w Niecieczy urządzona jest kwatera z dwoma rzędami murowanych grobów i centralnym pomnikiem w formie obelisku z krzyżem i tablicą. Na tablicy, pod znakiem Krzyża

Virtuti Militari, napis: ŻOŁNIERZOM I I IV BATALIONU/ 77 PUŁKU PIECHOTY/ ARMII KRAJOWEJ/ POLEGŁYM W WALKACH ZA POLSKĘ/ NA ZIEMI NOWOGRÓDZKIEJ/ 1941 – 1945. Nekropolia została urządzona w 1992 r. staraniem Rady OPWiM oraz Fundacji Ochrony Zabytków. Przy kwaterze stoi także Krzyż Straży Mogił Polskich na Wschodzie wzniesiony w 1991 r. Warto dodać, że w Niecieczy znajduje się mały, zabytkowy, drewniany kościółek, pamiętający nabożeństwa odprawiane w latach 1943-1944 dla partyzantów Armii Krajowej, m.in. Pasterkę w Boże Narodzenie 1943 r. (uczestniczyli w niej żołnierze oddziałów „Ragnera” i UBK).

NIEŚWIEŻ

(rejon Nieśwież – siedziba rejonu, obwód Mińsk, do 1939 r. siedziba powiatu nieświeskiego)

W latach 1941 – 1945 siedziba komendy Obwodu AK Nieśwież – krypt. „Strażnica” i kompanii konspiracyjnej AK. Miejscowość obfituje w liczne zabytki, w tym kościół Bożego Ciała (krypty grobowe Radziwiłłów) i zamek Radziwiłłów.

Na cmentarzu w Albie pod Nieświeżem grób plut. Zdzisława Nurkiewicza pseud. „Ostoja” – syna słynnego partyzanta Puszczy Nalibockiej chor. Nurkiewicza, dowódcy partyzanckiego 27 Pułku Ułanów . AK. „Ostoja” był żołnierzem nieświeskiego Obwodu ZWZ-AK, następnie IV Odcinka „Wachlarza”, zaś po „wsypie” tej organizacji w Mińsku skierowano go do oddziału partyzanckiego ppor. cz.w. Kazimierza Murowickiego

Nieśwież, zdjęcie archiwalne

„Narcyza” w Ośrodku „Hart” – na pograniczu z Polesiem. Wraz z tą grupą dołączył do oddziału „Ragnera”, gdzie w 1944 r. dowodził plutonem w 3 kompanii. Po rozbrojeniu oddziałów AK pod Wilnem przez Armię Sowiecką wywieziony do obozów w głębi ZSRS. Po nieudanej ucieczce przez wiele lat więziony był w łagrach na Kołymie. Po zwolnieniu z łagrów powrócił w rodzinne strony i tu zmarł 21 grudnia 1987 r.

NOWOGRÓDEK

(rejon Nowogródek – siedziba rejonu, obwód Grodno, do 1939 r. siedziba powiatu i władz województwa nowogródzkiego)

Na starym, zabytkowym – obecnie straszliwie zaniedbanym cmentarzu katolickim, przy wejściu od ul. Komsomolskiej, mogiła zbiorowa 60 Polaków z Nowogródka – rozstrzelanych przez Niemców i policję białoruską w lipcu 1942 r. w ramach Polenaktion. Zamordowani należeli do polskich elit miasta, zostali wskazani przez Borysa Ragulę – doradcę Gebietskomisarza z ramienia

BNS. Byli wśród nich także uczestnicy konspiracji AK.

Grób ziemny, otoczony obmurowaniem, z drewnianym krzyżem i betonową tablicą z napisem: TU SPOCZYWA/ 60 OFIAR HITLEROWSKIEJ/ ZBRODNI DOKONANEJ W LASKU/ POD KOSZARAMI 31 VII 1942 R./ PRZY EKSHUMACJI I POGRZEBIE DNIA 15 III 1945 R./ ROZPOZNANO ZWŁOKI NASTĘPUJĄCYCH OSÓB

Poniżej w dwóch kolumnach nazwiska rozstrzelanych; kolumna z prawej strony:

KS. MICHAŁ DALECKI, DZIEKAN

NOWOGRÓDZKI/ AUGUSTYN LEON/ BARTOSZEWICZ WITOLD/ DAWIDOWICZ JAN/ DERDELEWICZ TADEUSZ/ JARMOŁOWICZ WACŁAW/ JUREWICZ LEONARD/ FENGLER JÓZEF/ KACZMARSKI LUDWIK/ TRZECH BRACI WOJNICKICH/

Kolumna z lewej strony: LENTOWSKI KAZIMIERZ/ PUŁJAN MICHAŁ – WŁ./ PIOTROWSKI WIKTOR/ SAKOWSKI BRONISŁAW/ SZAHIDEWICZ STEFAN/ STOLLE RUDOLF/ STUPNICKI TADEUSZ/ ŚWIŚŁOCKI JERZY/

Pod nazwiskami rozstrzelanych: DUSZE TU I W WIELU INNYCH MOGIŁACH/ K. NOWOGRÓDKA SPOCZYWAJĄCYCH/ BRACI NIECH ODPOCZYWAJĄ/ W POKOJU WIECZNYM.

Na odwrotnej stronie tablicy napis: OD WSPÓŁRODAKÓW CUDEM/ POZOSTAŁYCH PRZY ŻYCIU/ NOWOGRÓDEK 31.VII.1945

Kolejna nekropolia nie wiąże się bezpośrednio z dziejami Armii Krajowej, jednak ma dla Nowogródka niezwykle ważne znaczenie. W kościele Przemienienia Pańskiego (Farze) spoczęło 11 Sióstr Nazaretanek rozstrzelanych przez Niemców 1 sierpnia 1943 r., beatyfikowanych przez Papieża Jana Pawła II w dniu 5 marca 2000 r. Siostry zostały zamordowane w lesie koło wsi Skrzydlew. 19 marca 1945 r. Siostry Nazaretanki zostały ekshumowane i pochowane przy kościele farnym w Nowogródku. Na grobie postawiono metalowy krzyż i kamień z inskrypcją. We wrześniu 1991 r., po rozpoczęciu procesu beatyfikacyjnego, szczątki Nazaretanek ponownie ekshumowano i przeniesiono do

sarkofagu w kościele. W miejscu grobu 31 VII 1993 r. stanął kamień pamiątkowy z tablicą z brązu zaprojektowaną przez Walerego Januszkiewicza. Poniżej wyobrażenia postaci Nazaretanek pod krzyżem, inskrypcja w języku polskim i białoruskim (alfabetem łacińskim): TO MIEJSCE DO 1991 R./ BYŁO SPOCZYNIEM/ 11 SIÓSTR NAZARETANEK/ POMORDOWANYCH/ PRZEZ HITLEROWCÓW/ 1 SIERPNIA 1943 R.

W kościele Przemienienia Pańskiego (Farze) w kaplicy Aniołów Stróżów, koło cudownego obrazu matki Boskiej Nowogródzkiej – sarkofag błogosławionych Sióstr Nazaretanek, ustawiony

we wrześniu 1991 r. Wykonany z czerwonego granitu, z przodu napis: SIOSTRY NAZARETANKI/ MĘCZENNICZKI/ NOWOGRÓDEK/ + 1943 ROKU.

Na ścianie nad sarkofagiem krzyż Sióstr Nazaretanek i symbol ich męczeństwa – gałąź palmowa. Z lewej strony krzyża wypisane imiona i nazwiska sióstr: SM STELLA MARDOSIEWICZ/ SM IMELA ŻAK/ SM KANIZJA MAKIEWICZ/ SM RAJMUNDA KUKUŁOWICZ/ SM DANIELA JÓŻWIK/ SM KANUTA CHROBOT/ SM SERGIA RAPIEJ/ SM GWIDONA

CIERPKO/ SM FELICJA BOROWIK/ SM HELIODORA MATUSZEWSKA/ SM BOROMEA NARMONTOWICZ

Przy drodze wiodącej z Nowogródka do Nowojelni, w lesie na południowy – wschód od miasta, około 300 metrów w lewo od szosy – symboliczny grób Sióstr Nazaretanek w miejscu ich męczeńskiej śmierci.

OLCHÓWKA NAD NIEMNEM
(rejon Nowogródek, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Lida)

Na miejscowym cmentarzu pochowano partyzantów IV batalionu 77 pp AK „Ragnera” poległych nocą 17/18 maja 1944 r. w walce z sowiecką partyzancką brygadą im. Kirowa. W ostatnich

Olchówka, nekropolia urządzona dla 23 żołnierzy Armii Krajowej Czesława Zajączkowskiego „Ragnera” przez Stowarzyszenie Łagierników Żołnierzy AK w 2013 r.

latach grób został gruntownie odnowiony. Na mogile w obramowaniu z kamiennych płytek stoją trzy kamienne krzyże, w ich dolnej części przytwierdzone metalowe polskie orzelki wojskowe. Pod środkowym krzyżem tablica z napisem: TU SPOCZYWA/ 23 ŻOŁNIERZY IV BATALIONU 77 PUŁKU PIECHOTY/ NOWOGRÓDZKIEGO OKRĘGU ARMII KRAJOWEJ/ POLEGŁYCH ZA POLSKĘ/ 18 MAJA 1944 R.

Poniżej wymienieni zostali polegli: PPOR. JERZY LESZCZYŃSKI „LOTNIK”/ PPOR. KAZIMIERZ POPKOWSKI „MICHAŁ”/ WACŁAW CHAŃKO/ LUCJAN CYBULSKI/ BRONISŁAW DZIEKIEWICZ/ JAN GIELWIEJ/ WŁADYSŁAW KACZAN/ JAN KASPEROWICZ/ HENRYK MAKSIMCZYK/ BOLESŁAW OLFIEROWICZ/ ROMUALD SADOWSKI „ŻBIK”/ STANISŁAW SZULEJKO/ JAN ROCHATKA/ WACŁAW ROCHATKA/ NN „BAS”/ NN „BORÓWKA”/ NN „CZARNY”/ NN „SZARY”/ i 5 ŻOŁNIERZY NIEZNANYCH/ WIECZNY ODPOCZYNEK RACZ IM DAĆ PANIE

Warto wspomnieć, że ppor. Jerzy Leszczyński „Lotnik”, dowódca 2 kompanii IV/77 pp AK przed skierowaniem na Nowogródczynę był oficerem Kedywu Komendy Głównej AK w oddziale specjalnym „Osa”-„Kosa”, uczestnikiem słynnej akcji „Góral” wykonanej w Warszawie, w której oddziały dywersyjne AK zdobyły 105 mln. zł. Natomiast ppor. Kazimierz Popkowski „Michał” działał w AK w rejonie Horodyszcz pow. Baranowicze, skąd w czerwcu 1943 r. przyprowadził za Niemen nieduży oddział partyzancki, który został

włączony do oddziału nr 301 por. Jana Skorba „Puszczyka”. Następnie pełnił funkcję adiutanta rtm. Józefa Świdy „Lecha” i mjr cc Macieja Kalenkiewicza „Kotwicza”. Dwóch jego braci zostało zamordowanych przez Niemców w obozie koncentracyjnym w Kołdyczewie.

Pomnik powstał z inicjatywy Kazimierza Krajewskiego i Artura Kondrata, przy wsparciu finansowym Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa. Wykonawcą projektu było Stowarzyszenie Łagierników Żołnierzy AK przy wsparciu operacyjnym Fundacji Wsparcia Historii i Kultury Polskiej pod kierownictwem Denisa Zvonika.

OSOWO

(rejon Werenów, obwód Grodno, do 1939 r.
pow. Lida)

Na cmentarzu przykościelnym nagrobek księdza Antoniego Bańkowskiego „Eljasza”, kapelana 3 Pułku Strzelców Konnych z Wołkowyska i Obwodu AK-AKO Wołkowysk, a następnie w latach 1946-1948 twórcy i przywódcy Samoobrony Ziemi Wołkowyskiej, wieloletniego więźnia łagrów sowieckich. Jest to bohaterska postać o zasługach dla polskiego ruchu niepodległościowego nie do przecenienia, dziś niestety niemal zapomniana. Napis na grobie brzmi następująco: KS. PRAŁAT/ ANTONI BAŃKOWSKI/ 1909-1996/ ŚPIJ NASZ DROGI DUSZ PASTERZU/ DZIĘKI ZA TRUD TWÓJ/ A MY ŁZAMI POLEWAMY/ ZAWSZE TEN GRÓB TWÓJ/ Z BÓLEM W SERCU I ŁZAMI

WDZIĘCZNOŚCI/ WIERNI PARAFIANIE/
POKÓJ JEGO DUSZY

OSTRYNA

(rejon Szczuczyn, obwód Grodno, do 1939 r.
pow. Grodno)

Na cmentarzu mogiła żołnierzy AK. Grób murowany, w szczycie płyta ze znakiem krzyża i napisem memoratywnym, poświęconym 7 młodym ludziom zamordowanym przez Gestapo, przy czym określone są tylko 4 nazwiska (podane w zniekształconej pisowni), pozostali NN. Napis na płycie nagrobnej brzmi: MŁODYM CHŁOPCOM/ ZAMORDOWANYM PRZEZ GESTAPO/ W 1943/ - poniżej nazwiska: FRANCISZEK SIERCHAN/ MIECZYSLAW PRECKAŁO/ KAZIMIERZ STRUPIŃSKI/ KONSTANTIN [sic]/ CYBROWICZ/ POKÓJ ICH DUSZOM. Historia śmierci pochowanych tu młodych Polaków wiąże się zapewne z tragiczną „wsypą” kompanii terenowej AK krypt. „Moczary” (Ostryna-Skidel) w lecie 1943 r.

PASIEKI GUDZIENISZKI

określane także jako PASIEKI DWORCZAŃSKIE
(rejon Werenowo, obwód Grodno, do 1939 r.
pow. Lida)

Mogiła żołnierzy Batalionu Zaniemeńskiego AK rtm. Józefa Świdy „Lecha”, poległych w walce z Niemcami 23 października 1943 r. Partyzanci wyrwali się z oblawy, zadając przeciwnikowi wysokie straty. Poległo jednak 4 żołnierzy AK: Stefan Wołk-Łaniewski „Stiopa”, Kwiatkowski „Gałązka”, Tadeusz Białosiewicz „Josielewicz” i Mieczysław Kowrygo „Mietek”. „Josielewicz” został

ekshumowany przez rodzinę i przeniesiony na cmentarz w rodzinnej wsi. Pozostali spoczywają do dziś w mogile, po której obecnie czas zatarł ślad. Jest ona usytuowana na skraju łąki przy lesie, około 100 metrów od ostatnich zamieszkałych zabudowań w wiosce.

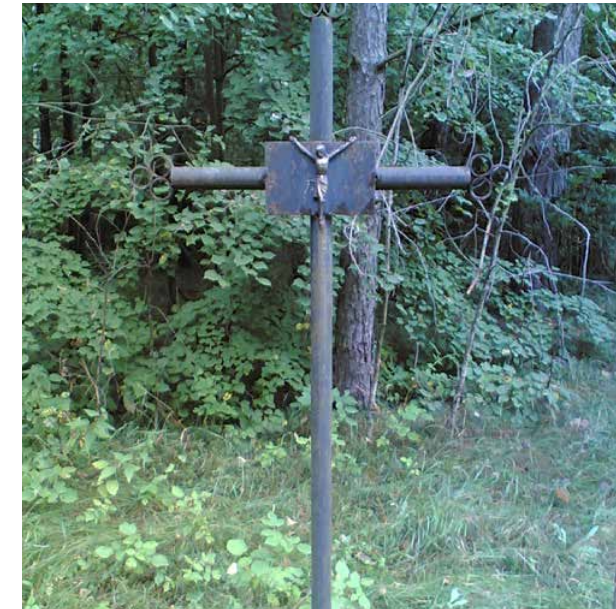
24 (?) października 1943 r. – w odwet za ostrzelanie przez patrol z sowieckiego oddziału im. Kotowskiego – Niemcy przystąpili do pacyfikacji wioski - zginęło 19 mieszkańców. Pacyfikacja została przerwana w wyniku uderzenia oddziału AK. W miejscu spalonych gospodarstw jest mogiła cywilnych mieszkańców, rozstrzelanych w odwet za straty poniesione przez obławę. Za metalowym ogrodzeniem nagrobny pomnik w formie wysokiej stelli z krzyżem, a na niej nazwiska i wiek kilkunastu zamordowanych osób: ADAM KWIECIEŃ L[AT] 39/ WŁADYSŁAW KOZODOJKO 92/ ANNA STOCKA 39/ KLIMASZEWSKI 39/ [KLIMASZEWSKI] ALEKSANDER 38/ ŻONA MARIA [KLIMASZEWSKA] 38/ S[YNOWIE] LEON [KLIMASZEWSKI] 10 JÓZEF [KLIMASZEWSKI] 8/ JÓZEF KLIMASZEWSKI 43/ ŻONA ANNA [KLIMASZEWSKA] 38/ HELENA [KLIMASZEWSKA] 16/ EWA [KLIMASZEWSKA] 14/ SYN[OWIE] JAN, STAŚ, WACŁAW/ ZOSTALI ZAMURDOWANI [SIC] 24 (?) PAZERNIKA [SIC] 1943 R.

Wiadomo, że zginęli także Antoni Rodzik lat 19, Jerzy Rodzik – 34 lata, Stanisław Rodzik – 65 lat i Walenty Powiadajko – 21 lat. Nazwiska te nie są wymienione na pomniku nagrobnym (jednym ze sprawców tragedii był Franciszek Rodzik, który

dołączył do oddziału Kotowskiego i brał udział w ostrzeleniu niemieckiego patrolu).

PLEBANISZKI PIOTROWSKIE (rejon Grodno, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Grodno)

Miejsce pochówku partyzantów pododdziału VIII Uderzeniowego Batalionu Kadrowego Zbigniewa Łakińskiego „Grodniaka” poległych w walce z Niemcami stoczonej 26 września 1943 r. Kwaterujący w gajówce usytuowanej za wsią oddział „Grodniaka” został w wyniku donosu zaatakowany przez niemiecką grupę operacyjną. Ponosząc straty w ludziach, zdołał wyrwać się z obławy. Polegli partyzanci zostali podobno wrzuceni przez Niemców do zasypanej studni znajdującej się w obrębie nieistniejącej już gajówki. W lesie za wsią, po prawej stronie

gruntowej drogi, w miejscu ich prawdopodobnego spoczynku, ktoś postawił metalowy krzyż - bez żadnej tabliczki i napisu. Najprawdopodobniej leżą tam polegli na miejscu: Anna Zarzycka „Hanka” i Mieczysław Misiuta „Nieznany” z UBK oraz kpr. Bolesław Misiuro „Świerk”, „Niekrasow” (dowódca drużyny specjalnej Obwodu AK Szczuczyn). Ciężko ranny Kazimierz Achramowicz „Jarski” został zabrany przez Niemców (miejsce pochówku nieznane, prawdopodobnie zamordowano go podczas śledztwa w Białymstoku lub Grodnie). Polegli partyzanci są upamiętnieni na tablicy w kościele w Hożej.

PODWERYSZKI (rejon Werenowo, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Lida)

Na cmentarzyku rodzinnym właścicieli Podweryszek – Kiersnowskich w parku przy dworze znajduje się grób Lubomira Jakubowskiego „Zygi”, żołnierza 2 kompanii V batalionu 77 pp AK poległego 29 czerwca 1944 r. podczas akcji na jednostkę Wehrmachtu stacjonującą w majątku. W pobliżu mostu na rzece Grażelce pochowany został Konrad Puzielewicz „Pik”, ranny w tejże akcji, ujęty i rozstrzelany przez Niemców. Miejsce pochówku jeszcze jednego partyzanta V batalionu poległego w tej akcji (nazwisko i pseudonim nieustalone) pozostaje nieznane.

POROZÓW (rejon Świsłocz, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Wołkowysk)

Na cmentarzu w Porozowie znajduje się grób żołnierza AK (AKO) poległego w 1946 r. Został na nim postawiony krzyż Straży Mogił Polskich.

PRZEWŁÓKA (rejon Baranowicze, obwód Brześć, do 1939 r. pow. Baranowicze)

Wioska spacyfikowana w maju 1944 r. podczas operacji przeciwpartyzanckiej przeprowadzonej przez żandarmerię niemiecką i białoruską policję przeciwko oddziałowi AK sierż. Tryfonowa

„Kostka”. Partyzanci, tracąc kilkunastu poległych, zdołali przebić się, wioska została spalona, a ludność rozstrzelana przez Niemców. Łącznie zginęło tu ponad 100 Polaków. Brak lokalizacji grobów, w tym ks. proboszcza z Horodyszcza. Dowództwo oddziału „Kostka” zostało w miesiąc później zamordowane przez partyzantkę sowiecką w Puszczy Nalibockiej, zaś żołnierze wcieleni w jej szeregi.

RADUŃ

(rejon Werenowo, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Lida)

Na cmentarzu parafialnym, po prawej stronie w odległości 100 metrów od bramy wejściowej blisko ogrodzenia, na wysokości wieży telekomunikacyjnej, znajduje się zbiorowa mogiła żołnierzy AK z oddziału samoobrony dowodzonego przez kpr. Wacława Weremowicza „Kunę”. Zostali oni wymordowani podstępnie 12/13 marca 1945 r. we wsi Piaskowce przez oddział pozorowany NKWD udający tzw. „zielonych” (antykomunistyczną, rosyjskojęzyczną partyzantkę). Sowieci zabrali ciała zabitych i przywieźli do Radunia, gdzie zostali zakopani. Ekshumowano ich w 2001 r. z terenu prowadzonej wówczas budowy banku w Raduniu.

Pośrodku mogiły, pod wysokim metalowym krzyżem, umieszczona została tablica z nierdzewnej stali, a na niej napis o treści: MOGIŁA ZBIOROWA ŻOŁNIERZY/ ARMII KRAJOWEJ/ Z ODDZIAŁU/ FRANCISZKA

WERAMOWICZA „KUNY”

Poniżej polski orzeł wojskowy i wykaz pochowanych: ŚP. FRANCISZEK WERAMOWICZ - WIEŚ KUKLE/ ŚP. ALEKSANDER BOGDZIEWICZ - WIEŚ PRUDZIANIE/ ŚP. JÓZEF BOGDZIEWICZ - WIEŚ PRUDZIANIE/ ŚP. JAN BOGDZIEWICZ - WIEŚ TANIEWICZE/ ŚP. WACŁAW CHWAŁ - WIEŚ PRUDZIANIE/ ŚP. KAZIMIERZ DZIESZKIEWICZ - WIEŚ KOZAKI/ ŚP. STANISŁAW DZIESZKIWEWICZ - WIEŚ KOZAKI/ ŚP. JÓZEF GŁAWNICKI - WIEŚ SOSNOBÓR/ ŚP. STANISŁAW GŁAWNICKI - WIEŚ SOSNOBÓR/ ŚP. WALERIAN JERMAK

Raduń, ekshumacja

- WIEŚ TANIEWICZE/ ŚP. JÓZEF KISZKO - WIEŚ TANIEWICZE/ ŚP. HELENA KONARSKA „OLA” - WIEŚ ZABŁOCIE/ ŚP. JÓZEF KRAUNIS „ORZEŁ” - WIEŚ NOWOSADY/ ŚP. KONSTANTY LUTKIEWICZ - WIEŚ LEŃCISZKI/ ŚP. JAN MIECIELICA - WIEŚ TANIEWICZE/ ŚP. STANISŁAW MIECIELICA - WIEŚ TANIEWICZE/ ŚP. BOLESŁAW MIETKOWSKI - WIEŚ SZKIERY/ ŚP. ANTONI NAKŁADOWICZ „BURACZEK” - WIEŚ ŁODYGA/ ŚP. ZENON PIOTRKOWSKI - WIEŚ KURPIE/ ŚP. ANTONI PŁAWSKI „JASTRZĄB” - WIEŚ MALUKI/ ŚP. STANISŁAW PŁAWSKI - WIEŚ MALUKI/ ŚP. JÓZEF PYSZYŃSKI „GÓRNACZ” - WIEŚ KATOWICZE/ ŚP. ADAM SKORB - WIEŚ PRUDZIANIE/ ŚP. PIOTR TUNKIEL - WIEŚ PIELASA/ ŚP. BRONISŁAW WILCZEWSKI - WIEŚ NOWOSADY/ ŚP. MACIEJ - DRUSKIENNIKI/ ZAMORDOWANYCH PRZEZ NKWD/ W PIASKOWCACH/ 12-13 MARCA 1945 R.

Przy głównej ścieżce wiodącej od bramy cmentarnej, około 40 m przed końcem cmentarza 15 m na prawo - mogiła dwóch kolejnych żołnierzy AK z oddziału „Kuny” zamordowanych przez NKWD 12-13 marca 1945 r., którzy zostali ekshumowani z wiejskiego cmentarza w Lipkuńcach. Mogiła ziemna, obramowana. Na lastrykowej steli napis: Ś + P/ WINCZO BOLESŁAW/ GÓRSKI JAN

W centrum miasteczka sowiecki pomnik z tablicami, na których znajdują się nazwiska żołnierzy i funkcjonariuszy NKWD poległych po lipcu 1944 r. w walkach z polską partyzantką (m.in. enkawudziści polegli pod Surkontami). Pomnik stoi podobno na grobie wspomnianych poległych.

RAKLISZKI

(rejon Werenów, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Lida)

Miejsce pochówku sierż. Subocza „Góry”, dowódcy zwiadu konnego VII batalionu 77 pp AK, wcielonego do 1 szwadronu 26 p. uł. AK, poległego w lipcu 1944 r. w walce z niemiecką jednostką pancerną w Rakliszkach (informacja uzyskana od okolicznych mieszkańców, mogiła istnieje do dzisiaj - do zlokalizowania).

REKŚCIE WIELKIE

(rejon Lida, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Lida)

Na starym, nieużywanym już cmentarzyku za wsią, położonym wśród pól kołchozowych

bez możliwości dojazdu, grób pochodzącej z Lidy łączniczki i sanitariuszki AK Eugenii Myszkówny „Gienki”, poległej 21 sierpnia 1944 r. w bitwie z NKWD pod Surkontami. Pochowana pierwotnie na polu walki wraz z innymi poległymi, została ekshumowana – najprawdopodobniej przez ojca – i pochowana na cmentarzu w Rekściach Wielkich.

W 2018 r. została przeprowadzona kompleksowa renowacja pomnika z inicjatywy Stowarzyszenia Łagierników Żołnierzy AK i Fundacji Wsparcia Historii i Kultury Polskiej pod kierownictwem Denisa Zvonika, dofinansowana przez Instytut Pamięci Narodowej.

Rekście Wielkie, stan po renowacji w 2018 r.

ROWINY – ZOB KACZYCE RÓŻANKA

(rejon Szczuczyn, obwód Grodno, do 1939 r.
pow. Szczuczyn)

Na cmentarzu parafialnym, kilkanaście metrów od wejścia po prawej stronie, grób żołnierza VII batalionu 77 pp AK Leonarda Paprockiego „Orlika”, poległego 29 kwietnia 1944 r. w wieku 18 lat w akcji na niemiecki garnizon w Szczuczynie.

RUDA

(rejon Diatłowo [Zdzięcioł], obwód Grodno, do 1939 r. pow. Lida)

Na cmentarzu kilka pojedynczych grobów żołnierzy AK, m.in. Lucjana Cybulskiego z IV batalionu 77 pp AK poległego pod Olchówką w dniu 18 maja 1944 r. Brak lokalizacji.

RUBIEŻEWICZE

(rejon Stołpce, obwód Mińsk, do 1939 r.
pow. Stołpce)

Na cmentarzu katolickim znajduje się kwatery nieznanymi żołnierzy Wojska Polskiego (Korpusu Ochrony Pogranicza) poległych w 1939 r. oraz nieznanymi żołnierzy Armii Krajowej Obwodu Stołpce poległych w 1943 r. Na niej krzyż Straży Mogił Polskich na Wschodzie wzniesiony w 1995 r.

SIKORZYCA KOŁO SKIDŁA

(rejon Grodno, obwód Grodno, do 1939 r.
pow. Grodno)

W miejscu nieistniejącej już gajówki grób braci Stefana i Michała Suchockich, żołnierzy oddziału nr 313 ppor. Kazimierza Dogiła „Sawki” poległych w walce z niemiecką ekspedycją przeciwpartyzancką 15 sierpnia 1943 r.

SITNICA

(rejon Hancewicze, obwód Brześć, do 1939 r. pow. Łuniniec – woj. poleskie)

Teren Ośrodka AK „Hart”. Mogiła zbiorowa około 480 mieszkańców, zamordowanych podczas pacyfikacji wsi dokonanej przez Niemców w dniu 13 listopada 1942 r. Powodem pacyfikacji wsi było stałe nachodzenie jej przez partyzantkę sowiecką, która zabierała tu zaopatrzenie, co sprawiło, że ludność została oskarżona o sprzyjanie czerwonej partyzantce. Na mogile stoi pomnik, ufundowany przez Alicję Wrabec z Wrocławia – pionowa granitowa płyta z napisem: TU OCZEKUJĄ ZMARTWYCHWSTANIA MIESZKAŃCY/ DWORU SITNICY ZAMORDOWANI PRZEZ HITLEROWCÓW/ W DNIU 12.11.1942

Poniżej nazwiska części ofiar. Obok metalowy krzyż postawiony przez Straż Mogił Polskich. Pomnik i krzyż zostały poświęcone 25 września 1994 r. przez ks. Józefa Wojdę z Hancewicza.

SŁONIM

(rejon Słonim – siedziba władz rejonu, obwód Grodno, do 1939 r. siedziba powiatu słonimskiego)

Na skraju miasta, na tzw. Górze Pietralewskiej, zbiorowa mogiła mieszkańców Słonimia rozstrzelanych przez Niemców i policję białoruską w latach 1942–1944. Oprócz pomniejszych aktów terroru w mieście miały miejsce dwie zbiorowe egzekucje Polaków. W listopadzie 1942 r. zamordowano 84 osoby, zaś w lipcu 1944 r. tuż przed opuszczeniem Słonimia przez Niemców rozstrzelano co najmniej 102 Polaków wtrąconych

do miejscowego więzienia w wyniku denuncjacji BNS. Wśród ofiar egzekucji byli uczestnicy konspiracji ZWZ-AK.

Pomnik poświęcony ofiarom wspomnianych egzekucji w formie kamiennej stelli z krzyżem postawionym na postumencie z kamiennych płytek zawiera napis: Ś.+P./ W HOŁDZIE/ POLAKOM/ ZAMORDOWANYM/ PRZEZ HITLEROW-
CÓW/ 19 XII 1942 – 84 OSOBY/ 4 VII 1944 – 102 OSOBY/ RODACY.

Z tyłu pomnika umieszczona jest tablica z czarnego granitu, na której znalazły się 42 nazwiska polskich, zidentyfikowanych ofiar

niemiecko-białoruskiego terroru. Napis brzmi: TU POLEGLI – i dalej w trzech kolumnach; kolumna pierwsza: 1942/ BĄKOWIEC ANA-
TOL/ BARTOSZEWICZ/ BRAUNOWA/ MACIESZ ZOFIA/ MARZEC ANTONI/ MOSTEK IGNACY, ZOFIA/ OGIEJCZYK BOLESŁAW, WACŁAW, SMOLIŃSKI STANISŁAW/ TUR-
CZYŃSKI/ HR WIELHORSKI/ WOSZCZYŃ-
SKA HALINA/ KPT. WRÓBLEWSKI JERZY Z ŻONĄ I CÓRKAMI/ ZIEMCZONEK Z ŻONĄ, 3-LET. CÓRKĄ;

kolumna druga: 1943/ O. NIEMANCEWICZ ANTONI SJ/ O. GRZYBOWSKI ANTONI SJ./ nieco poniżej: 1944/ BORYSEWICZ JULIAN, KAZIMIERA/ DĄBROWSKI KAZIMIERZ, MARIA/ BUŁAT MARIA/ DOBROWOLSCY ANTONI, JÓZEF/ JUSZKIEWICZ Z ŻONĄ I DWOJGIEM DZIECI/ KAMIŃSKA MARIA/ KOŚCIUK EDMUND/ KORDUBA Z ŻONĄ/ KUNICA/ LUBAŃSKI/ BORODZIUK ANTONI;

kolumna trzecia: MALINOWSKI ANTONI, MARIA/ MINUCZYC STANISŁAW/ JANINA/ NICZYPOROWICZ JAN/ NIZIOŁEK BOLESŁAW/ PAKUŁA Z ŻONĄ/ SOBOLEWSKI JAN Z RODZINĄ/ ŚLUSARCZYK JÓZEF, LUCYNA/ ALICJA/ STEFKO JANINA/ BOGDAN/ IDALIA/ SŁAWOMIR/ SZADZIEWSKI MARIAN/ SZUTKO HENRYK/ BOLESŁAW/ STANISŁAW/ SUPRUN JADWIGA Z RODZINĄ/ TYBURA KAZIMIERZ/ WIŚNIEWSKI Z ŻONĄ I TROJ-
GIEM DZIECI/ WOŁODKOWICZ IGNACY/ MIZGIER STANISŁAW/ WOLAŃSKI Z ŻONĄ/ I 9-CIO LETNIM SYNKIEM.

Osobne upamiętnienie poświęcone jest ludziom kościoła katolickiego zamordowanym w grudniowej egzekucji 1942 r. Na prostokącie wyłożonym kamiennymi płytkami kamienny postument z masywnym, żelaznym krzyżem. Na postumencie tablica z umieszczonymi symetrycznie napisami w języku polskim i białoruskim. Napis w języku polskim: KS. ADAM SZTAK/ JEZUITA/ BŁ. S. MARTA WOŁOWSKA/ BŁ EWA NOJSZEWSKA/ NIEPOKALANKI/ 19 XII 1942/ I WIELU INNYCH. Napis białoruski o identycznej treści.

Marta Wołowska, od sierpnia 1939 r. przełożona domu zakonnego w Słonimiu, i siostra Ewa Nojszewska, odgrywały dużą rolę w życiu miasta, prowadząc działania opiekuńcze i edukacyjne. Po wybuchu pomagały potrzebującym i głodującym, rodzinom więźniów i zamordowanych, a na terenie klasztoru ukrywały Żydów i zorganizowały tajne nauczanie. Aresztowane 18 grudnia 1942 przez gestapo, zostały następnego dnia rozstrzelane na Górze Pietralewickiej razem z ks. Adamem Sztarkiem. Ostatnie słowa siostry Marty Wołowskiej brzmiały: „Ojcze, przebac im, bo nie wiedzą, co czynią!” (Łk 23, 34).

Obie zakonnice zostały beatyfikowane przez papieża Jana Pawła II w Warszawie 13 czerwca 1999 r. w grupie 108 polskich męczenników.

SOBOTNIKI

(rejon Iwje, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Lida)

Na cmentarzu grób ppor. Edwarda Oziębło „Ludwika” z III batalionu 77 pp AK (UBK) poległego w czerwcu 1944 r. w zasadzce na Niemców, pochowanego obok dwóch żołnierzy WP (NN) poległych w 1920 r. Na grobie wysoki postument z kamieni z tablicą pamiątkową i krzyżem. Ppor. „Ludwik” był oficerem przysłanym na Nowogród-
czyznę z Warszawy przez Biuro Informacji i Propagandy (BIP) KG AK; uczestniczył w patrolu propagandowym, którego zadaniem było m.in.

dokumentowanie działań tutejszych oddziałów partyzanckich AK. Zbierał materiały dotyczące ich działalności bojowej, które miały być potem wykorzystywane w prasie podziemnej (m.in. w lutym 1944 r. wykonał fotograficzne reportaże z kilku akcji wykonanych przez 1 kompanię III batalionu 77 pp AK). Następnie objął funkcję dowódcy 1 plutonu w 1 kompanii III batalionu 77 pp AK (UBK). Poległ 8 czerwca 1944 r. podczas zasadzki na niemiecki patrol ochrony linii kolejowej Lida-Mołodeczno, raniony śmiertelnie odłamkiem granatu odrzuconego przez niemieckiego żołnierza.

STARZYNKI POD IWIEŃCEM

(rejon Wołożyn, obwód Mińsk; do 1939 r. pow. Wołożyn)

W 1944 r. w Starzynkach stacjonowało dowództwo i część oddziałów I batalionu 78 pp AK i 27 p.uł. AK. W dniu 3 maja 1944 r. w Starzynkach odbyła się defilada Zgrupowania Stołpeckiego AK. W kaplicy odprawiana była stale msza święta dla polskich partyzantów (podczas nabożeństwa w Nowy Rok 1944 partyzanci sowieccy uderzyli na polski oddział, licząc na zaskoczenie – zostali jednak odparci ze stratami). Kaplica, zniszczona w latach sześćdziesiątych XX w. za rządów sowieckich, została obecnie odbudowana dzięki staraniom jednej z mieszkanek wsi. Koło kaplicy zlokalizowany jest cmentarzyk partyzantów Zgrupowania Stołpeckiego AK por. „Góry”, na którym pochowano około 40 poległych podczas walkach

w okresie styczeń – czerwiec 1944 r. Cmentarzyk, przez lata zapomniany i zrujnowany do tego stopnia, że zanikły nawet zarysy grobów, został obecnie odnowiony. W miejscu kwatery wzniesiono metalowy krzyż z tablicą z polskim orzełkiem wojskowym, na której widnieje napis: TU SPOCZYWAJĄ/ ŻOŁNIERZE ARMII KRAJOWEJ POLEGLI W 1944 R. ZA POLSKĘ.

Poniżej wymienione są nazwiska: IGNACY ADASZKIEWICZ/ HENRYK ALEKSANDROWICZ/ kpr. ADAM ANDRUSZKIEWICZ „SĘP”/ BENEDYKT BABICZ/ ONUFRY BARANKOWSKI/ WŁADYSŁAW BOGDANOWICZ

Starzynki, w 1997 r. na cmentarzu katolickim postawiono krzyż Straży Mogił Polskich na Wschodzie

„BODO”/ LONGIN BORYSEWICZ „LONEK”/ JÓZEF BOŚKO/ WITOLD CIECHANOWICZ/ FRANCISZEK CIMACHOWICZ/ HENRYK CZAIŃSKI/ kpr. JAN CZUJKO/ MICHAŁ CZUJKO/ plut. ANTONI DZIENIS „GAŚKA”/ EDWARD GIEWOJNO/ LEOPOLD HALKOWSKI/ sierż. ANTONI HASIUK „ŻUCZEK”/ BOHDAN IGNATOWICZ/ MICHAŁ KASPEROWICZ „MICIA”/ FRANCISZEK KOMEJSZA/ STANISŁAW KOŚBIAŁ/ WŁADYSŁAW KORZENIEWSKI/ STANISŁAW KOWALEWSKI/ kpr. STANISŁAW KRUCHLIŃSKI/ MICHAŁ KUCHANOWICZ/ KONSTANTY LALEJ/ plut.

Starzynki, nekropolia urządzona dla 40 żołnierzy Adolfa Pilcha „Góry, Doliny” przez Stowarzyszenie Łagierników Żołnierzy AK

MARIAN ŁOMAKO/ JÓZEF ŁOŚ/ HENRYK ŁYŚNIEWSKI/ PIOTR MATUSEWICZ/ JAN MAZURKIEWICZ/ JAN MAZURO/ ALEKSANDER RATYŃSKI/ kpr. KAZIMIERZ SAWOJ/ ZBIGNIEW STUMSZEWICZ/ ANTONI SZAPOWAŁ/ OLGIERD TOMASZEWICZ/ BERNARD WASIUKIEWICZ/ JAN ZALEWSKI/ ZDANOWICZ/ HALINA ŻAK/ plut. PIOTR ŻYBUL/ WIECZNY ODPOCZYNEK RACZ IM DAĆ PANIE

W 1997 r. na cmentarzu katolickim postawiono krzyż Straży Mogił Polskich na Wschodzie.

Odnowiony pomnik powstał z inicjatywy Kazimierza Krajewskiego i Artura Kondrata w ramach środków finansowych Okręgu Nowogródzkiego Światowego Związku Żołnierzy AK i Stowarzyszenia Łagierników Żołnierzy AK, przy wsparciu operacyjnym Fundacji Wsparcia Historii i Kultury Polskiej pod kierownictwem Denisa Zvonika.

STRYJÓWKA KOŁO JEZIOR

(rejon Grodno, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Grodno)

Na skraju wsi, po prawej stronie drogi, zbiorowa mogiła około 30 partyzantów VIII UBK – AK z oddziału dowodzonego przez pchor. Zbigniewa Czarnockiego „Czarnego”, którzy zginęli w walce z niemiecką żandarmerią i policją 20 września 1943 r. podczas przemarszu na teren Nowogródzkiego Okręgu AK. Przejście oddziałów UBK na Nowogródczynę odbywało się na

rozkaz KG AK. W skład oddziału „Czarnego” wchodziła, oprócz starej kadry UBK, również liczni partyzanci AK z powiatów białostockiego i sokólskiego (niektórzy z nich byli wykonawcami brawurowych akcji w Białymstoku i okolicach). Oddział UBK-AK na trasie swego przemarszu kilkakrotnie pomyślnie ścierał się z Niemcami, m.in. na przeprawie przez Niemen, pod Wierciszczkami i na uroczysku Głuche Bagno. W wyniku denuncjacji został jednak zlokalizowany i okrążony 20 września 1944 r., gdy zatrzymał się na nocleg w Stryjówce. W miejscu pochówku większości poległych żołnierzy oddziału VIII UBK, na

Stryjówka, stan przed renowacją

Stryjówka, stan po renowacji

polu przy drodze za wsią, w 1992 r. wzniesiony został pomnik – obelisk z krzyżem i metalową tablicą pamiątkową. Pomnik wybudowała Fundacja Ochrony Zabytków i Rada OPWiM. Na tablicy umieszczony jest napis memoratywny następującej treści: ŻOŁNIERZOM ARMII KRAJOWEJ/ VIII UDERZENIOWEGO BATALIONU KADROWEGO/ POR. ZBIGNIEWA CZARNOCKIEGO „CZARNEGO”/ POLEGŁYM W BOJU POD STRYJÓWKĄ 20 IX 1943 R./ Poniżej wymienione są nazwiska, pseudonimy i stopnie poległych: SIERŻ. PCHOR. CZESŁAW KRASOWSKI „CZECH”/ KPR. PCHOR. WŁADYSŁAW KRASUCKI „GROMNICKI”/ KPR. PCHOR. ZBIGNIEW MAKOWSKI „KOWALSKI”/ KPR. PCHOR. JÓZEF MUKLEWICZ „ZBYSZEK”/ PCHOR. ANDRZEJ MYSZKOROWSKI „ANDRZEJEWSKI”/ PCHOR./ BOGDAN SMOLARSKI „KRZYSZTOF”/ PCHOR. ZBIGNIEW SZCZEPANIK „KULA”/ KPR. IGNACY POWICHROWSKI „DYREKTOR”/ STRZ./ ZYGMUNT BAKUN „SKOWRONEK”/ STRZ. HENRYK DĄBROWSKI „FILUŚ”/ STRZ. BOLESŁAW DESKOWSKI „PRZYGODNY”/ STRZ. HENRYK FEDOROWICZ „WARTA”/ STRZ. STANISŁAW KUKLICZ „SOKÓŁ”/ STRZ. KONSTANTY MAKSYMIOUK „SOSNA”/ STRZ. EDWARD POWICHROWSKI „WIEDŹMA”/ STRZ. FELIKS SUCZYŃSKI/ POR./ RYSZARD”, KPR. „BŁYSKAWICA I”, KPR. „WILK”/ ST. STRZ. BOJANIN”, „CHART”, „KING”, „ODWAŻNY”, „SĘP”/.

Na tablicy uwzględnionych zostało także

kilku żołnierzy VIII UBK, których miejsce ostatniego spoczynku pozostaje nieznane. Nie wiadomo bowiem, gdzie pochowano zabitych w Orehwiczach Ignacego Powichrowskiego „Dyrektora” i NN „Wilka”, a także Edwarda Powichrowskiego „Wiedźmę” oraz Henryka i Mieczysława Dąbrowskich, którzy przebili się spod Stryjówki, lecz polegli w walce z Niemcami nad Niemnem. Do niewoli niemieckiej dostali się pchor. Józef Muklewicz „Zbyszek”, który zmarł w szpitalu w Grodnie, oraz Stanisław Banach „Gałązka” i Mieczysław Borysewicz „Mietek” - rozstrzelani 8 grudnia 1943 r. w lesie Grabówka pod Białymstokiem. Pomnik wybudowany został przez Fundację Ochrony Zabytków i Radę OPWiM.

SURKONTY

(rejon Werenowo, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Lida)

Cmentarz polowy żołnierzy i oficerów Nowogródzkiego Okręgu AK poległych 21 sierpnia 1944 r. w walce z Wojskami Wewnętrznymi NKWD, wzniesiony staraniem Rady OPWiM i Fundacji Ochrony Zabytków. Uroczyste poświęcenie cmentarza, w którym wzięła udział około stuosobowa delegacja żołnierzy AK z Polski – a wśród nich wdowa po ppłk „Kotwiczu” Irena Kalenkiewiczowa i wdowa po kpt. „Bustromiaku”, odbyło się 8 września 1991 r. Cmentarz jest usytuowany na polach na zachód od dużej wsi Pielasa. Na planie prostokąta, ogrodzony murkiem z furtą,

wewnątrz dwa rzędy betonowych krzyży z danymi personalnymi poległych, przy zachodniej ścianie cmentarza pomnik – obelisk z krzyżem i tablicą pamiątkową następującej treści: ŻOŁNIERZOM ARMII KRAJOWEJ/ OKRĘGÓW „NÓW” I „WIANO”/ POLEGŁYM ZA POLSKĘ/ POD SURKONTAMI 21 VIII 1944 R/ I W PODDUBICZACH 19 VIII 1944 R.

Obok, z lewej strony obelisku, stoi metalowy krzyż z dwoma tablicami, na pierwszej umieszczona jest odznaka spadochroniarza – cichociemnego i napis: Ś. + P./ PPŁK MACIEJ KALENKIEWICZ/ UR. 1 VII 1906 – ZM. 21 VIII 1944/ SYN ZIEMI WILEŃSKIEJ/ CICHOCIEMNY, AUTOR OPERACJI „OSTRABRAMA”/ OSTATNI KOMENDANT NOWOGRÓDZKIEGO OKRĘGU WOJSKOWEGO/ BOHATERSKO POLEGŁ NA POLU CHWAŁY/ W OBRONIE ZIEMI WILEŃSKIEJ/ CZEŚĆ TWJEJ PAMIĘCI NASZ BOHATERZE

Na drugiej tablicy widnieje następujący napis: SPOCZYWA TUTAJ WRAZ ZE SWYM DOWÓDCĄ 37 ŻOŁNIERZY ARMII KRAJOWEJ POLEGŁYCH 21 VIII 1944 R.

Na betonowych krzyżach nazwiska i pseudonimy poległych żołnierzy AK - podkomendnych ppłk. „Kotwicz” (z lewej strony centralnego obelisku zlokalizowany jest krzyż ppłk „Kotwicz” i 36 krzyży nagrobnych żołnierzy poległych wraz z nim pod Surkontami, a z prawej strony obelisku - sześć krzyży żołnierzy poległych 19 sierpnia w Poddubiczach (symbolicznie). Po prawej stronie cmentarza także dwa dodatkowe krzyże,

na jednym z nich napis: FRANCISZEK WOJNICZ/ ŻOŁNIERZ VII BAT. 77 pp/ POLEGŁ 24.12.1944/ PIETRYKANY

Obecnie cmentarz otoczony jest stałą opieką przez miejscową ludność oraz zwiedzające go

Surkonty, stan przed renowacją

Surkonty, stan po renowacji

grupy często przyjeżdżające z Polski.

Po rozbrojeniu oddziałów AK pod Wilnem w lipcu 1944 r. przez Armię Sowiecką, płk cichociemny Maciej Kalenkiewicz „Kotwicz” objął funkcję Komendanta Nowogródzkiego Okręgu AK i przystąpił do pracy organizacyjnej w warunkach nowej okupacji sowieckiej. Przebywał stale przy oddziale osłownym, złożonym z żołnierzy wyprowadzonych z „kotła” sowieckiego w Puszczy Rudnickiej. Nocą 20/21 sierpnia 1944 r. zatrzymał się na postój w Surkontach, gdzie około godz. 14-tej 21 sierpnia 1944 r. został zaatakowany przez grupę operacyjną III batalionu

32 zmotoryzowanego pułku strzeleckiego Wojsk Wewnętrznych NKWD, wspartą przez siły Rejonowego Oddziału NKWD w Raduniu. Pierwszy atak sowiecki został odparty zwycięsko przez partyzantów, jednak kolejne uderzenie, wsparte posiłkami, przełamało polską obronę. Większość obrońców padła, zaledwie około 20 żołnierzy udało się wyprowadzić z kotła kpt. Bolesław Wasilewski „Bustromiak”. Zginęli w tej walce i w większości zostali pochowani na placu boju: ppłk cc Maciej Kalenkiewicz „Kotwicz”, kpt. Michał Pękała (?) „Bosak”, kpt. cc Franciszek Cieplik „Hatrak”, rtm cc Jan K. Skrochowski „Ostroga”, ppor. Stanisław Dźwinel „Dzwon”, ppor. Walenty Wasilewski „Jary”, pchor. Henryk Nikicicz „Orwid”, pchor. Henryk Cywiński „Wilk”, plut. Franciszek Stankiewicz Mikado”, kpr. Kazimierz Ejsmont „Irak”, kpr. (plut. ?) Predoń „Kowal”, strzelcy i starsi strzelcy: Bohdan Bednarczyk „Dan”, Jan Caputa, Stanisław Caputa, Jerzy Gryszel „Jurek”, Jerzy Kaleciński „Kosinus”, Zygmunt Kaleciński „Sinus”, Jerzy Kleindienst „Basia”, Bohdan Karpowicz „Sowa”, Stanisław Krukowski „Czarny”, Zygmunt Miac „Szczerbiec”, Eugenia Myszkówna „Gienka”, Tadeusz Skobejko „Błysk”, Władysław Sperski „Tolot”, Mieczysław Szeptunowski, Zygmunt Werkun „Zima”, Henryk Żurawski „Marabut”, Żaczekiewicz, Witold Żuk, i 11 żołnierzy nieznanymi nazwiskami i pseudonimami. Ciężko ranny Czesław Marszałek „Żuraw” zmarł w więzieniu w Lidzie (brak informacji o miejscu pochowania). Napisy nagrobne na krzyżach uwzględniają nazwiska wszystkich poległych pod Surkontami,

wiadomo jednak, że czterech poległych zostało wkrótce po walce ekshumowanych z placu boju i pochowanych na cmentarzyku w Jancewiczach. Byli to: ppor. Walenty Wasilewski „Jary”, ppor. Stanisław Dźwinel „Dzwon”, kpr. Kazimierz Ej-smont „Irak” oraz Jerzy Kaleciński „Kosinus”; natomiast Eugenia Myszkówna „Gienka” została zabrana i pochowana w grobie rodzinnym na sta-rym cmentarzu wiejskim koło Rekści Wielkich. Ciężko ranny Czesław Marszałek został zabrany przez NKWD do Lidy, gdzie zmarł w więzieniu. Wszyscy są jednak uwzględnieni w inskrypcjach na krzyżach na cmentarzu w Surkontach.

SZCZUCZYN

(rejon Szczuczyn – siedziba władz rejonu, obwód Grodno, do 1939 r. siedziba pow. Szczuczyn)

Na cmentarzu parafialnym zbiorowa mogiła, w której spoczywa ponad 20 żołnierzy VII batalionu 77 pp AK poległych w akcji 29 kwietnia 1944 r. na niemiecką załogę Szczuczyna. Poległo wówczas 25 partyzantów, zaś spośród 18 wziętych do niewoli kilku rozstrzelano w Lidzie, a pozostałych powieszono w Mińsku Białoruskim. Wśród poległych na polu walki i pochowanych w Szczuczynie, oraz straconych w Lidzie i Mińsku byli: Józef Antonowicz „Unkas”, Alfred Arabkowicz „Strzygoń”, Józef Bartoszewicz, Antoni Błowacki „Bryła”, Tadeusz Bobowicz „Mateusz”, Henryk Cholewa, kpr. Mieczysław Dobrylko „Żbik”, Leonard Gil „Dżuma”, st. sierż. Franciszek Gołabek „Gryf”, Władysław Grobicki „Longin”, Józef Gwozdowski

„Goździk”, Witold Jarmuła „Orzeł” (1/26 p. uł. AK), Jan Klimowicz, Czesław Klukiewicz „Dryl”, Jan Komar, Jerzy Krydel, Jan Macewicz, Józef Makarewicz „Sokół”, Józef Makiej „Madej”, Stanisław Marcinkiewicz, Jan Markiewicz „Lisek”, Lucjan Markiewicz, Tadeusz Matejko „Komar”, Henryk Miśkiewicz „Sokół”, Edward Miśkiewicz, Wiktor Ostrowski, Teodor Sławiński, Henryk Szewczuk „Siekiera”, Marian Szyl „Bocian” (1/26 p. uł. AK), Józef Świacki, Tołłoczko, Stanisław Wojciechowski, Henryk Zalewski „Jurand”, Jerzy Zalewski „Lubicz” (1/26 p.uł. AK), Marian Zawadzki „Kogut”, Zbigniew Zawadzki „Rysiek” i 4 NN. Witold

Paprocki został ekshumowany przez rodzinę i pochowany na cmentarzu w Różance.

Mieszkańcy Szczuczyna dbali o mogiłę w minionym półwieczu i nie pozwolili, by zaginęła o niej pamięć. W obecnym kształcie została urządzona w 1994 r. Na ziemnej mogile otoczonej ogrodzeniem wzniesiony został pomnik – betonowy obelisk z krzyżem i metalową tablicą memoratywną. Widnieją na niej znaki Orła Wojska Polskiego i Polski Walczącej oraz napis: ŻOŁNIERZOM/ ARMII KRAJOWEJ/ POLEGŁYM/ ZA WOLNOŚĆ/ ZIEMI SZCZUCZYŃSKIEJ/ W DNIU 29 KWIECZNIA 1944 R./ TOWARZYSZE BRONI

W kościele dwie tablice pamiątkowe, poświęcone walce o niepodległość. Pierwsza, odsłonięta w 1992 r., poświęcona jest pamięci żołnierzy

Obwodu AK Szczuczyn – krypt. „Łąka” i VII batalionu 77 pp AK. Obok znaku Polski Walczącej i Orła Wojska Polskiego napis: PAMIĘCI ŻOŁNIERZY/ ARMII KRAJOWEJ/ OBWODU SZCZUCZYN „ŁĄKA”/ POLEGŁYCH ZA OJCZYZNĘ/ W LATACH 1941 – 1944/ TOWARZYSZE BRONI/.

Druga, odsłonięta w 1994 r., dotyczy nauczycieli i wychowanków szkół szczuczynskich, z których w latach wojny wielu było żołnierzami Wojska Polskiego i Armii Krajowej. Wykonana jest z czarnego granitu. Obok znaku krzyża i dawnego znaku szkoły (na tle otwartej książki palący się kaganek) widnieje napis: W HOŁDZIE NAUCZYCIELOM I UCZNIOM/ SZKÓŁ POWSZECHNYCH,/ SEMINARIUM NAUCZYCIELSKIEGO,/ GIMNAZJUM I LICEUM W SZCZUCZYNIE/ TYM CO ŻYCIE SVOJE ODDALI ZA OJCZYZNĘ/ W WALCE ORAZ W WIEZIENIACH,/ ŁAGRACH I OBOZACH ZAGŁADY/ W LATACH II WOJNY ŚWIATOWEJ/ 1939-1945/ WYCHOWANKOWIE/ SZCZUCZYN 1993/.

SZYLWY BÓR

(rejon Iwje, obwód Lida, do 1939 r. pow. Wołożyn)

Grób partyzantów zwiadu konnego 1 Oddziału Samoobrony Czynnej Ziemi Wileńskiej rtm. „Groma” i ppor. „Jura” poległych w walce z zasadzką NKWD w dniu 2 lutego 1945 r. Pochowano tu sierż. pchor. Cezarego Stecewicza „Cezara”, Franciszka Piotrowicza „Rocha” i Edwarda

Kuleszę. Grób ziemny, w 1991 r. rodziny poległych postawiły na nim wysoki, drewniany krzyż.

ŚWIĘCICA WIELKA

(rejon Świsłocz, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Wołkowysk)

W lesie za wsią na niedużym cmentarzyku, znajduje się mogiła żołnierzy AK (AKO) z oddziału partyzanckiego krypt. „Reduta”, należącego do Obwodu Wołkowysk, poległych w walce z grupą operacyjną NKWD. Oddział ten zaatakowany został przez znaczne siły sowieckie 2 lipca 1945 r. koło wsi Święcica Wielka. Partyzanci zdolali przebić się, ponieśli jednak znaczne straty (co najmniej 6 zabitych, wśród których był plut. Antoni Giecołd „Ultor”). Już następnego dnia - 3 lipca 1945 r. – oddział został ponownie dopadnięty przez Sowietów podczas postoju na koloniach pod Porozowem. Po zaciętej walce „Reduta” została rozbita, poległo kilku dalszych partyzantów, wśród nich dowódca oddziału ppor. Pawluczenko „Oskar” i jego zastępca plut. pchor. Jan Muszyński „Sęp”. Część partyzantów zdołała wyrwać się z okrążenia i przebić za „linię Curzona”. Grób partyzantów „Reduty” pod Porozowem do lat dziewięćdziesiątych XX w. był całkowicie zapomniany i zaniedbany. Na ziemnej mogile stał stary dębowy krzyż, postawiony jeszcze w 1946 r. przez okoliczną ludność.

Obecnie mogiła została urządzona na nowo. Na prostokątnym, betonowym fundamencie stoi wysoki żelazny krzyż z tablicą na której napis

głosi: ŻOŁNIERZOM ARMII KRAJOWEJ/ ODDZIAŁU „REDUTA”/ POLEGŁYM 3-4.07.1945 R./ W OBRONIE OJCZYZNY/ HARCERZE.

Pod krzyżem, na prostokątnej, betonowej podstawie kamienna tablica z zapisem jak wyżej.

Liczba pochowanych tu polskich partyzantów nie jest dokładnie znana, według różnych źródeł waha się od 6 do 15 osób.

TEREBEJNO

(rejon Stołpce, obwód Mińsk, do 1939 r. pow. Stołpce)

Przy drodze z Naliboków do Terebejna, w bezpośredniej bliskości tej wioski, mogiła żołnierzy 1 kompanii Batalionu Stołpeckiego AK por. Olgierda Woyno „Lecha” poległych podczas walk z Niemcami w pierwszych dniach sierpnia 1943 r. w czasie operacji przeciwpartyzanckiej krypt. „Herman”. W okresie władzy sowieckiej grób został uszkodzony podczas utwardzania drogi, a kości poległych częściowo rozwleczone przez budowniczych, znalazły się pod powierzchnią jezdni. Obecnie grób został urządzony na nowo. Na kamiennej płycie nagrobnej napis: TU POLEGLI/ W WALCE Z NIEMCAMI/ W SIERPNIU

1943 R./ ŻOŁNIERZOM ARMII KRAJOWEJ/ OBWODU STOŁPCE – „SŁUP”

Poniżej nazwiska poległych: Ś + P/ strz. STANISŁAW CZUJKO/ strz. ALEKSANDER DOWNAR/ strz. ALEKSANDER DOWNAR-ZAPOLSKI „ALEK”/ st. ogn. HERMAN DOWNAR-ZAPOLSKI „NAPOLEON”/ HALINA DRUCKA-PODBERESKA „KSIĘŻNICZKA”/ strz. KAZIMIERZ HORELIK/ kpr. PAWEŁ ILNER „LITWIN”/ plut. JAN GRYGORCEWICZ „BOHUN”/ strz. WACŁAW KLISZKO/ kpr. ADAM LISOWSKI/ kpr. ANTONI ŁUKASZEWICZ „GROM”/ strz. WACŁAW MIKŁASZEWSKI/ plut. BOLESŁAW NOWAKOWSKI/ pchor. BOLESŁAW PILARSKI/ strz. PUPKO/ ppor. inż. arch. RACZKIEWICZ „PŁOMIEŃ”/ ppor. OLGIERD WOYNO „LECH”/ NN łączniczka/ PROCHY ICH KRYJE ZIEMIA OJCZYSTA/ WIECZNY ODPOCZYNEK RACZ IM DAĆ PANIE

Krzyż z tablicą powstał z inicjatywy Kazimierza Krajewskiego i Artura Kondrata w ramach środków finansowych Okręgu Nowogródzkiego Światowego Związku Żołnierzy AK i Stowarzyszenia Łagierników Żołnierzy AK, przy wsparciu operacyjnym Fundacji Wsparcia Historii i Kultury Polskiej pod kierownictwem Denisa Zvonika.

TRABY

(rejon Iwje, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Lida)

Na cmentarzu groby żołnierzy AK z III batalionu 77 pp AK (UBK) – Edwarda Zaparta

„Czarskiego” (z Lidy) i Ryszarda Cierlaka „Olshyny” (z Warszawy) poległych w akcjach bojowych w czerwcu i lipcu 1944 r. Groby ziemne, zaniebane. Spoczywa tu także komendant placówki terenowej AK Roman Węclawowicz „Olcha”, zabity przez NKWD 31 maja 1945 r. – w 1991 r. ekshumowany przez żonę z pierwotnego miejsca pochówku na łąkach pod Ohłobiszskami i przeniesiony na cmentarz.

Prawdopodobnie w Trabach pochowano też większość żołnierzy AK z grupy ppor. Sylwanowicza „Listka”, zabitych przez NKWD 6 stycznia 1945 r. w Narwieliszkach. Wiadomo, że ciała 16

poległych sowieci zabrali do Trab, gdzie złożyli je w chlewie. Rodzinom pozwolono zabrać ciała Michała Szapućko oraz Józefa i Bolesława Krasowskich, reszta pozostała na miejscu.

Całkowita renowacja pomnika została zrealizowana w ramach projektu Fundacji Wsparcia Historii i Kultury Polskiej „WOLONTARIAT DLA PAMIĘCI: Pamiętajmy o mogiłach walczących o Niepodległość” razem ze Związkiem Polaków na Białorusi. Projekt był finansowany z Programu Fundusz Inicjatyw Obywatelskich Narodowego Instytutu Wolności na lata 2014-2020.

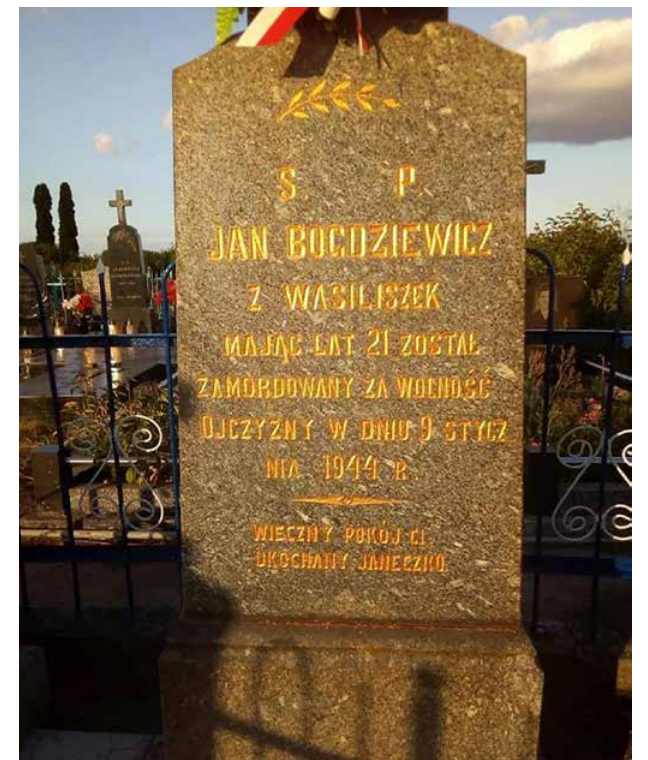
WASILISZKI

(rejon Szczuczyn, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Szczuczyn)

Miejscowość ta była bazą konspiracji AK, działała tu silna placówka konspiracyjna i zlokalizowane było dowództwo kompanii terenowej krypt. „Pastwisko”. W miasteczku i jego okolicy oddziały AK wykonały wiele akcji bojowych, m.in. w kwietniu 1944 r. kompania VII batalionu 77 pp AK dowodzona przez ppor. Bojomira Tworzyńskiego „Ostoję” rozbroiła posterunek żandarmerii i policji.

W kościele w Wasiliszkach niewielka tablica wykonana z białego marmuru (50 cm x 30 cm) poświęcona ofiarom niemieckiego terroru, zamordowanym w styczniu 1944 r. U góry tablicy umieszczony jest krzyż otoczony półwieńcem z liści dębowych, poniżej napis: ŻOŁNIERZOM AK PLACÓWKI WASILISZKI OKRĘGU NOWOGRÓDZKIEGO ZAMORDOWANYM 10 I 1944 R. PRZEZ OKUPANTÓW NIEMIECKICH --TOWARZYSZE BRONI.

Na cmentarzu pojedyncze groby żołnierzy AK, m.in. zamordowanych w styczniu 1944 r. przez żandarmerię niemiecką, w odwet za straty poniesione podczas odbijania więźniów przez oddział por. „Krysi” w dniu 9.I.1944 r.: ppor. Stanisława Pietraszuna „Sylwestra” (dowódcy plutonu terenowego kompanii AK „Pastwisko”), Jana Bohdziewicza „Zosi” i Lucjana Manejkowskiego. Ponadto spoczywają tu mieszkańcy miasteczka zamordowani 8 stycznia 1944 r. przez Niemców

podczas aresztowania 25 osób podejrzanych o współpracę z AK, m.in. Jan Kalenkiewicz i adwokat Antoni Manejkowski wraz z żoną. Miejsce spoczynku Jana Pawlukiewicza, jednego z więźniów, który zginął przypadkowo podczas zasadzki oddziału „Krysi” na konwój z aresztowanymi – jest nam nieznane.

STARE WASILISZKI

(rejon Szczuczyn, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Szczuczyn)

Na cmentarzu pojedyncze mogiły żołnierzy AK, m.in. grób plut. Edmunda Siemaszki

„Smirnowa”, „Sęka” z oddziału partyzanckiego nr 301 „Puszczyka”, poległego w akcji bojowej w czerwcu 1943 r. Znajduje się tu również upamiętnienie w formie wysokiego krzyża, na którym widnieje napis: TY BOŻE PAMIĘTAJ O NICH/ BO ONI O NAS NIE ZAPOMNIELI/. Nieco poniżej: Ś. + P./ ŻOŁNIERZOM AK/ RODAKOM POLEGŁYM I ZAMORDOWANYM/ – CI KTÓRZY PRZEŻYLI, POZOSTALI, PAMIĘTAJĄ – VI 1993/.

W bezpośredniej bliskości tego upamiętnienia liczne groby osób, które zginęły śmiercią tragiczną w latach 1943-1948.

WAŚKIEWICZE

(rejon Lida, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Lida)

Na cmentarzu znajdował się grób sierż. Witolda Skawińskiego „Kuny” z IV/77 pp AK poległego z rąk NKWD w lutym 1945 r. Brak lokalizacji.

WAWIÓRKA

(rejon Lida, obwód Grodno, do 1939 r. siedziba gminy w pow. lidzkim)

W okresie okupacji wielu mieszkańców Wawiórki i okolicznych wiosek należało do AK (kompania konspiracyjna AK o kryptonimie „Wygon”).

Na cmentarzu parafialnym, w jego starej części, znajduje się kwatera żołnierzy VII batalionu 77 pp AK poległych w akcji 16 czerwca 1944 r. na niemiecką strażnicę graniczną w Bogdanach

(Jewłaszach). Pochowano tu: dowódcę VII batalionu 77 pp AK por./mjr. cc Jana Piwnika „Ponurego” (po wielu latach starań „Ponury” został 17 września 1987 r. ekshumowany i przewieziony do Polski, gdzie uroczystie pochowano go w dniu 12 czerwca 1988 r. w klasztorze OO Cystersów w Wąchocku), ppor. NN „Tośka”, plut. Jana Wińskiego „Stalińca”, st. strz. Andrzeja Lisaja „Karnarka”, st. strz. Jerzego Kondrata „Dymka” (zmarł z ran), strzelców Franciszka Masiuka „Brzozę”, Michała Lisaja „Topolę”, NN „Lipka”. Część żołnierzy zmarłych z ran została pochowana w innych, nieznanych nam miejscach. Byli to m.in.: ppor. Bronisław Filipowicz „Mały”, por. Antoni Adamczyk „Antoni” oraz strzelcy NN „Dąb” i NN „Kabura”. Pogrzeb poległych, z udziałem

Komendanta i Szefa Sztabu Okręgu „Nów” – ppłk Janusza Szulca vel Szlaskiego „Prawdźica” i kpt. Stanisława Sędziaka „Warty” - oraz licznie zgromadzonej ludności w liczbie około 2.000 osób był wielką manifestacją patriotycznie nastawionych mieszkańców powiatu szczuczynskiego.

Kwatera w kształcie prostokąta otoczonego metalowym ogrodzeniem. W jej centralnej części na kamiennym postumencie metalowy krzyż z tablicą ze znakiem Polski Walczącej i Krzyżem Virtuti Militari oraz napisem: TU SPOCZYWAJĄ ŻOŁNIERZE/ VII BAT. 77 PP ARMII KRAJOWEJ/ POLEGLI WRAZ ZE SWYM DOWÓDCĄ/

POR. JANEM PIWNIKIEM/ „PONURYM”/
W BOHATERSKIEJ WALCE Z NIEMCAMI/
W DNIU 16 VI 1944 R. / POD JEWŁASZAMI-
-BOHDANAMI/ CZEŚĆ ICH PAMIĘCI!/ 1995
TOWARZYSZE BRONI

Po obu stronach krzyża znajduje się 11 grobów ziemnych z obramowaniem betonowym, z betonowymi krzyżami bez inskrypcji, usytuowanymi w dwóch rzędach. Za centralnym krzyżem na grobie, z którego został ekshumowany por./mjr Jan Piwnik „Ponury”, postawiono metalowy krzyż, pod nim na tablicy położonej na ziemi napis: PAMIĘCI/ MJR JANA/ PIWNIKA/ „PONUREGO”/ I JEGO ŻOŁNIERZY/ RODACY/ KIELCE 2016.

Za wspomnianym krzyżem – krzyż postawiony przez Straż Mogił Polskich na Wschodzie z dwoma metalowymi tabliczkami. Na górnej widnieje napis: POLSKIM/ ŻOŁNIERZOM/ Z ODDZIAŁU/ PONUREGO. Na tablicy dolnej napis: TU OBOK SWOICH/ ŻOŁNIERZY SPOCZYWAŁ/ PRZEZ DŁUGIE LATA/ MJR JAN PIWNIK „PONURY”/ KOMENDANT BOHATERSKICH/ ZGRUPOWAŃ ARMII/ KRAJOWEJ/ POLEGŁ 16.06.1944 R./ ZA WOLNĄ POLSKĘ.

Na cmentarzu znajdują się liczne groby żołnierzy AK poległych lub zamordowanych przez obu okupantów. Według ustaleń Piotra Kuźmicha pochowano tu między innymi 11 żołnierzy siatki terenowej AK związanej z oddziałem Franciszka Weremowicza „Kuny”, zamordowanych przez grupę prowokacyjną NKWD 13 marca 1944 r.

Byli to: Robert Karpowicz, Wacław Misiejko, Kazimierz Mikuć, Antoni Szyрма, Józef Weremowicz – mieszkańcy wsi Kurdziki, Józef Filipczyk, Leon Filipczyk, Wincenty Katowicz – ze wsi Śmilginie, Stanisław Filipczyk i Stanisław Sawicki ze wsi Zaprudzianie. Na skraju cmentarza, niedaleko od kwatery VII batalionu 77 pp AK, grób dwóch poległych 13 marca 1945 r. Na mogile ziemnej metalowy krzyż, na nim tabliczka z napisem: TU SPOCZYWAJĄ Ś/P/ KATOWICZ WINCENTY K./ ŻYŁ LAT 27/ KATOWICZ WINCENTY M./ ŻYŁ LAT 22/ ZM. ŚMIERCIĄ TRAGICZNĄ/ 13.03.45/ POKÓJ ICH DUSZOM.

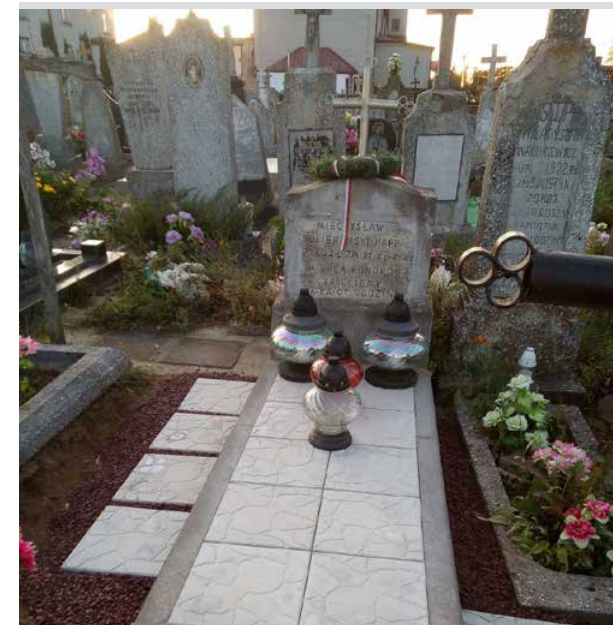
Pozostałe groby wymagają zlokalizowania.

WERENOWO

(rejon Werenowo – siedziba władz rejonu, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Lida)

Na starym cmentarzu, kilkanaście metrów od głównego wejścia grób żołnierza AK Mieczysława Sobierańskiego z batalionu terenowego krypt. „Irena”, poległego podczas akcji patrolowania terenu. Mogiła ziemna w obramowaniu, na stelli napis: MIECZYŚLAW/ SOBIERAŃSKI KAPR/ ŻYŁ 22 L. ZM. 27 XII 1943/ ŚMIERCIĄ HONOROWĄ/ CZEŚĆ JEMU/ PA[MIA]TKA OD RODZINY.

Całkowita renowacja pomnika została zrealizowana w ramach projektu Fundacji Wsparcia Historii i Kultury Polskiej „WOLONTARIAT DLA PAMIĘCI: Pamiętajmy o mogiłach walczących o Niepodległość” razem ze Związkiem Polaków na Białorusi. Projekt był finansowany z Programu

Werenowo, stan przed i po renowacji

Fundusz Inicjatyw Obywatelskich Narodowego Instytutu Wolności na lata 2014-2020.

WIERZBIŁKI

(rejon Grodno, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Grodno)

W lesie wierzbilowskim (12 oddział) grób ziemny Lucjana Leszkiewicza, żołnierza AK z oddziału partyzanckiego nr 313 „Sawki”, pochowanego w miejscu, w którym zmarł z rany odniesionej w potyczce z Niemcami podczas odwrotu partyzantów po niefortunnej walce stoczonej przez partyzantów pod Sikorzycą koło Skidla.

WIKSZNIANY

(rejon Iwje, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Wołożyn)

Na cmentarzu kwatera składająca się z 11 grobów żołnierzy AK kompanii „Dąb” ośrodka Iwje-Juraciszki krypt. „Cis” poległych w lutym 1944 r. w obronie polskich wiosek przed partyzantką sowiecką. Wsie polskie leżące na wschód od linii kolejowej Lida-Mołodeczno i na zachód od Puszczy Nalibockiej były ustawicznie nękane napadami grabieżczymi partyzantki sowieckiej i czerwonych band rabunkowych. W obronie ludności stawały placówki terenowe AK, m.in. z Izabelina, Wiksznian i Ługomowicz. 24 lutego 1944 r. na polskie osady Babińsk, Doniewicz, Izabelin, Kaczewo i Ługomowicz – ruszyło olbrzymie, niszczycielskie natarcie partyzantki sowieckiej,

prowadzone przez Brygadę „Wpieriod” i oddział im. Czapajewa. Miejscowi żołnierze AK dowodzeni przez plut. „Poraja”, wsparci przez akowców z Wiksznian, stawili opór napastnikom, ratując znaczną część ludności. Poległo jednak kilkunastu żołnierzy AK i około 20 osób cywilnych (według źródeł sowieckich zginęło 16 akowców, a 4 wzięto żywcem). Całkowitemu zniszczeniu uległy wsie Izabelin i Kaczewo, pozostałe wioski spłonęły tylko częściowo.

Kwatera partyzancka składa się z rzędu 11 prostych betonowych krzyży i centralnego, wysokiego metalowego krzyża z napisem na tabliczce: GROBY ŻOŁNIERZY/ ARMII KRAJOWEJ/ POLEGŁYCH 24.02.1944 R. Poniżej wypisane są nazwiska żołnierzy AK. W dolnej części tabliczki napis: BOGU DUSZĘ, CIAŁO ZIEMI OJCZYSTEJ, SERCE POLSCE ODDALI. CZEŚĆ ICH PAMIĘCI.

Na każdym grobie indywidualny krzyż z danymi imiennymi poległych. Spoczywają tu: plut. Zbigniew Rachalewski „Poraj” (w napisie nagrobnym błędnie określony jako porucznik), Adam Wolski „Słowik”, Stanisław Janinko „Kowadło”, Jan Janinko „Skowron”, Władysław Walko „Złamany”, Józef Kwacz, Stanisław Szarłan, Ewa Kwicińska, Walerian Szarłan „Młot” (zmarł w Tiumeniu w 1996 r.).

Obok centralnego krzyża usytuowany jest kamienny pomnik, na którym także umieszczono nazwiska poległych partyzantów. Cała kwatera otoczona jest metalowym ogrodzeniem.

WOJDAGI K. WERENOWA

(rejon Werenowo, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Lida)

W miejscu cmentarzyka żołnierzy WP poległych w 1919 r. kwatera z pochówkami żołnierzy AK. Otoczona metalowym ogrodzeniem, w jej obrębie przedwojenna, murowana kapliczka oraz krzyż Straży Mogił Polskich na Wschodzie z Wrocławia postawiony w 1994 r. Na kapliczce tablica metalowa z napisem: ŻOŁNIERZOM ARMII KRAJOWEJ/ ORAZ LUDNOŚCI CYWILNEJ/ POLEGŁYM I ZAMORDOWANYM/ W LATACH 1943-1945.

W kwaterze dwa metalowe krzyże. Na jednym z nich napis: Ś + P/ FRANCISZEK/ GAWROŃSKI/ ZGINĄŁ TRAGICZNIE/ KAZIMIERA/ GAWROŃSKA/ CZEŚĆ ICH PAMIĘCI. Na drugim: ZGINĘLI TRAGICZNIE/ ANASTAZJA/ SZWABOWICZOWA/ STANISŁAW/ SAKOWICZ/ STANISŁAW GOJŻEWSKI/ CZEŚĆ ICH PAMIĘCI.

Polegli ci mieli należeć do oddziału por. Jana Borysewicza „Krysi”. Wspomniany w napisie Stanisław Gojżewski został rozstrzelany przez NKWD na podwórzu rodzinnego domu (jego brat, kapitan WP, zginął w Katyniu). Z rąk NKWD zginął również Stanisław Sakowicz.

Według ustaleń Modesta Bobowicza na cmentarzyku w Wojdagach także pochowano we wrześniu 1943 r. zmarłego z ran odniesionych w walce pod Posolczą Wiktora Burdzieja „Pontona” z 1 kompanii Batalionu Zaniemeńskiego AK.

WOŁKOWYSK

(rejon Wołkowysk – siedziba władz rejonu, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Wołkowysk)

Przy ul. Sienkiewicza, obok zabudowań graniczących ze skrajem lasu znajduje się mogiła czterech żołnierzy AK. Na mogile dwie płyty nagrobne z nałożonym na nie krzyżem oraz stella z motywem krzyża harcerskiego z napisem: Ś + P/ BOHATEROM AK/ POLEGŁYM ZA/ NASZĄ WOLNOŚĆ/ NARCYZ GIENIKIER/ LAT 19 III 1945/ W HOŁDZIE RODACY/ 1995/ CZEŚĆ ICH PAMIĘCI.

Za pomnikiem nagrobnym – krzyż Straży Mogił Polskich.

W mogile pochowanych zostało czworo harcerzy należących do placówki konspiracyjnej AK (trzech mężczyzn i dziewczyna), którzy zostali rozstrzelani przez NKWD w marcu 1945 r.

Pomnik nagrobny został wzniesiony dzięki staraniom Anny Sadowskiej (prezes Oddziału Związku Polaków na Białorusi w Wołkowysku) – i wsparciu Rady OPWiM.

Przy drodze wyjazdowej z Wołkowyska wiodącej w kierunku południowym, przeciwnie do cmentarza prawosławnego – kilkadziesiąt metrów od drogi w głębi lasu, na wzniesieniu znajduje się mogiła ofiar zbrodni niemieckiej z 1943 r. Na dużej, betonowej płycie pomnik nagrobny z dwóch umieszczonych schodkowo płyt z nałożonym krzyżem i stellą z tablicą memoratywną, na której napis o treści: POMORDOWANYM/ POLAKOM W 1943 R./ OBYWATELOM MIASTA/ WOŁKOWYSK 1995 R. W dolnej części tablicy – urywek z wiersza Bolesława Leśmiana: MÓDLMY SIĘ WŚRÓD DRZEW/ ZA ZDEPTANY WRZOS – / ZA PRZELANĄ KREW,/ ZA ZBURZONY LOS!

Za pomnikiem nagrobnym – krzyż Straży Mogił Polskich na Wschodzie postawiony w 1992 r.

W mogile spoczywa 130 Polaków, głównie spośród inteligencji miasta Wołkowysk (w tym niezidentyfikowanych uczestników konspiracji AK), rozstrzelanych w lipcu 1943 r. przez komando Mullera. Ta doraźnie sformowana jednostka represyjna przeprowadzała masowe egzekucje ludności polskiej w całym regionie białostockim – dokonując rozstrzeliwań inteligencji i przedstawicieli polskich elit w każdym mieście powiatowym i pacyfikując od jednej do dwóch wiosek w każdym powiecie. Zbrodnie te miały być niemiecką odpowiedzią na polską działalność konspiracyjną i partyzancką w Bezirk Białystok.

Pomnik nagrobny został wzniesiony dzięki staraniom Anny Sadowskiej (prezes Oddziału ZPB w Wołkowysku) i wsparciu Rady OPWiM.

WOROŃCZA

(rejon Korelicze, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Nowogródek)

Na cmentarzu, na prawo od głównej ścieżki, mogiła czterech osób z rodziny ostatniej właścicielki dworu w Woronczy, zamordowanych przez partyzantów sowieckich podczas napadu 30 kwietnia 1943 r. Bolszewicy spalili wówczas stary, zabytkowy dwór, perłę kresowej architektury. Rodzina właścicieli Woronczy, aktywnie zaangażowana w pracę konspiracyjną AK, udzielała pomocy wszystkim potrzebującym pomocy, także ukrywającym się Żydom i zbiegłym jeńcom sowieckim. Niezwykle okrutny, niczym nie uzasadniony „wyczyn” sowieckich partyzantów dokonany dla uczczenia komunistycznego święta 1 maja - do dziś budzi zdumienie i dezaprobatę okolicznych mieszkańców. Z całej rodziny ocalał jedynie kilkunastoletni niewidomy Antoni Czarnowski, który w tym czasie był w chacie swej opiekunki.

Na mogile metalowy krzyż z tabliczką zawierającą napis, jednak z błędem w nazwisku Czarnowskich (zapisanych tu jako Czarnoccy): IZABELLA LUBAŃSKA Z D. MIERZEJEWSKA UR. W 1874 ROKU/ OSTATNIA WŁAŚCICIELKA WOROŃCZY/ JEJ CÓRKA ALEKSANDRA CZARNOCKA UR. W 1894 ROKU/

ORAZ WNUK JÓZEF CZARNOCKI UR. W 1918 ROKU/ I JEGO ŻONA JADWIGA Z D. ŚCIBOR-MARCHOCKA UR. W 1924 R./ ZGINĘLI TRAGICZNIE W WOROŃCZY 30.IV.1943 ROKU/ WIECZNE ODPOCZYWANIE RACZ IM DAĆ PANIE/ A MORDERCOM OKAŻ MIŁOSIERDZIE

Na podmurowaniu grobu ulokowana została granitowa płyta, do której przytwierdzona jest metalowa tablica z napisem: Ś + P/ ZGINĘLI TRAGICZNIE W MAJĄTKU WOROŃCZA/ 30.04.1943/ ANNA IZABELLA LUBAŃSKA Z MIERZEJEWSKICH/ 1874-1943/ ALEKSANDRA CZARNOWSKA/ 1894-1943/ JÓZEF CZARNOWSKI/ 1918-1943/ JADWIGA CZARNOWSKA ZE ŚCIBOR-MARCHOCKICH/ 1924-1943

WSIELUB

(rejon Nowogródek, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Nowogródek)

Miejsce pochowania dowódcy VIII batalionu 77 pp AK „Bohdanka” por. Władysława Mossakowskiego „Jastrzębca”, poległego 8/9 czerwca 1944 r. w akcji na niemiecki garnizon w tej miejscowości. Brak lokalizacji; prawdopodobnie w miejscu pochówku wybudowane są obecnie zabudowania kołchozowe.

Na terenie przykościelnym – za kościołem – mogiła proboszcza Józefa Kuczyńskiego, rozstrzelanego przez Niemców 31 lipca 1942 r. w ramach Polenaktion.

ZABŁOCIE

(rejon Werenowo, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Lida)

Na cmentarzu parafialnym liczne groby żołnierzy AK, w tym sześć znanych - zidentyfikowanych. Kilkadziesiąt metrów na prawo od bramy wejściowej, przy ogrodzeniu cmentarnym, grób wykonany z lastryka z napisem: WINCENTY JODKO/ ŻYŁ 24 LATA/ ZM. 1945/ POKÓJ ICH DUSZY. Obok została pochowana jego żona. Według ustaleń Piotra Kuźmicha Wincenty Jodko ze wsi Bobrowniki został zabrany z domu i zabity

przez grupę prowokacyjną NKWD, która po wymordowaniu 12 marca 1945 r. oddziału Franciszka Weremowicza „Kuny” przystąpiła do represji wobec zdekonspirowanych uczestników siatki konspiracyjnej AK. Wraz z nim zamordowano Adama Trusiło ze wsi Głusznie (pochowany w Sobakińcach).

Po prawej stronie cmentarza, 20 m od grobu W. Jodki, znajduje się grób kolejnego akowca. Na obramowanej mogile ziemnej lastrykowa stella z wyrytym krzyżem i napisem: JAN MI-SIUKIEWICZ/ UR. 1920/ ZABITY W 1945 R./ PAMIĄTKA OD SIOSTRY/ WŁADZI. Jan Misiukiewicz z Zabłocia został zabity przez NKWD koło wsi Woronicze.

40 m od bramy wejściowej przy ścieżce idącej na ukos w prawo - mogiła ziemna z pomnikiem ze sztucznego kamienia z metalowym krzyżem, z napisem: STEFAN STRACZYŃSKI/ ŻYŁ 22 LATA/ ZM. ŚMIERCIA TRAGICZNĄ/ 1948 R. Pochowany tu akowiec pochodził ze wsi Opanowce i został zamordowany przez agenta NKWD.

Następna mogiła dalej w głębi cmentarza. Na tablicy nagrobnej napis: PAWEŁ JACEWICZ/ ŻYŁ LAT 45/ ZM. III. 1945/ POKÓJ JEGO DUSZY/ PAMIĄTKA OD RODZINY. Pochowany tu żołnierz AK zamieszkały we wsi Siewruki to kolejna ofiara prowokacyjnego oddziału NKWD, który po zniszczeniu w Piaskowcach oddziału „Kuny” mordował uczestników sieci terenowej AK.

Na lewo od bramy wejściowej przy ogrodzeniu pochowany jest żołnierz AK Waław Łyszczyk,

który według ustaleń Piotra Kuźmicha poległ jesienią 1945 r. w potyczce z NKWD w lesie woroniczym. Na mogile ziemnej otoczonej metalowym łańcuchem stoi metalowy (wcześniej drewniany) krzyż z tabliczką „Żołnierz Armii Krajowej Zofia Nowicka – poległa za Ojczyznę w 1945”.

Piotr Kuźmich ustalił także, że na cmentarzu w Zabłociu pochowana została także łączniczka AK Zofia Nowicka z d. Misiuro pochodząca z Osipowicz. Należała do grupy sierż. Pawła Klukiewicza „Ireny”, wchodzącej w skład oddziału por. Anatola Radziwonika „Olecha”. Została zastrzelona przez NKWD koło wsi Kunieje. Na mogile ziemnej stoi drewniany krzyż.

Na opisywanym cmentarzu pochowano także Annę Nawrocką należącą do konspiracji AK we wsi Rubańce. Została zamordowana przez prowokacyjny oddział NKWD, który po zniszczeniu oddziału „Kuny” w Piaskowcach, niszczył akowską siatkę terenową.

ZAPURWIE

(rejon Grodno, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Grodno)

W lesie za wsią mogiła, w której spoczywa 48 polskich zakładników – w tym kobiet i dzieci, rozstrzelanych przez Niemców 18 września 1943 r. w odwet za zlikwidowanie przez oddział AK niemieckiego gajowego. W miejscu pochówku zamordowanych władze sowieckie postawiły pomnik-obelisk z czerwoną gwiazdą, z napisem w języku rosyjskim.

W latach dziewięćdziesiątych XX w. zamiast gwiazdy umieszczono krzyż. Kilkanaście lat temu obok pomnika postawiono kapliczkę z figurką Matki Boskiej.

ZDZIĘCIOŁ (DIATŁOWO)

(rejon Diatłowo, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Nowogródek)

Na terenie dawnej cegielni Leoszki (3 km od Zdzięcioła) zbiorowa mogiła ponad 300 osób wśród których było około 150 Polaków – w tym 23 żołnierzy miejscowej placówki konspiracyjnej AK, zamordowanych w czerwcu 1944 r. przez oddziały Brygady SS RONA gen. Bronisława Kamińskiego, złożonej z rosyjskich ochotników w służbie hitlerowskiej. Bezpośrednio po wojnie wzniesiony został w tym miejscu dębowy krzyż; obecnie stoi tu sowiecki pomnik w formie betonowego obelisku z gwiazdą i tablicą z napisem w języku rosyjskim: ZDIES/ POCHORONIENY/ 300 CZIEŁOWIEK/ SOWIETSKICH GRAŻDAN/ ZAMUCZIENYCH/ NIEMIECKO – FASZISTSKIMI/ ZACHWATCZIKAMI/ W 1944 GODU. [tu pochowano 300 ludzi, obywateli radzieckich, zamęczonych przez niemiecko-faszystowskich zaborców w 1944 roku]. Wśród zamordowanych i pochowanych tu Polaków znajdowali się między innymi żołnierze AK z rejonu Rohotnej i Zdzięcioła: komendant placówki AK Protasiewicz, jego zastępca (NN), Stanisław Bielatko, Leon Bojarewicz, Stefan Ciereszki, Józef Celimiński, Waław Danowski, Aleksander Dzikuc, Jan Jakowczyk,

Aleksander Joda, Antoni Jurgiel, Władysław Kibiń, Józef Kieć, Kazimierz Kiślewski, Antoni Krawczyk, Majewski (administrator majątku Ładzin), Alfons Maksymowicz, Kazimierz Oszmian, Bolesław Pieciulewicz, Edward Serżysko, Józef Śliż, Józef Tomczyk, Wincenty Tomczyk.

ŻOŁUDEK

(rejon Szczuczyn, obwód Grodno, do 1939 r. siedziba gminy w pow. Szczuczyn)

Na cmentarzu katolickim usytuowanym około 4 km od Żołudka przy drodze wiodącej do Bielicy znajdują się pojedyncze groby żołnierzy AK poległych w różnych akcjach i walkach, m.in. grób Józefa Kwiatkowskiego „Motyki” z I batalionu 77 pp AK poległego w potyczce z Niemcami koło Skrzybowców oraz Waława Chańko z IV batalionu 77 pp poległego 18 maja 1944 r. pod Olchówką. Wiadomo, że pochowano tu także

Jerzego Jelskiego „Andrzeja” i Stanisława Szakalickiego „Stycznia” z I batalionu 77 pp AK oraz NN „Lisa” z IV batalionu 77 pp AK – groby do zlokalizowania.

Liczne groby osób „zmarłych tragicznie” w czasie II wojny światowej i w pierwszych latach powojennych.

ŻYRMUNY

(rejon Werenowo, obwód Grodno, do 1939 r. pow. Lida)

Na cmentarzu 6 grobów żołnierzy AK. Wśród nich grób dowódcy oddziału partyzanckiego

Żyrmuny, pomnik w trakcie renowacji

Adama Łoszakiewicza „Iskry” (ur. 1921), poległego 24 maja 1945 r. pod Dajnowem w walce z grupą operacyjną NKWD. Mogiła z betonową płytą nagrobną, na krzyżu tabliczka z nazwiskiem i pseudonimem poległego. Miejsce pochowania 4 podkomendnych „Iskry”, poległych wraz z nim, pozostaje nieznane.

Obok grób Adolfa Krypienia „Janusza” (ur. 1908) – żołnierza Ośrodka AK Lida, po lipcu 1944 r. dowódcy grupy samoobrony, który poległ w lutym 1945 r. zamordowany przez prowokatora - agenta NKWD.

Po lewej stronie mogiły Krypienia usytuowany grób Kazimierza Tubilewicza (ur. 1926),

Żyrmuny, stan po renowacji

Żyrmuny, pomnik w trakcie renowacji

Żyrmuny, stan po renowacji

żołnierza IV batalionu 77 pp AK, zamordowanego 24 grudnia 1944 r. przez NKWD.

Na cmentarzu w Żyrmunach znajdują się także groby akowców: Tadeusza i Czesława Bałtroszów (napis na grobie: ZGINĘLI ŚMIERCIĄ TRAGICZNĄ/ BAŁTROSZ TADEUSZ/ Ż[YŁ] L[AT] 22 ZGI[NĄŁ] 18 XII 1944 R./ CZESŁAW Ż[YŁ] L[AT] 20 ZGI[NĄŁ] 18 XII 1944 R./ PAMIĄTKA OD RODZINY/ oraz grób Adama Frankiewicza.

Całkowita renowacja pomnika została zrealizowana w ramach projektu Fundacji Pomocy i Więzi Polskiej „Kresy RP”, przy wsparciu finansowym Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Związku Polaków na Białorusi.

CZEŚĆ ICH
PAMIĘCI

WYDAWCA:

PARTNERZY:

Narodowy Instytut Wolności
Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego

Program Rozwoju
Organizacji
Obywatelskich
na lata 2018-2030

PROO

FUNDACJA

Wsparcia Historii
i Kultury Polskiej

Zadanie finansowane ze środków otrzymanych z NIW-CRSO
w ramach Programu Rozwoju Organizacji Obywatelskich na lata 2018-2030 PROO

ISBN 978-83-959701-1-5

9 788395 970115